

Tartalom

Digitália

- Urbán Ágnes :
[A digitális televíziózás terjedésének fő kérdései](#)7-14 [45.67 kB - HTML]
- Cseh Gabriella :
[A digitális műsorszolgáltatásra vonatkozó időszerű jogi kérdések Magyarországon](#)15-30 [87.48 kB - HTML]
- Polyák Gábor :
[A digitális televíziózás egyes médiapolitikai kérdései](#)31-46 [83.70 kB - HTML]

Szemtanú

- [Barát József, Kőszeg Ferenc és Vince Mátyás a rendszerváltás médiájáról. Rádai Eszter interjúi](#)49-66 [92.58 kB - HTML]

Piac

- Gálik Mihály :
[A médiatulajdon hatása a média függetlenségére és pluralizmusára Magyarországon](#)69-90 [110.19 kB - HTML]

Közszolgálat

- Agárdi Péter :
[A Magyar Rádió utolsó 15 éve](#)93-110 [92.44 kB - HTML]

Gasztronómia

- Alexandrov Andrea :
[Stahl konyhája](#)113-133 [114.85 kB - HTML]

Propaganda

- Vörös Boldizsár :
[Két rendszer, két halott, két temetés. Ady Endre és Eötvös Loránd búcsúztatásai 1919-ben](#)137-148 [61.68 kB - HTML]

Történelem

- Ujvári Hedvig :
[Max Nordau útirajzai a Pester Lloydban](#)151-164 [88.73 kB - HTML]

-

- [Korábbi lapszámok](#)
- [Rovatok](#)
- [Szerzőink](#)
- [Rólunk](#)

Médiakutató 2004 ősz

Új média

[Urbán Ágnes:](#)

A digitális televíziózás terjedésének fő kérdései

A digitális televíziózás piaci terjedése a médiagazdaságtannal foglalkozó kutatók egyik kedvelt vizsgálati területévé vált az elmúlt években. Az új technológia térhódítása egyben a televíziós piac átalakulását és a fogyasztói szokások megváltozását is jelenti, ami van, ahol már igen előrehaladott stádiumban tart, és van, ahol még el sem kezdődött. Egyelőre mindenhol folyamatban van a leginkább megfelelő üzleti modell kialakítása, a digitális átállás fő lépéseinek meghatározása és az ezzel kapcsolatos állami szerepvállalás tisztázása. Az alábbi írás a digitális műsorterjesztés bevezetése és terjedése során eddig felvetődött fő kérdéseket tekinti át.

A digitális televíziózás (DTV) kialakulását az 1990-es években az új jeltömörítési és jelátviteli technológiák megjelenése tette lehetővé. Először a stúdiókban, majd a műsortovábbító, napjainkra pedig már a műsorszóró rendszereken is elérhetővé vált a digitális technológia használata.

Maga a digitális technológia már korábban is megjelent a televíziózásban (elég csak a jól ismert teletextre gondolni), de a televíziós jeltovábbítás folyamatának teljes digitalizálása sokáig váratott magára. Hiába váltak már korán nyilvánvalóvá az új technológia használatának műszaki és gazdasági előnyei, a beruházás drágasága és a kezdeti szabványügyi problémák miatt sokáig nem indulhatott el a digitális televíziózás látványos piaci fejlődése.

Európában 1995-ben DVB (*Digital Video Broadcasting*) néven sikerült egy iparági szövetséget kialakítani, amely aztán egységes szabványt alakított ki a digitális átvitelre. A DVB így a digitális kép- és hangtömörítési eljárásra létrehozott szabványcsalád, amely külön foglalkozik a földfelszíni (DVB-T), a kábeles (DVB-C) és a műholdas (DVB-S) műsorterjesztéssel. A páneurópai szabványcsaládot később más, a kontinensen kívüli országok (például Szingapúr) is elfogadták.

Az Amerikai Egyesült Államok más utat választott, ami a földfelszíni digitális televíziózás (*Digital Terrestrial Television*, DTT) szabályozásában is megnyilvánul. Az USA-ban már 1992-ben határozat született arról, hogy tizenöt év alatt át kell térni a földfelszíni analóg műsorszórásról a digitálisra. Az ehhez szükséges szabványokat, amelyek – mondani sem kell – eltérnek a később Európában kifejlesztett DVB-T szabványtól, 1996 decemberében fogadta el a távközlési és a médiaszektor közös szabályozó hatósága, a Szövetségi Távközlési Bizottság (*Federal Communications Commission*, FCC). Az amerikai szabványcsalád egy különlegesen jó minőségű nagy felbontású (*High-Definition Television*, HDTV), és további tizenhét hagyományos felbontású (*Standard-Definition Television*, SDTV) szabványt tartalmaz, ezekből választhatnak a műsorszolgáltatók a maguk belátása szerint.

A szabványok kialakulásától az iparági szakértők egy része óriási piaci áttörést várt, azt gondolták, hogy az új technológia rövid időn belül forradalmasítja a televíziózást. A fogyasztói oldalon jelentkező előnyök, úgymint a nagyobb csatornaválaszték, a jobb kép- és hangminőség, az emberi érzékelésnek leginkább megfelelő 16:9 képarány vagy az interaktív szolgáltatások elérhetősége azonban nem bizonyultak elegendőnek, a látványos piaci siker elmaradt. Kiderült, hogy a DTV elterjedése ennél sokkal összetettebb kérdés, a műszaki megvalósítás és a kétségkívül létező fogyasztói előnyök megjelenése önmagában nem vezet a televíziós piac átalakulásához. A platformok versenye, az alkalmazott üzleti modellek, a *set-top box*¹ készülékek támogatási rendszere, a műsorszolgáltatói stratégiák és a fogyasztói jellemzők egyaránt meghatározzák, hogy egy adott piacon milyen ütemben fejlődik a digitális televíziózás. Ennek köszönhető, hogy a nemzetközi tapasztalatok meglehetősen színes képet mutatnak, van, ahol már igen előrehaladott a DTV fejlődése, és van, ahol a piac gyakorlatilag nem mutatott érdemi változást az új technológia bevezetése óta.

A platformok versenye

Ma még mindenhol nagyobb az analóg televíziózás részaránya, mint a digitálisé, a DTV egyelőre nem tudja uralni a piacot. Az Egyesült Királyságban sikerült ugyan áttörni a bűvös 50 százalékos határt (2004. március 31-én a digitális televízióval ellátott háztartások aránya már 53 százalékos volt), de más országok még jócskán elmaradnak ettől.

A DTV terjedését nagyban meghatározza, hogy az adott országban miként alakult a műholdas, a kábeles és a földfelszíni vétel aránya. Ha egy országban maga az analóg piac is fejlett, vagyis magas a kábeles, a műholdas vétellel rendelkező háztartások penetrációja, ott a fogyasztók nehezebben váltanak át a DTV-re, hiszen aránylag kisebb az új technológia által nyújtott szolgáltatások hozzáadott értéke. Jó példa erre Hollandia, ahol a 95 százalékos körüli kábeles kiépítettség nagyban nehezíti a DTV-szolgáltatók dolgát, egyelőre nem is sikerült túlságosan magas digitális penetrációt elérni (a DTT-szolgáltatás 2003 áprilisában indult, az előfizetős szám az év végére hozzávetőleg 25 ezer volt). Paradox módon az analóg piac fejletlensége, a földfelszíni vétel nagy aránya önmagában akár pozitívan is hathat a digitális televíziózásra, hiszen így a DTV-re való áttéréssel a fogyasztók minőségileg és mennyiségileg valóban jobb televíziós kínálathoz jutnak hozzá.

A képlet persze nem ennyire egyszerű, a műsorterjesztési piac fejletlensége gyakran együtt jár a műsorszolgáltatói piac fejletlenségével, és jelezheti a fizetőképes kereslet alacsony szintjét is. Hosszabb távon ráadásul az analóg földfelszíni műsorszórás kikapcsolása, és így a digitális földfelszíni műsorszórásra való teljes átállás (ez az úgynevezett *switchover*) végrehajtását nehezíti, ha túlságosan magas a földfelszíni vétel aránya. Kedvező helyzetben volt Berlin-Brandenburg tartomány, hiszen ott a DTT bevezetések már csak hét százalékos volt az analóg földfelszíni vételt alkalmazó háztartások aránya. Az átállás így meglehetősen zökkenőmentes volt, egy évvel a digitális műsorszórás megkezdése után rövid időn belül ki lehetett kapcsolni az analóg adást anélkül, hogy a közérdek sérült volna. Hiba lenne tehát azt várnunk, hogy a legkevésbé fejlett piacokon kezdődjön meg a leglátványosabban a digitális televíziózás fejlődése.

Az alkalmazott üzleti modellek

Egy új technológia bevezetésekor a piaci siker záloga a megfelelő üzleti modell kialakítása. A kábeles és a műholdas technológia esetében ez többnyire determinált, ezeken a platformokon aligha képzelhető el az ingyenes digitális szolgáltatások bevezetése. A földfelszíni platformon azonban nem ennyire egyértelmű a helyzet, a DTT-piacon a fizető (*pay-tv*) és az ingyenes (*free-to-air*, FTA) televíziós modellek egyaránt kialakultak. Sajátos módon ezen a platformon a fizetős szolgáltatókhoz kötődnek a legnagyobb bukások, az előfizetős szám vártnál lassúbb emelkedése néhány cégnél áthidalhatatlan pénzügyi gondokat okozott. A brit ITV Digital vagy a spanyol Quiero digitális földfelszíni szolgáltatók nem tudták elérni a szükséges előfizetős számot, a bevételek elmaradtak a várttól, és így elkerülhetlenné vált a pénzügyi csőd, majd a szolgáltatás leállítása (a két szolgáltató gyakorlatilag egyszerre, 2002 tavaszán került ebbe a helyzetbe).

Az ingyenes modell egyelőre sikeresebbnek ígérkezik, aminek éppen az Egyesült Királyság a legékeesebb bizonyítéka. Az ITV Digital csődje után néhány hónappal, 2002 őszén elindult az új DTT-szolgáltató, a Freeview (amely mögött sajátos módon a BBC közszolgálati televízió áll), és azóta is töretlen a piaci térnyerése. Az ingyenes modellre építő Freeview jelenleg mintegy 3,5 millió háztartásban érhető el, de ez a szám gyorsan növekszik (lásd az 1. ábrát).

1. ábra. A digitális televíziózás piacának alakulása az Egyesült Királyságban

Forrás: *Digital Television Update - Q1 2004* www.ofcom.org.uk

Az ingyenes modell sikerességét más országokban is tapasztalhatjuk. Finnországban nehezen indult a digitális földfelszíni platform fejlődése, a 2001. augusztusi indulás után az első másfél évben a DTT-szolgáltatás gyakorlatilag marginális szerepet töltött be a piacon. A 2003-as év azonban fordulópontra jelentett, egyetlen esztendő alatt meghétszereződött az előfizetők száma, és az év végére megközelítette a 300 ezret. A jelenlegi penetráció jelentősen meghaladja a szomszédos - és majdnem kétszer akkora - Svédországot, ahol ráadásul két évvel korábban indult a földfelszíni digitális televíziózás. A fejlődést szintén jól bizonyítja, hogy 2004 augusztusában már a lakosság 94 százaléka számára elérhető a szolgáltatás, 2005-re pedig megvalósul a 99,9 százalékos lefedettség.

Az elmúlt időszakban látványosan felgyorsult a szintén ingyenes szolgáltatásokra építő olasz piac fejlődése is. Olaszországban éveken keresztül tartott a digitális földfelszíni műsorszórás bevezetésének előkészítése, de a televíziós piac sajátos struktúrája és szabályozási problémák lassították a szolgáltatás indulását. Hosszas előkészületek után azonban 2003 végén az olasz kereskedelmi televíziózás főszereplője, a Mediaset hat csatornával elindította saját multiplexét. Ezt követően, 2004 elején indult a RAI közszolgálati televízió két multiplexe, majd nem sokkal később a negyedik multiplexre is kiadták az engedélyt. Az értékesített set-top box készülékek száma alapján az iparági szakértők az év végére az egymillió határ elérését is elképzelhetőnek tartják.

Szabványosítási kérdések, a set-top box készülékek támogatása

Mint említettem, a digitális televíziózásban a legfőbb szabványügyi kérdések a kilencvenes évek folyamán megoldódtak. Azóta kiderült azonban: a DTT-piacon komoly problémát okoz, hogy nyitva maradtak egyes, a digitális televíziós technológiához tartozó kérdések, mint a feltételes hozzáférési rendszerek (*Conditional Access Systems*, CAS), az elektronikus műsorkalauz (*Electronic Programme Guide*, EPG) és a felhasználási programinterfész (*Application Programming Interface*, API).² Emiatt a digitális televíziós piac részekre szabdalt, ami megnehezíti a nyereséges működéshez szükséges úgynevezett kritikus tömeg elérését.

Mivel a piacon levő set-top boxok eltérő műszaki paraméterekkel rendelkeznek, az egyes készülékek tulajdonságai és árai is jelentős különbségeket mutatnak. A legegyszerűbb és legolcsóbb dekóderek csupán az ingyenes műsorok vételét teszik lehetővé, tehát ezeknek tulajdonképpen csak a jobb kép- és hangminőség, valamint az analógnál

nagyobb csatornaszám a hozzáadott értékük. Az interaktív szolgáltatások igénybevételéhez, az internetkapcsolathoz és a t-kereskedelemhez azonban már nélkülözhetetlen a műszakilag fejlettebb set-top box, amelynek segítségével a felhasználó, a tévé néző akár a televíziós műsorszolgáltatóval, akár más fogyasztókkal is kommunikálhat.

Miután a döntéshozók európai szinten elmulasztották a konkrét CAS-, EPG- és API-szabványok előírását, ez a nemzetállami szabályozókra maradt. Érthető módon a bonyolultabb és drágább rendszerek alkalmazása lassítja a piac növekedését, de hosszabb távon jobban segíti a digitális televíziózásra való teljes átállást és az információs társadalom kiépítését. Az olcsóbb és kevesebbet nyújtó rendszerekkel kezdetben látványosabb eredményeket lehet elérni, de hosszabb távon nehézkessé válik a digitális televíziós szolgáltatások széles spektrumának bevezetése.

Az egyes országok eltérő válaszokat adtak erre a kérdésre. Több országban a kormányzat az MHP (*Multimedia Home Platform*) -szabványok mellett döntött, ami a potenciálisan elérhető szolgáltatások színvonala szempontjából érthető is. Más kérdés, hogy az elköteleződés sokszor csak az előírások szintjén valósult meg, Finnországban például az MHP-szabványról született kormányzati döntés (2001 eleje) után több mint egy évig nem lehetett megfelelő set-top boxokat kapni a piacon. A szabványról szóló döntés előkészítetlen volt, a kormányzati döntéshozók nem voltak tekintettel a piaci kereslet és kínálat alakulására. Hasonló helyzet alakult ki Spanyolországban, ahol az MHP-szabványról szóló döntés után sokáig a készülékellátási problémákról szóltak a hírek.

Ha a szabályozó egy fejlettebb szabvány, és így a drágább set-top boxok mellett dönt, célszerű megfontolni a készülékek támogatásának bevezetését. Ez egyébként a műholdas és a kábeles platformon nem ismeretlen, a piac nagy szereplői kénytelenek voltak a fizetőszolgáltatásaik elterjesztéséhez azt a megoldást választani, hogy először mélyen a költség alatti áron, majd később ingyen bocsátották a set-top boxokat előfizetőik rendelkezésére. Az első cég, amely a piaci terjeszkedésnek ezt a módját választotta, az Egyesült Királyságbeli BSkyB műholdas szolgáltató volt. Különbség persze, hogy ebben az esetben nem az állam, hanem egy piaci szereplő támogatja a készülékeket (a jelenséget a mobiltelefonok piacáról is jól ismerhetjük), de a DTT és az állami szerepvállalás kapcsolatának kifejtése nem témája ennek az írásnak.

A set-top box támogatásának legfigyelemreméltóbb példáját Olaszországban tapasztalhatjuk, ahol a kormányzat 150 euróval járul hozzá minden egyes készülékhez. Ez azt jelenti, hogy a legolcsóbb MHP-alapú készülékek már 49 euróért elvihetőek, ami minden bizonnyal nagyban hozzájárul a gyors piaci terjedéshez.

Kuriózumnak számít Németország esete, ahol a már említett Berlin-Brandenburg tartományban 2002-ben bevezették a digitális, majd 2003-ban már ki is kapcsolták az analóg műsorszórást. A gyors átállást segítette a dekóderek csökkenő ára, valamint az, hogy a hatóságok ötezer set-top boxot osztottak szét ingyenesen a szociális segélyből élő rászorulóknak között, köszönhetően annak, hogy Németországban a segélyen felül a legszükségesebb háztartási és egyéb beruházásokat is fedezik a segélyből élők számára.

A tartalomszolgáltatói oldal

A televíziós piac változásait nem elemezhetjük úgy, hogy csak a műsorterjesztési technológiák változását vizsgáljuk. A nyújtott szolgáltatást, vagyis magát a televíziós programot a műsorszolgáltatók állítják elő, így aligha hagyható figyelmen kívül, hogy a digitális televíziózás elterjedése hogyan érinti ezt az oldalt. A csatornák számának megsokszorozódásával átalakul a jelenlegi piaci szerkezet, és miután a fogyasztók egyre több csatorna műsorából válogathatnak, a verseny éleződésére kell számítani. Mindeközben a digitális átállás is költségterhet jelent a műsorszolgáltatók számára, tehát közel sem biztos, hogy számukra egyértelműen kedvező a változás, ugyanakkor éppen az erős piaci verseny miatt nem is maradhatnak ki belőle.

A legkevésbé az országos kereskedelmi csatornák érdekeltek a változásban, hiszen ezek a legtöbb országban piacvezető pozícióban vannak. Köszönhető ez elsősorban annak, hogy a közszolgálati csatornákkal egyetemben ezek mindenhol, még a hagyományos analóg földfelszíni vételt alkalmazó háztartásokban is elérhetők. A kábeles és a műholdas vételt alkalmazó, vagyis az úgynevezett sokcsatornás modellel leírható háztartások aránya már önmagában is csökkentette ezeknek a csatornáknak a piaci előnyét, a digitális televíziózás terjedése pedig várhatóan tovább erősítené ezt a folyamatot.³ Ez ugyanis azt jelentené, hogy gyakorlatilag minden háztartásra a sokcsatornás modell lenne jellemző, vagyis eltűnne az országos kereskedelmi televízióknak a széleskörű elérhetőségből eredő előnye.

Egészen más a helyzet a jelenleg kábelre és/vagy műholdon keresztül terjesztett csatornák esetében. Ezek számára kifejezetten kedvező a digitális átállás, hiszen így jelentősen nő az elért háztartások száma, és ezzel piaci részesedésük is. Ebbe a csoportba jellemzően a szakosodott (sport-, természetfilm-, hír-, zene-, film-, rajzfilm-) csatornák tartoznak, amelyek a közönség egy-egy, sokkal kisebb szegmensét célozzák meg. A DTV elterjedésével a piacon általánossá válna a sokcsatornás modell, és ezzel párhuzamosan az úgynevezett narrowcasting-jelenség: szemben a broadcasting fogalmával e kifejezés azt jelenti, hogy a csatornák már a szűkebb célcsoportok kialakítására és a nagyközönség fragmentálására építenek.

Sajátos a közszolgálati televíziózás helyzete a DTV-re való átállásban. A tisztán piaci alapon működő kábeles és műholdas platformokon nincsenek kiemelt helyzetben a közszolgálati csatornák, de a DTT esetében már más a helyzet. Több országban is (például Finnországban és Svédországban) a közszolgálati televízió volt a DTT-platform elindulásának motorja és sokáig a legfőbb tartalomszolgáltatója is. Még figyelemreméltóbb az Egyesült Királyság helyzete, ahol - mint említettem - a Freeview digitális földfelszíni szolgáltató tulajdonosa éppen a BBC közszolgálati televízió, nem kevés vitát váltva ki ezzel a szigetországban. Különösen problémássá válhat a közszolgálati televíziós és a DTT-szolgáltató viszonya, ha az előbbi feltűnően nagy összeget fizet a szolgáltatónak

műsorszórás díj jogcímén, ezzel felkeltve a burkolt állami támogatás gyanúját. Ebben az esetben számítani kell a brüsszeli vizsgálatra, mint ahogy ez Svédország esetében történt.

A fogyasztói fogadtatás

A digitális televíziózás bevezetésének alapkérdése, hogy a fogyasztók miként fogadják az új technológiát, és milyen gyorsan vehetők rá az átállásra. Az új technológia meglete önmagában persze nem elegendő, sokkal fontosabb, hogy a fogyasztók mekkora hozzáadott értéket kapnak, milyen új szolgáltatások milyen áron jelennek meg a piacon.

Az biztosan állítható, hogy a sokcsatornás modell, a kínálat szélesedése önmagában is rendkívül vonzó a fogyasztók számára. Ezt nemcsak a kábeles és a műholdas szolgáltatások terjedése jelzi, hanem az olyan indirekt mutatószámok is, mint például a kettő vagy annál több televíziókészülékkel rendelkező háztartások növekvő aránya. Csak a példa kedvéért: Svédországban 63 százalékos, az Egyesült Királyságban még ennél is nagyobb, 81 százalékos azon háztartások aránya, amelyekben egynél több készülék található. A több készülék lehetővé teszi, hogy még a családon belül is érvényesüljenek az egyéni preferenciák, és gyakran éppen a tematikus csatornák nézéséhez vezet. (Sztereotip példaként említhető az a szituáció, amikor több készülék esetén a családfő valamelyik sportcsatornát nézi, a feleség egy romantikus filmet kísér figyelemmel valamelyik filmcsatornán, a gyerekszobában pedig a zenetévét van bekapcsolva, míg ha egyetlen készülék lenne a lakásban, valószínűleg valamelyik általános kínálatú csatorna menne).

A DTV kapcsán azonban az igazán izgalmas kérdés nem a növekvő csatornaszám iránti fogyasztói kereslet, hanem az új, interaktív televíziós (iTV-) szolgáltatások piaci fogadtatása. Ennek vizsgálata egy önálló tanulmány témája lehetne, ezúttal csak annyiban érdemes kitérni rá, hogy a közönség számára igazán vonzó interaktív szolgáltatások megtalálása óriási lépést jelentene a DTV-piac kiterjesztése felé.

A 2. ábrán jól látható, hogy az iTV-szolgáltatások használata még azokban a háztartásokban sem igazán elterjedt, amelyekben már jelen van a digitális televízió. Nemzetközi tapasztalatok szerint a DTV-piac fejlődésének egyik fő hajtóereje egyelőre azoknak az exkluzív tartalmaknak az elérhetősége, amelyek a nagyközönség számára fontosak, és erre akár pénzt is hajlandóak áldozni. A legjobb példa erre az értékes labdarúgó-bajnokságok közvetítése, ami a nagy európai országokban a szó szoros értelmében húzza maga után a piacot. Az Egyesült Királyság piacvezető digitális platformja, a műholdas BSkyB szolgáltató már hétmillió előfizetőnél tart, és ezek nagy része a Premier League, az angol futballbajnokság mérkőzéseit is megrendeli (egy 2003-as adat szerint az előfizetők háromnegyede fizetett elő egyben a mérkőzésekre is).

2. ábra. Azon háztartások aránya, amelyek használtak interaktív televíziós szolgáltatást az elmúlt három hónapban (digitális televízióval rendelkező háztartások körében)

Forrás: Forrester Research

Kérdéses tehát, hogy képesek lesznek-e a műsorszolgáltatók vagy a televíziós világon kívül álló tartalomfejlesztők olyan interaktív alkalmazásokat találni, amelyek valóban képesek a tömeges igény felkeltésére. Könnyen lehet, hogy azoknak van igazuk, akik szerint az interaktív televíziózás korában el kell felejtetni a hagyományos televíziós műfajokat és azok kötöttségeit, ehelyett egészen új irányban érdemes gondolkodni. Jó példát nyújt erre a valóságshow-k és az ezekhez kötődő sms-szavazások elterjedése, ami évekkal ezelőtt még elképzelhetetlen lett volna, ma azonban már jól bevált és mindenhol működő üzleti modell.

Várható fejlemények

A digitális televíziózás fejlődésének útja nehezen jelezhető előre. Mára már nyilvánvalóvá vált, hogy a DTV által nyújtott szolgáltatásoknak van üzleti értékük, és ezért az értékért a fogyasztók egy csoportja hajlandó fizetni. Az is jól látható, hogy az egyes platformoknak megvannak a maguk előnyei és hátrányai, így hosszabb távon is megvalósulhat a három műsorterjesztési technológia egymás mellett élése.

A műholdas és a kábeles digitális televíziózás már évek óta a maga útját járja, és bár voltak látványos csődök, kialakulni látszanak az életképes üzleti modellek. A legtöbb bizonytalanság a földfelszíni digitális televíziózás piacán tapasztalható, különösen azért, mert itt a szabályozási környezetnek is kiemelt szerepe van. Nem egyszerűen a megfelelő üzleti modell megtalálásáról van tehát szó, hanem tisztázni kell az állami szerepvállalás mértékét és mikéntjét is. A jelenlegi tendenciák szerint kizárt, hogy tisztán piaci alapon belátható időn belül elérhető legyen a digitális televízió teljes, százszázalékos vagy azt megközelítő penetrációja, tehát a földfelszíni platformon feltétlenül számolni kell az állami szerepvállalással.

Mint a 3. ábrán látható, a Forrester Research kutatóintézet jelentős növekedést jósol a digitális televíziózás európai piacán az elkövetkező öt évben. Mint minden előrejelzés, természetesen ez is nagyfokú bizonytalanságot hordoz magában, de tény, hogy a szakértők nagy várakozással tekintenek a DTV terjedése elé. Önmagában ez persze nem jelent sokat, hiszen ha minden előrejelzés teljesülne, akkor ma már nem is néznénk tévét, csak az internetet használnánk (az 1990-es években voltak, akik az ezredfordulóra a televíziós iparág halálát jósolták). Az azonban valóban kérdéses, hogy egyre inkább digitalizálódó világunkban hosszú távon mennyiben van létjogosultsága az analóg televíziózásnak, és miért éppen ez, az emberek szabadidejének jelentős részét leköltő iparág maradna meg a technológiai fejlődés viszonylag alacsony szintjén. Megjósolható tehát, hogy a fejlettebb országokban felgyorsul a DTV terjedése, de hogy mikorra sikerül elérni a teljes átállást, és ez makroszinten milyen költségeket és hasznokat jelent majd, azt egyelőre nem könnyű megbecsülni.

3. ábra. A digitális televíziózás európai elterjedtségének előrejelzése 2004–2009 között (ezer háztartás)

Forrás: Forrester Research.

Irodalom

Gálik, M. (2004) A digitális földfelszíni televíziós műsorszórás bevezetésével kapcsolatos koncepcionális kérdések In: *Vállalati versenyképesség, logisztika, készletek – Tanulmányok Chikán Attila részére.*

Jennings, R. U. (2004) Interactive Digital TV Spreads Its European Wings. *Forrester Research.*

Omwando, H. K. (2004) Half of Europe Will Have DTV in 2009. *Forrester Research.*

BKÁE Médiagazdaságtani és Telekommunikációs Tanszék (2002) A digitális földfelszíni televíziós műsorszórás piacának fejlődése Európában.

BKÁE Médiagazdaságtani és Telekommunikációs Tanszék (2003) Helyzetértékelés a működő DVB-T rendszerek tapasztalatairól, illetve a bevezetés előtt álló DVB-T rendszerek előkészítéséről.

www.dtg.org.uk, www.medialog.nl, www.ofcom.org.uk

Lábjegyzetek

1

A set-top box az a készülék, amely alkalmassá teszi a hagyományos analóg televíziókészülékeket a digitális jelek fogadására. Ezzel elkerülhető, hogy a fogyasztóknak le kelljen cserélniük televíziójukat egy új, méregrágra integrált digitális készülékre.

2

A kérdéshez lásd még Pertti Näränen „Az európai digitális televíziózás: a jövő szabályozási dilemmái” című írását lapunk 2003. nyári számában – a szerk.

3

A magyarországi helyzetről lásd Urbán Ágnes „A magyarországi televíziós piac stabilizálódása” című írását a lapunk 2004. tavaszi számában – a szerk.

Állásfoglalás

[Közös állásfoglalás a kommunikációs alapképzés tervezett megszüntetéséről](#)

Legolvasottabb

- [Manipulál-e a média?](#)
- [Az internetes kommunikáció története és elmélete.](#)
- [Reklámhatás, problémamegoldás, intencionalitás](#)
- [Médiaerőszak: tények és mítoszok](#)
- [A tévémaci tudatformáló szerepe](#)

Könyvajánló

<>

Szomszédok közt

> [könyv rendelés](#)

Megrendelés

<>

2016 nyár

> [régebbi lapszámok](#)

Pódiumbeszélgetések

[„Szomszédok közt” pódiumbeszélgetés](#)

Kérdez: Bajomi-Lázár Péter Médiakutató

Válaszol: Kovács M. András és Lányi Balázs forgatókönyvíró

> [korábbi pódiumbeszélgetések](#)

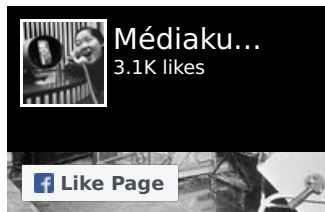
Partnereink

[Magyar Kommunikációtudományi Társaság](#)

[Sajtószabadság Központ](#) (rendszeres tevékenységét források hiányában megszüntette)

[Eastbound - Culture, Society, Media](#)

[Infokommunikáció és jog](#)

© [Médiakutató Alapítvány](#) 2000–2017. [Impresszum](#) [Szerzőinkhez](#)

- [Korábbi lapszámok](#)
- [Rovatok](#)
- [Szerzőink](#)
- [Rólunk](#)

Médiakutató 2004 ősz

Új média

[Cseh Gabriella:](#)

A digitális műsorszolgáltatásra vonatkozó időszerű jogi kérdések Magyarországon

A digitális műsorszolgáltatásra vonatkozó időszerű jogi kérdések Magyarországon¹

A jelenlegi analóg műsorszolgáltatásról a digitális műsorszolgáltatásra való áttérés az uniós tagállamok, így Magyarország számára is a legfontosabb mediapiaci és médiajogi kérdések közé tartozik. Az ORTT 2004 nyarán eldöntötte, hogy ugyanazon év őszétől a Budapesten és a Kabhegyen elinduló digitális földfelszíni műsorszolgáltatás egy multiplexe tartalmazhatja a jelenleg már működő országos közszolgálati csatornákat. Fel kell tehát tenni a kérdést: vajon a jelenleg hatályos vonatkozó jogszabályok alkalmas jogi környezetet nyújtanak-e a digitális átállás levezényléséhez? Ez az írás ezt a kérdést járja körül, megfogalmazva néhány médiapolitikai javaslatot is.

1. A digitális műsorszolgáltatás bevezetésének szabályozási kérdései Magyarországon

Nyugat-Európában az 1990-es évek második felében kezdődtek az első digitális földfelszíni műsorszórásra (DTT) vonatkozó technikai kísérletek. 1998-ban elsőként Nagy-Britanniában kezdődött meg a rendszeres, DTT formátumú műsorszórás. 2003 óta beszélhetünk a digitális földfelszíni sugárzás jelentős terjedéséről Európában. Nemzetközi piaci elemzések szerint az analóg műsorszolgáltatás 10-15 éven belül minden uniós tagállamban teljesen megszűnik.

A digitális átállás tehát az 1990-es évek végén kezdődött Európában. Ekkor indultak el a digitális műsorszolgáltatások – a legkorábban Finnországban, Spanyolországban, Svédországban, Hollandiában, Angliában és Németország berlini régiójában. A berlini megoldás külön érdekessége, hogy 2003 augusztusában teljesen leállították ebben a régióban az analóg földfelszíni műsorszórást. Hollandiában az analóg lekapcsolást szakaszosan tervezik végrehajtani. Európa szinte teljes területén, valamint számos Európán kívüli országban is folynak kísérleti sugárzások DVB-T formátumban.

A piaci elemzők a 2004 és 2006 közötti időszakra teszik a DTT valódi fellendülését. Görögországban, Írországban, Lengyelországban és Szlovéniában még nem született döntés a digitális földi sugárzás beindításának időpontjáról, aminek az a fő oka, hogy ezekben az országokban Magyarországhoz hasonlóan hiányzik a digitális műsorszórás bevezetésének szabályozási háttere. Néhány országban ma más akadályokba ütköznek a DTT bevezetésére irányuló erőfeszítések: Romániában a túl nagy kábelpenetráció jelent hátráltató tényezőt, Ukrajnában pedig a megromlott gazdasági helyzet kényszeríti perifériára a DTT bevetését célzó tervezést (lásd még az 1. táblázatot).

Több államban megfigyelhetők az analóggal közös sugárzási időszak (*simulcasting*) idejének csökkentésére irányuló erőfeszítések. Abban az esetben, ha a tervezett analóg lekapcsolás a célul kitűzött időpontban nem lehetséges az egész hálózaton, akkor fokozatosan próbálják meg felszabadítani az analóg csatornák által elfoglalt frekvenciákat, helyet adva ezzel az újabb digitális televíziós programoknak.

A kísérleti sugárzások összehangolására és a DTT bevezetésére 1996-ban páneurópai platform alakult DigiTAG (*Digital Television Action Group*) néven. A szervezet alapításának a célja az európai bevezetés koordinálása.

1. táblázat. A digitális televíziózás bevezetési stádiuma a „rég” európai uniós tagállamokban

	A vonatkozó jogszabály elfogadásának időpontja	Az elindulás tervezett kezdete	A teljes elindulás tervezett időpontja	Az átállás tervezett időpontja
Anglia	1998	1998	1998	2006-2010

Svédország	1997	1999	1999	2008
Spanyolország	1998	2000	2000	2011
Finnország	1998	2001	2000	2007
Németország (Berlin)	2002	2002	2003	2010-ig fokozatosan
Hollandia	1999	2003	2003	2004-től
Portugália	2000	2004	2004	2010
Svájc	2003	2004	2005	2015
Franciaország	2003	2004	2005	2008-től
Norvégia	2002	2005	2005	2006-től
Ausztria	2001	2005	2005	2012
Olaszország	2001			2006
Dánia	2002			2011
Belgium	2002			2005 (flamand régió)
Írország	2001			2010
Görögország	nincs még jogszabály			

Forrás: Alexander Sluzucky (EBU) „DTT in Europe Market Overview and Assessment”-konferencia, Nápoly, 2003. október

Magyarországon 2002 májusában lépett működésbe az első vidéki DTT-telephely Kabhegyen. A kabhegyi adó a budapesti műsorcsomag jeleit sugározza, kiegészítve a környék regionális híradójával. A sugárzás 10 kilowatt teljesítménnyel üzemel az analóg tévéműsorokéval azonos antennáról.² Az Antenna Hungária 2004 utolsó negyedében egy üzemi feltételek között működő, két multiplexből álló, tíz programot tartalmazó *free-to-air* kísérleti sugárzás elindítását tervezi két budapesti adóval, amelyek Budapest nagy részét fedik majd le.³

2. A digitális műsorszolgáltatási jogosultság kérdései a hatályos magyar jogszabályok szerint

A műsorszolgáltatási jogosultságra vonatkozó alapvető szabályokat az 1996. évi I. törvény a rádiózásról és televíziózásról („Rtv.”, „médiatörvény”) állapítja meg. Az Rtv. csaknem tíz éves múlta visszatekintő értelmezése, alkalmazása önmagában is számos jogi és médiapolitikai problémát hozott eddig felszínre.⁴

Jogi vonatkozásban az alkalmazási problémák köre a digitális műsorszolgáltatásra való átállás szempontjából tovább bővül: ennek fő oka az, hogy a médiatörvény az analóg műsorszolgáltatási környezet szabályozására készült. Ez egyértelműen kitűnik a médiatörvény előkészítésének médiapolitikai, médiapiaci körülményeiből, szövegezéséből és indoklásából is.

2.1. Az engedélyező hatóság

A médiatörvény szerint a műsorszolgáltatók kizárólag az Országos Rádió és Televízió Testület („ORTT”, „Testület”) által feljogosított vállalkozások lehetnek, valamint a közszolgálati műsorszolgáltató a törvény erejénél fogva [Rtv. 86. § (1)]. Az Rtv. a továbbiakban meghatározza azt az anyagi jogi és eljárásjogi rendet, amelynek alapján a földfelszíni és a vezetékes műsorterjesztés jogszerűen valósulhat meg.

Egyértelműen megállapítható, hogy a jelenleg hatályos Rtv. előírásai alapján az ORTT mint műsorszolgáltatásra kizárólagosan jogosító médiahatósági szerv lenne jogosult a földi terjesztésű digitális műsorszolgáltatási joggal való felruházásra. Ezzel kapcsolatos fontos jogi legitimációs probléma, hogy a törvény mögötti jogalkotói szándék kizárólag az analóg műsorszolgáltatás szabályozására terjed ki. Földfelszíni műsorszórás esetén a törvény pályázattal írt el, amelynek részletes szabályait a Testület az Általános Pályázati Feltételekben fektette le. A médiatörvény előírása szerint az ORTT a műsorszolgáltatási pályázat nyertesével műsorszolgáltatási szerződést köt.⁵ A vezetékes műsorszolgáltatás és műsorelosztás joga pedig a törvény szerint a Testülethez való bejelentési kötelezettség alá esik.

Jogszabályi kiindulási pontok:

- Az Rtv. szerint a Testület kötelessége többek között a szólásszabadság védelme, amelynek érdekében előmozdítja a műsorszolgáltatók piacra lépését [Rtv. 31. § (1)].
- Az Rtv. szerint az ORTT feladatai közé az tartozik, hogy (1) állásfoglalásokat, javaslatokat dolgozzon ki a magyar műsorszolgáltatási rendszer fejlesztésének elvi kérdései kapcsán, ideértve a sokcsatornás vezetékes rendszereket, valamint az audiovizuális ágazattal való összefüggéseket is, és részt vegyen az e területtel kapcsolatos döntések előkészítésében; (2) véleményt nyilvánítson a frekvenciagazdálkodással és a távközléssel kapcsolatos jogszabályok tervezetéről (Rtv. 41. §); (3) a Testület a Művelődési Közlönyben közzétegye a műsorszolgáltatást érintő frekvenciakészlettel való gazdálkodásra vonatkozó koncepcióját [Rtv. 42.§ (2)].

Ezért megfontolandónak tartom, hogy a Testület

- a digitális műsorszolgáltatás engedélyezését lehetőleg ne kezdje meg, azzal várja meg a médiatörvény digitális átállásra vonatkozó módosítását; ennek fő okai a legitimációs probléma mellett a médiatörvénynek a digitalizációra való felkészületlensége (bővebben lásd alább) és a

digitális médiapiacra vonatkozó gazdasági tervezetlenség;

- éljen az Rtv.-ben meghatározott és fentebb idézett jogosultságaival, vagyis a digitális műsorszolgáltatók piacra lépésére – illetve a digitális műsorszolgáltatás egyéb vonatkozására – nézve dolgozzon ki egységes szabályozási alternatívát.

Az alternatíva kialakításánál különösen javasolt az általános nemzetközi (szabályozási és végrehajtási) tapasztalatok, hazai médiapiaci-médiagazdasági szempontok, média-jogpolitikai szempontok, speciális európai uniós szempontok figyelembevétele.

A nemzetközi szabályozási tapasztalatok egyik tanulsága az, hogy az uniós tagállamok a DTT bevezetésének fokozatos módját választották. Ennek lényege röviden az, hogy a simulcasting időszakában a teljes digitális átállásig a szabályozás megkülönbözteti és elválasztja egymástól az analóg és a digitális licencia intézményét. Ennek fő célja az átállási folyamat átláthatóságának, strukturált, tervszerű megvalósításának elősegítése. Tekintettel a jelenlegi magyar szabályozási környezetre és a gyakorlatban beválni látszó vonatkozó külföldi tapasztalatokra, javasolt egy „kétlépcsős” szabályozási megoldás megfontolása. Az első lépcsőt a *simulcasting* időszakra vonatkozó átmeneti jogalkotás jelentené, majd ezután következne a digitális átállásra vonatkozó jogalkotás. Ezzel szemben praktikus ellenérvként merül fel, hogy a médiajog-alkotás Magyarországon az egyik „legátropolitizáltabb” jogalkotási folyamat, ezért – a gyakorlati tapasztalatok szerint is – minden egyes módosítása vagy esetlegesen egy új törvény alkotása nagyon nehézkes, munka- és időigényes.⁶

A digitális átállással kapcsolatos szabályozási feladatok jelentős részének azonban nem lehet eredményesen (testre szabottan) eleget tenni a vonatkozó médiapiaci-médiagazdasági szempontok háttérismerete nélkül sem. A jogpolitikai döntések kialakítását, meghozatalát és az abból következő jogalkotási folyamatot komplex közgazdasági felmérésnek kell megelőznie.

2.2. A multiplex szolgáltatás jogi státusa

A multiplex szolgáltatás a digitális műsorterjesztési folyamat nélkülözhetetlen láncszeme azért, hogy a különböző műsorjeleket, értéknövelt szolgáltatásokat technikailag egy csomaggá, egy digitális jelköteggé alakítja, majd továbbítja a tartalom terjesztőjének. Ezáltal a multiplex-szolgáltató tevékenysége a műsorszolgáltatók számára alapvető jelentőségű a digitális platformokhoz való hozzáférés terén. A digitális műsorszolgáltatás jövőbeli elindítása következtében a multiplexek megjelenése olyan komplex jogi, gazdasági, piaci és ezekből következő kommunikációs kérdéseket vet fel, amelyek testre szabott megválaszolása magas fokú tervszerűséget és így állami szerepvállalást is igényel.

A multiplex tevékenység jogi szempontból párhuzamosan két módon közelíthető meg. Az egyik megközelítés szerint a multiplex szolgáltatás elektronikus hírközlési tevékenység, amely során elektronikus adatjelek digitális tömörítése történik. Ezért az elektronikus kommunikációs infrastruktúrák működtetésére vonatkozó jogszabályok alkalmazandók rá (hírközlési szempont).

A másik megközelítésben a multiplexek – mivel rádió- és televízió-műsorjelek (és egyéb adatjelek) továbbítását végzik – tevékenységét médiajogi, azaz tartalomszabályozási jogszabályok is érintik (médiajogi szempont). Ennek oka, hogy a multiplexerek nem tartalom-előállítók ugyan, azonban lehetőségük nyílik arra, hogy a tartalmak között szelektáljanak: eldönthetik, mely tartalmak kerüljenek a multiplexbe, és jussanak el ezáltal a médiaértéklánc végén elhelyezkedő fogyasztókhoz.

2.3. Az európai közösségi jog

Az európai közösségi jogforrások nem szabályozzák a multiplex szolgáltatást, de az erre irányuló jogalkotás előkészítése folyamatban van.

A multiplex szolgáltatás hírközlési vonatkozású közösségi szabályozása a 2002 során elfogadott „telekommunikációs irányelvcsomagban” testesül meg.⁷ „Konkrét” szabályozás híján a multiplex szolgáltatás a 2002/21/EK „Keretszabályozási Irányelv” 2. cikkének c) pontja szerinti „elektronikus hírközlési szolgáltatás”-nak minősül⁸, ezért vonatkoznak rá az irányelvcsomag általános rendelkezései, amelyek minden elektronikus hírközlési szolgáltatásra alkalmazandók. Az irányelvcsomag hatálybalépésével az Európai Unió megvalósította a hírközlési infrastruktúra vertikális szabályozását.

Bár az irányelvcsomag technikai, infrastrukturális területeket szabályoz, a rádiós és a televíziós műsorszolgáltatás szempontjából fontos rendelkezéseket tartalmaz (médiajogi szempont). Ezek a következők:

- a jelátviteli tevékenységre való jogosultság;
- a frekvenciakijelölés;
- a disztribúciós hálózatokhoz való hozzáférés;
- a „must carry” kötelezettségek;
- a feltételes hozzáférési rendszerek;
- az egyéb hozzáférési rendszerek (EPG, API);
- a digitális televíziós szolgáltatások interoperabilitása;
- a digitális vevőkészülékek interoperabilitása;
- a széles képernyős televíziók, illetve
- a képméretarányú képernyős televíziók.

Ebből is következik, hogy az infrastruktúra- és a tartalomszabályozás elkülönítése kodifikációs szempontból nem

jelenteli a közöttük meglévő szerves kapcsolat hiányát.

A multiplex szolgáltatás tartalomszabályozási, azaz médiajogi szempontjából meg kell említeni, hogy arra a Határok nélküli televíziózásról szóló 1989/552/EGK irányelv vonatkozik, amelynek a digitális televíziózás szempontjából való felülvizsgálata jelenleg folyamatban van.

3. Szabályozási modellek

A multiplexerek műsorszolgáltatási piacra való belépési lehetősége függ a szolgáltató piacra lépésének engedélyezési feltételeitől. Ma az uniós tagállamokban a fentebb elmondottak értelmében a piacra lépésnek az erre vonatkozó jogszabályi feltételek teljesítése esetén nincs akadálya, lényegében bárki végezhet multiplex szolgáltatást. A multiplex szolgáltatás engedélyezésének és üzemeltetésének különböző szabályozási megoldásai alakultak ki.

A műsorszolgáltatási piacra lépés szempontjából elméletileg két alapmodell különböztethető meg. Ezek közül az egyiket piaci, a másikat etatista modellnek nevezhetjük. A piacra lépés etatista modelljének különböző változatai mondhatók egyeduralgokónak (lásd a 2. és a 3. táblázatot).

2. táblázat. A műsorszolgáltatási piacra lépés feltételeinek alapmodellje

Alapmodell	Leírás
Piaci modell	A piaci modell szerint a műsorszolgáltatási piacra lépés a vállalkozások számára nyitva áll, vagyis - ha megfelelnek a jogszabályban foglalt műszaki és egyéb követelményeknek - piacra léphetnek.
Etatista modell	A multiplexerek műsorszolgáltatói piacra lépési lehetőségének etatista modellje szerint a szabályozó hatóság előre meghatározott számú televízió-/rádiótartalmat feldolgozó, illetve továbbító multiplex-szolgáltató jelenlétét engedélyezi, mégpedig kizárólagos jelleggel.

3. táblázat. A multiplex-szolgáltató szerződési szabadságának modellje a műsorszolgáltatási piacon

A szabályozás alapmodelljei	Leírás
Aktív modell	A szabályszerűen jogosított szolgáltató biztosítja a multiplex eljárás infrastrukturális feltételeit, ugyanakkor szabadon megválaszthatja a multiplexálandó tartalmakat. Ha a multiplex-szolgáltató egyben műsorszolgáltató is, akkor saját műsorát és a szabad döntése szerint kiválasztott egyéb tartalomszolgáltató programjait multiplexálja.*
Köztes („must carry”) modell	A szolgáltató biztosítja a multiplex eljárás infrastrukturális feltételeit, ugyanakkor csak részben van választási lehetősége a saját (ha a szolgáltató egyben műsorszolgáltató is), illetve egyéb multiplexálandó tartalmak kiválasztását illetően. A kötelező tartalmakat a szabályozó hatóság jelöli meg jogszabályi felhatalmazás alapján.
Passzív modell	A szolgáltató biztosítja a multiplex eljárás infrastrukturális feltételeit. A multiplexálandó tartalmakat a szolgáltató számára teljes egészében a szabályozó hatóság jelöli ki jogszabályi felhatalmazás alapján. Ebben az esetben a szolgáltató kizárólag az elektronikus hírközlési ágens szerepét tölti be.

*Az aktív modell önmagában nem zárja ki a „szerkesztői”, válogatási jogosultsággal való visszaélés tilalmazását.

Tehát a multiplexerek szerződési szabadsága szempontjából passzív modellnek tekintendő az, amikor a multiplex-szolgáltatónak egyáltalán nincs választási lehetősége abban a kérdésben, hogy melyik tartalomszolgáltatóval kössön multiplex-szolgáltatói szerződést, mivel a médiahatóság azt számára kötelezően előírja (például Svédországban). Ebben az esetben a multiplex-szolgáltató tisztán hírközlési infrastruktúrát szolgáltat. Erre a modellre tipikusan az olyan demokratikus államokban találunk példát, amelyekben a végrehajtó hatalom autonómiája a törvényhozással szemben relatíve nagy (Franciaország), illetve a végrehajtó hatalom működését hagyományosan nagy bizalom övezi (Svédország). Talán ebbe a csoportba fog tartozni az Unióhoz újonnan csatlakozó „fiatal demokráciák” egy csoportja is.

Az aktív modell szerint a jogosított multiplexer piaci szempontokon alapuló szabad választása szerint állíthatja össze a digitális műsorcsomagot, amely a tartalomszolgáltatókkal folytatott piaci alku tárgya (például Angliában). Ha a multiplexernek lehetősége adódik piaci alkura, azaz dönthet az általa befogadni kívánt tartalmakról, szerepe médiajogi és kapcsolódó alkotmányjogi szempontból felértékelődik (lásd még a 4. táblázatot).

A köztes modell „köztességének”, vagyis kötöttségének tehát különböző szempontjai lehetnek. A fent osztályozott kötöttségeket jogszabályi felhatalmazás alapján az engedélyező hatóságnak kell megállapítania.

4. táblázat. A multiplex-szolgáltató döntési kötöttségének fő szempontjai

Műsörtartalom	Kapacitás	Hozzáférés
A közszolgálati műsor-szolgáltatók kötelező elhelyezése, esetleg előfordulási arányuk meghatározása a szolgáltató számára*	Technikai, „mennyiségi” értelemben lehet kötelező teljes vagy részleges kihasználtságra vonatkozó előírás	A fizetős műsorszolgáltatók (pay-TV) arányának kötelező kialakítását jelenti a szolgáltatók számára
A kereskedelmi műsorszolgáltatók helyének kötelező kijelölése, esetleg előfordulási arányuk meghatározása a szolgáltató számára	Minőségi értelemben ez a műsorszolgáltatási tartalom és az értéknövelt szolgáltatások kötelező arányát jelenti a szolgáltatók számára	Az ingyenessen* hozzáférhető műsorszolgáltatók (free-to-air TV) kötelező arányának kialakítását jelenti a szolgáltatók számára
A szakosított műsorszolgáltatások előfordulási arányának meghatározása a szolgáltató számára		

*Ezt indokolhatják az egyetemes szolgáltatásokra vonatkozó jogszabályi előírások.

4. A hatályos hazai jog

4.1. A vonatkozó jogszabály

A multiplex szolgáltatás fogalmát az elektronikus hírközlésről szóló 2003. évi C. törvény („Eht.”) 188. paragrafusa – a Keretszabályozási Irányelvvel összhangban – a következőképp szabályozza:

„Multiplex szolgáltatás: olyan elektronikus hírközlési szolgáltatás, amely során több rádió-, illetőleg televízió-műsorjelből, valamint egyéb adatjelekből egyetlen szabványos digitális jelfolyamot állítanak elő a műsorterjesztőhöz való továbbítás céljából.”

A hatályos magyar szabályozás csak hírközlési (infrastrukturális) szempontból tartalmaz kifejezett rendelkezéseket a multiplex szolgáltatásra vonatkozóan. Az Rtv. a médiatevékenységgel kapcsolatos fogalomrendszer mellett a műsorszolgáltatással és a műsorterjesztéssel kapcsolatos alapvető szabályozási kérdéseket is rendezi, többek között a piacra lépés feltételeinek meghatározásával és a műsorszolgáltatás tartalmára vonatkozó előírásokkal.

Az Eht. alapján elektronikus hírközlési szolgáltatás végzésére az Eht.-ben meghatározott feltételek mellett magyarországi természetes és jogi személy, valamint jogi személyiséggel nem rendelkező gazdasági társaság jogosult. Az Eht. multiplexerekre vonatkozó explicit rendelkezést még egy vonatkozásban alkalmaz. A 89. § egy speciális lehetőséggel számolva szerződéskötési kötelezettséget ír elő a multiplexer számára a műsorszolgáltatóval.

„89. § (1) Szerződéskötési kötelezettség terheli a multiplex szolgáltatót, ha attól a műsorszolgáltatásra jogosult szervezettől kap ajánlatot, amely olyan frekvencián jogosult szolgáltatót, amelynek használatára a multiplex szolgáltatóval – az adott frekvencia kiszolgálása érdekében – szerződéses jogviszonyban álló műsorterjesztő kapott jogot” (kiemelés tőlem – Cs.G.).

A rendelkezéshez a törvényjavaslat indoklása a következő magyarázatot fűzi:

„Arra az esetre, amikor a multiplexálást legalább az egyik műsorszolgáltatótól és egyúttal a műsorszétesztőtől is elkülönült szolgáltató szervezet végzi, törvényi intézkedés szükséges annak biztosítására, hogy a szolgáltatási szerződést a multiplex szolgáltató valamennyi műsorszolgáltatóval megkösse. A törvény ezt a célt szolgálja. A törvény nem érinti a rádiózásról és televíziózásról szóló 1996. évi I. törvényt, mivel annak hatálya a műsorszolgáltatásra és az azzal összefüggő műsorterjesztésre (műsorszórásra, valamint műsorelosztásra) terjed ki, a kettő közötti hírközlési szolgáltatásra nem” (kiemelés tőlem – Cs.G.).

Felmerül a kérdés, hogy az Eht. vonatkozó rendelkezései alapján meghatározható-e a multiplexer szerződéskötési választási képessége a digitális műsorszolgáltatási piacon.

4.2. A multiplex-szolgáltatók jogállása a hatályos magyar szabályozás szerint

Az idézett 89. paragrafusból és a vonatkozó indoklásból kiderül, hogy a szabályozás egy olyan speciális esetre vonatkozik, amikor a multiplex szolgáltatót – mint a műsorszolgáltatótól és a műsorterjesztőtől elkülönült szolgáltatót – a műsorszolgáltatóval való szerződéskötési kötelezettség terheli. A multiplex szolgáltatást az Eht. mint elektronikus hírközlési szolgáltatást definiálja, a műsorszolgáltatással kapcsolatos szabályozást – mint az a 86. § indoklásából is kitűnik – tárgyi hatályából egyértelműen kizárja.

Az Eht. vonatkozó szabályozásából következik, hogy a digitális műsorszolgáltatásra külön jogszabály szerint feljogosított műsorszolgáltató – szerződéskötési kötelezettség körében – a jogosultság megszerzése után szerződést köt egy multiplex-szolgáltatóval.

A hatályos Eht. szabályozási megoldásából nem vezethető le az, hogy a multiplex szolgáltatás műsorszolgáltatási piacra lépése sajátos egyéb („médiajogi”) feltételekhez kötött. Ezt támasztja alá az a tény is, hogy az Eht. nem rögzíti, hogy a műsorjelek multiplexálásának feltételeit külön jogszabály állapítja meg, és az erre vonatkozó rendelkezések sem vezethetők le közvetlenül a médiatörvényből. Azonban analógiás logikát követve megállapítható, hogy például a médiatörvényben szabályozott státusú műsorelosztók – éppen olyan értelemben, mint a multiplexerek – a műsorcsomagjaik összeállításakor szintén szerkesztőknek számítanak. Ugyanis a műsorelosztó műsorcsomagja összeállításakor válogathat a műsortartalmak között, továbbá az egyes műsorcsomagokba való behelyezésről vagy áthelyezésről is belátása szerint dönthet. Ezért a műsorszolgáltató üzleti értelemben kiszolgáltató helyzetben van (szűk keresztmetszet). Ezen analógia szerint médiajogi vonatkozásban a multiplex-szolgáltatók szerződési szabadsága a hatályos jogszabályok keretei között korlátlan (aktív modell).

A fentiekben kifejtettek következtében a multiplex szolgáltatás a hatályos magyar szabályozás szerint csak mint elektronikus hírközlési szolgáltatás értelmezhető. Továbbá az „amit jogszabály nem tilt, vagy azzal nem ellentétes, azt szabad” elve alapján a multiplex-szolgáltató mint hírközlés-technikai ágens a szabályszerűen jogosított műsorszolgáltatók között szabadon válogathat – kivéve a 86. paragrafusban meghatározott esetet –, ezért „szerkesztői felelősséggel” nem tartozik. Ezt támasztja alá a vezetékes műsorelosztók jogállásának analógiája is.

A jelenlegi jogszabályi környezet hiányossága nyilván abból adódik, hogy a médiatörvény és az Eht. szimmetrikus szabályozása eddig elmaradt. Tehát figyelembe véve, hogy a multiplexálás olyan műszaki-technikai szolgáltatás, amelynek médiajogi relevanciája is van, biztosítani kell a multiplexereknek a műsorszolgáltatókkal való tisztességes, diszkriminációmentes együttműködési kötelezettségének jogi háttérét. A probléma részletes elemzésének eredményeképp még az is előfordulhat, hogy a jogalkotó arra a következtetésre jut, hogy az Eht. és a versenyjogszabályok alkalmazása a kérdés rendezésére elégséges megoldást nyújt.

4.3. A médiahatóság szerepe

A jelenlegi, felemásnak is nevezhető jogszabályi környezetben az ORTT a már korábban idézett Rtv. 31. és 41. paragrafusa alapján abban a helyzetben van, hogy befolyással lehet a vonatkozó jogalkotási folyamatra. Semmi esetre sincs azonban abban a helyzetben, hogy maga alakítsa ki az általa megfelelőnek tartott multiplex-modellt. Ilyen jogosítványa nem vezethető le sem a médiatörvényből, sem a jogalkotási törvényből, sem más jogszabályból. Ebből következik, hogy az ORTT jogszabályi felhatalmazás híján egyelőre nem alakíthatja ki a multiplexerek műsorszolgáltatási piacra való belépésének anyagi és eljárásjogi feltételeit. Ugyanis az ORTT ezt kizárólag kifejezett törvényi felhatalmazás alapján tehetné meg.

A mostani helyzetben tehát a médiahatóság szerepe és feladata az, hogy aktívan vegyen részt a multiplex-szolgáltatók műsorszolgáltatási piacra való belépésének anyagi és eljárásjogi feltételeire vonatkozó jogszabály előkészítési folyamatában.

4.4. Szabályozási elképzelések

A 2.1. fejezetben kifejtettek következtében javasolt, hogy a multiplex-szolgáltatók „médiajogi jogállásának” jogszabályi rendezéséig a magyar szabályozó hatóság ne jogosítson multiplex-szolgáltató(ka)t műsortartalmak digitalizálására. Az ott leírtakon túl ennek az a taktikai oka, hogy érdemes kizárni annak a lehetőségét, hogy az ORTT jogszerűtlen, azaz jogszabályi felhatalmazást nélkülöző jogosítását a későbbi versenytársak bírósági úton támadják meg.

Ezúttal is érdemes hangsúlyozni, hogy a reális szabályozási alternatívák kialakításának alapja egy komplex gazdasági, pénzügyi és médiapiaci elemzés lehet. Ez alapján kívánatos eldönteni a multiplexek számát, valamint a műsortartalommal, a kapacitással és a hozzáféréssel kapcsolatos és más releváns kérdéseket.

A jelenlegi magyar média- és médiaszabályozási rendszerből kiindulva, figyelemmel a nemzetközi tapasztalatokra, célszerűnek látszik a multiplexerek „műsorszolgáltatási” jogosultságának vonatkozásait a médiahatósághoz telepíteni. A (multi)médiapiac fejlettebb fokán, amelynek elérése újabb jogszabály-módosítást igényel majd, a jövő valószínűleg egy egységes (konvergens) szabályozás, amelynek fő tengelyében egy jelenlegi brit típusú konvergens kommunikációs hatóság állhat majd.

A következő felmerülő kérdés a multiplex-szolgáltatók szerkesztői szabadságába való jogszabályi beavatkozás lehetősége, mértéke és formája, vagyis ezek alakítása. A teljesen passzív rendszer, azaz a multiplexerek szerkesztési szabadságának teljes megvonása, a magánjogi aggályok mellett felvetheti az Alkotmány 61. cikkében védett kifejezés- és szólásszabadság alapjogának esetleges sérülését is, amelyre vonatkozóan az alkotmánybíróság esetjoga szerint egyértelmű, hogy azt csak kivételes esetben, más alapjog védelme érdekében, szükséges és arányos módon lehet korlátozni. Bármilyen erőltetettnek tűnik is ez az alkotmányjogi vonatkozás, ennek a tesztnek is érdemes alávetni a teljesen passzív rendszert, ha a jogalkotó úgy dönt, hogy a multiplexer-jogosultságot pályázati úton lehet elnyerni, és a pályázati kiírás szerint a pályázó előre tudja, hogy mit vállal.

A szabályozási politika kialakításánál kérdésként merülnek fel a szabályozás lehetséges eszközei is. Érdemes tehát azon is elgondolkodni, hogy a jogalkotás rendjének betartásával milyen esetleges indirekt vagy puha eszközöket lehetséges és célszerű bevetni az érintett piac szabályozásának vonatkozásában, az adókedvezményektől akár a médiahatóság által kibocsátott ajánlásokig.

4.5. A digitális műsorszolgáltatással kapcsolatos médiaszabályozási felvetések

Az előző fejezetekben kifejtettek szerint a digitális átállásra vonatkozó jogszabályalkotásnak igazodnia kell a

tényleges médiapiaci helyzethez, ezért most olyan jogszabályi környezet kialakítására van szükség, amely ténylegesen alkalmas a *simulcasting*-időszak működtetésére. A technológiai fejlődésnek is köszönhetően folyamatosan változó médiapiaci körülmények megkövetelik a jogszabályok rendszeres felülvizsgálatát, és az ez alapján való esetleges módosítását. Ezzel összefüggésben olyan ösztönző kormányzati intézkedések válhatnak indokolttá, amelyek elősegítik a műsorszolgáltatók digitális platformra jutását (ilyen lehet például az országos kereskedelmi csatornák által fizetendő műsorszolgáltatási díj összegének csökkentése vagy a már említett adókedvezmény). Távlati jogalkotási célként jelölendő meg, hogy egy organikus jogalkotási folyamat eredményeként kialakuljon a digitális médiapiacra vonatkozó egységes, konvergens jogszabályrendszer. Ezt elősegítendő a jelenlegi médiaszabályozás következő fő területeit szükséges elsők között áttekinteni:

1. A piac szabályozása:
 - a piacra lépés feltételei;
 - a piac strukturális szabályozása;
 - a szűk keresztmetszetek szabályozása;
2. A médiatörvény fogalmi rendszere;
3. A műsorszolgáltatás tartalmi, szerkezeti követelményei;
4. A műsorterjesztés szabályozása;
5. Az értéknövelt szolgáltatások szabályozása.

5. A piac szabályozása

5.1. A piacra lépés feltételei

A digitális átállás alapvető jogi feltétele a digitális műsorszolgáltatók és egyéb szolgáltatók piacra lépésének szabályozása. Mivel az Rtv. analóg médiapiaci körülményeket feltételez, jelenleg ugyanazok a piacra való belépés feltételei az analóg földfelszíni műsorszórással terjesztett médiumok és a digitális földfelszíni sugárzású médiumok számára.

A digitális földfelszíni műsorszolgáltatás megkezdése előtt a következő területek áttekintése tűnik különösen szükségesnek:

- a digitális műsorszolgáltatásra jogosító hatóság;
- a jogosítási eljárás;
- a multiplex-szolgáltatók száma;
- a multiplex-szolgáltatók műsorszolgáltatási piacra lépésére jogosító hatóság;
- a multiplex-szolgáltatók műsorszolgáltatási piacra lépésére vonatkozó eljárás;
- az értéknövelt szolgáltatók műsorszolgáltatási piacra lépését engedélyező hatóság;
- az értéknövelt szolgáltatók műsorszolgáltatási piacra lépésére vonatkozó eljárás.

A fent felsorolt területek szabályozása jelenleg lényegében megoldatlan, illetve a hatályos vonatkozó jogi előírások tekintélyes hányada a digitális platformra kerülés szempontjából értelmezési nehézségeket okoz. Ehhez hozzájárul a hazai helyzetre szabott komplex, gazdasági, piaci vonatkozású háttérismeretek hiánya. Ennek következtében a fenti területek szabályozására vonatkozóan jelenleg nem lehet megalapozott szabályozási elképzeléseket kialakítani.

A médiatörvényből és a frekvenciagazdálkodásról rendelkező jogszabályokból levezethetően a műsorszolgáltatási jogosultság⁹ egy meghatározott frekvenciatartományhoz kötött. Ebből következik, hogy a digitális platformon megvalósuló párhuzamos műsorszolgáltatás, a simulcasting újabb műsorszolgáltatási lehetőségnek minősül, amelyet a műsorszolgáltatási pályázat nyertesével köthet az ORTT. Mivel a jogalkotó eredeti szándéka ezekre nem terjedt ki, ez több értelmezési problémát is felvet, például az erre vonatkozó eljárással kapcsolatban (mint az ÁPF alkalmazhatósága), és felveti az időzítés médiajogi, versenyjogi szempontjainak kérdését is.

A piacra lépés korlátozását jelenti az Rtv. 8. § (4) bekezdésében rögzített előírás, amely tiltja, hogy földfelszíni műsorszórással működő országos televízió szakosított műsorszolgáltatóként működjön.¹⁰ Ez a korlátozás digitális vonatkozásban nem tartható.

5.2. A piac strukturális szabályozása

A piaci strukturális szabályok az engedélyezési folyamatban érvényesülő olyan szabályok, amelyek célja, hogy a piaci szerkezet befolyásolásával megelőzzék a gazdasági verseny torzulásait.

A gazdasági verseny torzulásának egyik fő veszélyforrása a *vertikális integráció* kialakulása. Az érintett piacon ennek a legnagyobb veszélye a műsorszolgáltató és az infrastrukturális szolgáltató közötti piaci versenyt veszélyeztető összefonódás kialakulása, ami elvileg az értéklánc bármelyik szintjén megtörténhet. Az ezekre adható szabályozási válasz lehet például a tulajdonosi koncentráció szabályozása (a tilalom, az elkülönült működés, a számviteli szeparáció).

A jelenleg hatályos Rtv. tulajdonosi koncentrációra vonatkozó szabályai [86. § (5) bekezdés] egyértelmű akadályt képeznek a simulcasting elindításának. A jelenlegi műsorszolgáltatási jogosultság „darabszámra” való

meghatározása (horizontális *versenyszabály*) teljesen figyelmen kívül hagyja a digitális korszakkal megjelenő műsorszolgáltatási lehetőségeket, és alkalmatlan életképes üzleti modellek kialakítására. Ugyancsak revízióra szorul a médiatörvény VIII. fejezetének a tulajdonra vonatkozó szabályrendszere, különös tekintettel a kereszttulajdonlásra vonatkozó előírásokra. A digitális médiapiac jogi kereteinek kialakításánál ugyanakkor jelenleg nem szabályozott, új kérdések merülnek fel. Ilyen például az egy tulajdonosi kézben tartható multiplexerek száma. Mindenképpen szükséges átgondolni, milyen jogszabályi megoldással lehet kiküszöbölni a műsorszolgáltatóknak az érintett (új) piaci szereplőkkel való összefonódását. Ezeknél a kérdéseknél azt kell vizsgálni, hogy a hatályos versenyjogszabályok mennyire alkalmasak a megoldásukra.

5.3. A szűk keresztmetszetek szabályozása

A médiapiaci értékláncban a szűk keresztmetszetű elem szintjén elfoglalt (tulajdonosi) pozíció meghatározó jelentőségű a többi piaci szint lehetőségeihez képest. A szűk keresztmetszet miatt csak korlátozott számú piaci szereplő képes az adott szinten versenyezni egymással, illetve a szűk keresztmetszeti előnyt a piaci szereplők a piac más szintjein is képesek kihasználni. A médiaértékláncnak alapvetően két olyan területe van, amely szűk keresztmetszeti tulajdonságokkal rendelkezik: az értéklánc felső szintjén elhelyezkedő tartalomszolgáltatás és az alsó szinten található hozzáférés. A hozzáférési oldalon idetartozik az alkalmazási programinterfész (API), a feltételes hozzáférési rendszer (CAS) és az elektronikus programfüzet (EPG).

A szűk keresztmetszetek piaci szereplői olyan infrastrukturális szolgáltatók, amelyek navigációs szerepük következtében befolyásolni képesek a tartalomhoz való hozzáférést. Mivel e technikai jellegű szolgáltatások jelentősen befolyásolják az esélyegyenlőség és a sokszínűség alapelveinek érvényesülését, szabványaik kialakítása és hozzáférhetősége nem egyszerűen technikai kérdés. Ugyanis az egyes tartalomszolgáltatók és ezen szolgáltatók összefonódása veszélyeztethetik más tartalomszolgáltatók piacra jutásának a lehetőségét.

Az alkalmazási programinterfész (*Application Programme Interface, API*) a *set-top box*ban található operációs rendszer, amely megkerülhetetlen az elektronikus programkereső alkalmazásához, valamint az elektronikus kereskedelmi szolgáltatások igénybevételéhez. Az API tulajdonosának így lehetősége adódik arra, hogy más szolgáltatókat kizárjon a platformjáról, jelentősen korlátozva ezzel azok piaci lehetőségeit. Ez a sajátos kapuóri szerep tehát – a hozzáférést elősegítendő – szükségessé teszi a rájuk eddig kifejlesztett műszaki szabványok egységesítését, illetve meg kell vizsgálni a rájuk vonatkozó tulajdonkorlátozási szabályozás kialakításának esetleges lehetőségét. Tartalomszabályozási szempontból célszerű lenne megvizsgálni, hogy helye lehet-e a jelenleg csak a vezetékes műsorszolgáltatókra vonatkozó „must carry” típusú szabályozásnak.

Az elektronikus programkereső (*Electronic Programme Guide, EPG*) olyan navigációs eszköz, amelynek szerepe egyre fontosabbá válik a növekvő csatornakinálat, az internet, az elektronikus tranzakciók és az interaktív szolgáltatások terjedésével. Az EPG-szerkesztők és az üzemeltetők saját keresőkkel jelenhetnek meg a piacon, ami azonban tartalmi, prezentációs, tállalási szempontból konfliktus forrásává válhat a szolgáltatók között. Ez az érdekelletét a szabályozást azonban önmagában nem indokolja. Ennél fontosabb szempont, hogy akadályozhatja az EPG-hez való hozzáférést, ha a szolgáltatók különböző szolgáltatási információs rendszereket alkalmaznak, amelyekre támaszkodva az operációs rendszer az EPG-t frissíti. Ezért előfordulhat, hogy egy szolgáltató EPG-je csak a saját tartalmakat ismeri fel, míg harmadik fél programjait nem. Ezen kívül az EPG által megvalósulhat az egyes műsorokról adott információk egyenlőtlen mennyiségének esete, vagy akár – kedvezőtlen vizuális megjelenítésre való képessége miatt – ronthatja a piacra lépés, illetve a tisztességes piaci verseny esélyeit. Így médiajogi szempontból felmerülnek az API-val kapcsolatos szabályozási kérdések. A „must carry” kötelezettség jelentheti a közszolgálati műsorszolgáltatók megjelenítésére vonatkozó előírások bevezetését.

A feltételes hozzáférési rendszer (*Conditional Access System, CAS*) egy fizetős médiatartalomra vonatkozó kódolási, illetve dekódolási eszköz, amelynek segítségével csak az arra jogosított férhet hozzá az adott tartalomhoz. Ennek médiajogi jelentősége egyenes arányban nő a fizetős szolgáltatások elterjedésével, amelyek eddig egyelőre mérsékelt piaci sikerre tettek szert Európában.

6. A médiatörvény fogalmi rendszere

Az Rtv. fogalmi rendszerét alapvetően két szempontból kell felülvizsgálni. Egyrészt el kell végezni a már bevezetett fogalmak alkalmazhatóságának a vizsgálatát, másrészt dönteni kell esetleges új fogalmak bevezetéséről.¹¹

6.1. A médiatörvény által bevezetett fogalmak felülvizsgálata

A műsorszolgáltatás fogalma a médiatörvény kulcsfogalmai közé tartozik. Az Rtv. szerint a műsorszolgáltatás három mozzanatból álló folyamat, amely a tartalom előállítását, annak elektronikus megjelenítését és továbbítását foglalja magában. Ugyanakkor a médiatörvény nem rendelkezik a digitális műsorszolgáltatás interaktív vonatkozásairól, ellenben a digitális televíziós műsorszolgáltatással összefüggő műszaki előírásokról szóló 11/2004. (IV. 22.) IHM rendelet meghatározza a digitális televíziós műsorszolgáltatás infrastrukturális értelemben vett fogalmát, mégpedig a következőképpen:

„2. § (1) c) *digitális televízió műsorszolgáltatás*: olyan televízió műsorszolgáltatás, amelyhez az elektronikus műsorjeleket digitális formában állítják elő, és a műsorterjesztés digitális átviteli rendszer alkalmazásával történik.”

Tehát a digitális műsorszolgáltatás infrastrukturális meghatározása mellett javasolt annak médiatartalmi vonatkozásait is meghatározni. Ugyanez vonatkozik a műsorterjesztés fogalmára is, ahol külön értelmezési problémát jelenthet az egyidejű, változatlan jeltovábbítás követelménye.

A földfelszíni digitális műsorszolgáltatás az Rtv. szerinti műsorszórás. Az abban rögzített *narrowcasting*-szemlélet az interaktív médiakörnyezetre nem alkalmazható.

A fentiekén kívül a jelenleg hatályos Rtv. következő értelmező rendelkezéseit mindenképp érdemes a digitális átállás szempontjából esetleges módosítás végett áttekinteni:

- értéknövelt szolgáltatás (lásd alább);
- a hálózatba kapcsolódás fogalma és szabályozása;
- a helyi, a körzeti és az országos műsorszolgáltatás fogalma és a rájuk vonatkozó tartalmi előírások;
- a kiegészítő műsorszolgáltatások;
- a klasszikus reklám;
- a műsorszám;
- a műsorelőzetes;
- a műsorterjesztés;
- az összetett műsorszám;
- a politikai hirdetés;
- a reklám;
- a saját gyártású műsorszám;
- a szakosított műsorszolgáltatás (itt főleg a jelenlegi jogállása okozza a problémát);
- a meghatározó vételkörzetű műsorszolgáltató.

6.2. Új fogalmak bevezetésének lehetősége

Valószínűnek látszik, hogy a digitális műsorszolgáltatással kapcsolatban új fogalmakat is be kell vezetni, figyelemmel az ezekre vonatkozó hatályos jogszabályok rendelkezéseire is (például Eht.). Lehetséges példát jelentenek erre a szűk keresztmetszet piaci szereplőire vonatkozó fogalmi (és esetleges tartalmi vonatkozású) előírások, a fizetős televíziós műsorszolgáltató, a nem fizetős kereskedelmi műsorszolgáltató, a multiplex-üzemeltető, a multiplex-műsorszolgáltató vagy a multiplex műsorszolgáltatója.

6.3. A műsorszolgáltatás tartalmi, szerkezeti követelményei

A műsortartalmakra vonatkozó tartalmi előírások rendszere nagyrészt az európai jogharmonizáció, kisebb részben a hazai jogharmonizáció eredménye. (Az utóbbira példa a hatályos magyar gazdasági reklámszabályozás, amely egyébként túlnyomórészt szintén az európai jogharmonizáció terméke.) E helyütt tanácsos újra megvizsgálni azokat az ésszerű lehetőségeket, amelyekben belül – még megfelelően az uniós szabályozási követelményeknek – enyhíthetők a tartalomszabályozási kötöttségek. (Erre példa az európai műre vonatkozó jelenleg hatályos szabályozás.)

Végül a digitális multimédiakörnyezetre való felkészülés jegyében tanácsos felülvizsgálni a jelenleg hatályos műsorszervezési követelményeket (hírszolgáltatás, reklámidő). Elsősorban az vizsgálandó, hogy a jelenlegi korlátozások a digitális médiakörnyezetben alkotmányosak és ésszerűek-e.

6.4. A műsorterjesztés szabályozása

A műsorterjesztés fogalmát az Rtv. és az Eht. is meghatározza. Az Eht. a műsorterjesztést infrastrukturális oldalról definiálja. Ugyanakkor az Rtv. nem tartalmaz az elektronikus hírközlő hálózatok és az elektronikus hírközlési szolgáltatások által továbbított tartalmakkal kapcsolatos, az ilyen tartalmak felett szerkesztői ellenőrzést gyakorló szolgáltatásokra vonatkozó rendelkezéseket.

A digitális műsorterjesztés zavarának egyértelmű okozói lehetnek a médiatörvényben megállapított kábelszolgáltatók vételkörzetére vonatkozó jelenlegi korlátozások is, amelyek a 2004-es enyhítés ellenére is súlyosan túlzóak. Egyrészt a jelenlegi szabályozás nincs összhangban a technológiai semlegesség uniós és hazai szabályozási követelményével, másrészt ez a korlátozás az Alkotmány 61. cikkének érvényesülését sem szolgálja, ezért szükségtelennek is tekintendő. Ez utóbbi fő oka az, hogy az infrastrukturális sokszínűség nem eredményezi a média sokszínűségét.

Végül ez a korlátozó rendelkezés a piaci verseny elősegítésére sem alkalmas, hiszen nem akadályozza a műsorelosztók monopolhelyzetének kialakulását az érintett helyi piacon. Sőt, ezeket monopolhelyzetükből fakadóan különböző versenyellenes magatartási formákra is ösztönzi. Ha az adott műsorszolgáltatási platformon a verseny nem kellően hatékony, a műsorterjesztők mint elektronikus hírközlési szolgáltatók egymás közötti kapcsolataiban az NHH Tanácsa az Eht. szerinti feltételek fennállása esetén – gazdasági erőfölényes helyzetben – az egyes szolgáltatókra az Eht. szerinti egy vagy több kötelezettséget ír elő. A műsorterjesztéssel kapcsolatos eljárásokban elő lehet írni az ORTT megkeresésének kötelezettségét, ami biztosíthatja az esetleges sajátos médiajogi szempontok megjelenítését.

6.5. Az értéknövelt szolgáltatások szabályozása

Az Rtv. szerint az értéknövelt szolgáltatások a műsorszolgáltatással össze nem függő programok és információk terjesztését valósítják meg. A médiatörvény nem veszi figyelembe az ebbe a körbe tartozó interaktív szolgáltatások lehetőségét és az azokból adódó lehetséges jogkövetkezményeket. Az interaktív értéknövelt szolgáltatás az elektronikus kereskedelmi szolgáltatások, valamint az információs társadalommal összefüggő szolgáltatások egyes kérdéseiről szóló 2001. évi CVIII. törvény (Ektv.) szerinti információs társadalommal összefüggő szolgáltatást jelenti.

Az Ektv. 2. § f) pontja szerint ugyanis az információs társadalommal összefüggő szolgáltatásnak minősül az „elektronikus úton, távollevők részére, rendszerint ellenszolgáltatás fejében nyújtott szolgáltatás, amelyhez a szolgáltatás igénybe vevője egyedileg fér hozzá”.

Az Ektv. hatálya alá tartozó szolgáltatásokat bárki nyújthatja külön engedély és bejelentés nélkül. A médiatörvény az értéknövelt szolgáltatások nyújtását bejelentéshez és műsorszolgáltatási jogosultsághoz köti, nem köti ugyanakkor a műsorszolgáltató személyéhez. Ez azonban az említett Ektv.-rendelkezés értelmében nem vezet kollízióhoz. Tehát a digitális média jogi környezetének kialakításakor mégis érdemes átgondolni az értéknövelt szolgáltatások nyújtásának jogi feltételeit.

7. Zárszó

Az ebben a dolgozatban elmondottakból is következik, hogy a jelenlegi jogszabályi környezet nem vagy csak csekély mértékben alkalmas háttér a digitális átállás sikeres levezényléséhez. Ez többek között azt a veszélyt is magában hordozza, hogy a jelenleg hatályos jogszabályokon alapuló vonatkozó hatósági döntéseket a piaci versenytársak utólag esetleg sikerrel támadnák meg. Ezért a legaktuálisabb jogi kérdés az lehet, hogy mikor születnek megfelelő jogszabályi koncepciók, és azokról mikor sikerül kétharmados többséggel a parlamentnek szavaznia.

Lábjegyzetek

1

Ez az írás az ORTT Stratégiai Kutatások és Elemzések Programja keretében készült tanulmány rövidített változata.

2

Mindkét adóberendezés 8k üzemmódban, 2/3-as hibajavító kódolással üzemel, Budapesten a 43-as, Kabhegyen pedig a 64-es csatornán. A nagy teljesítményű adóberendezések mellett egy átjátszóadó is települt Budapesten, amely a főváros északi területének ellátását javítja. Az átjátszóadó a 28-as csatornán üzemel a főadóval azonos beállításban.

3

A digitális átállással kapcsolatos nemzetközi és magyarországi helyzetre vonatkozó információk forrása az Antenna Hungária honlapja: www.antennahungaria.hu

4

A médiatörvény keletkezéséről és értékeléséről lásd Sükösd Miklós és Cseh Gabriella „A törvény ereje. A médiatörvény értékelése felé” című írását lapunk 2001. tavaszi számában – a szerk.

5

Bár nem közvetlen tárgya tanulmányomnak, röviden ki kell térnem a műsorszolgáltatási szerződés jogdogmatikai képtelenségére. A szerződés egy olyan mellérendelt, polgári jogi jogviszony, amelyet a felek közös megegyezéssel, szabad akaratból módosíthatnak. Ebben a jogviszonyban egyik félnek sincs közvetlen kikényszerítő hatalma a másik felett: a szerződést kizárólag bíróság, esetleg más hatóság előtt lehet kikényszeríteni. Esetünkben pedig az Rtv. szerint az ORTT-nek – amely ekkor hierarchikus, hatósági szerepet ölt – joga van például megbírságot kivetni a szerződéses partnerét, ha az megszegi a vele kötött műsorszolgáltatási szerződést.

6

A médiatörvény az Alkotmány 61. cikkének rendelkezése alapján kétharmados törvény. Szakértői körökben gyakran elhangzik, hogy ezt az állapotot alkotmánymódosítással kell feloldani, vagy „bármilyen módon” a törvényt felessé kell alakítani, mivel jelenlegi kétharmados elfogadási aránya a fő médiakodifikációs hátráltató tényező. A médiatörvény kétharmados státusa szerintem is a törvényhozási folyamatok fő megakasztója, de nem az okozója. A törvényhozási tárgy alkotmányjogi jelentősége miatt, valamint a hazai politikai kultúra és a tényleges közjogi állapotok következtében a törvény jelenlegi elfogadási arányát tartom megfelelőnek, mert így a parlamenti politikai ellenfelek magas fokú médiapolitikai konszenzusra kényszerülnek. Az Rtv. „feles” státusa esetén azáltal, hogy az éppen kormánypárti pozíciót betöltő politikai erők esetleg a maguk kedvére alakítják a „médiarendszert”, nagyobb politikai, jogi és piaci kár keletkezhet, mint amit a konszenzushány okozna.

7

2002/21/EK „Keretszabályozási Irányelv”, 2002/19/EK „Hozzáférési Irányelv”, 2002/20/EK „Engedélyezési Irányelv”, 2002/22/EK „Egyetemes Szolgáltatási Irányelv”, valamint a 2002/58/EK „Adatvédelmi és Elektronikus Hírközlési Irányelv” és a 2002/77/EK „Elektronikus Hírközlési Verseny Irányelv”. Megemlítendő még az Európai Parlament és a Tanács 2002. július 22-i döntése a frekvenciatartományról, melynek célja a rádió- és televíziófrekvencia-kijelölés harmonizációja különböző szolgáltatások, különösen páneurópai szolgáltatások igénybevétele érdekében. Továbbá fontos dokumentum a Bizottság által 2002. július 11-én kiadott Ajánlás a termékek, a szolgáltatások, az elektronikus kommunikáció érintett piacáról a Keretszabályozási irányelv 15. cikk 1. bekezdésének értelmében.

8

2002/21/EK „Keretszabályozási Irányelv” 2. cikk, c) pont: „Az „elektronikus hírközlési szolgáltatás” olyan, általában díjazás ellenében nyújtott szolgáltatást jelent, amely teljes mértékben vagy nagyrészt elektronikus hírközlési hálózatokon, köztük a műsorterjesztésre használt hálózatokon átvitt távközlési szolgáltatások és átviteli szolgáltatások útján történő jeltovábbításából áll, de nem foglalja magában az elektronikus hírközlési hálózatok és szolgáltatások felhasználásával továbbított tartalmat szolgáltató vagy ilyen tartalom felett szerkesztői ellenőrzést biztosító szolgáltatásokat; nem foglalja magában a 98/34/EK irányelv 1. cikkében meghatározott információs társadalmi szolgáltatásokat, amelyek nem egészében vagy főleg az elektronikus

hírközlési hálózatokon történő jelek továbbításából állnak”.

9

Műsorszolgáltatáson ebben a vonatkozásban a földfelszíni műsorszórással megvalósuló műsorszolgáltatót kell érteni.

10

E szabály alól kivétel a közszolgálati műsorszolgáltató.

11

A digitális műsorszolgáltatás közvetlen témakörén túlmutató, további fontos feladat a fogalmak vizsgálata abból a szempontból, hogy az alkalmazási tapasztalatok szerint azok mennyire bizonyultak logikusnak, konzisztensnek.

Állásfoglalás

[Közös állásfoglalás a kommunikációs alapképzés tervezett megszüntetéséről](#)

Legolvasottabb

- [Manipulál-e a média?](#)
- [Az internetes kommunikáció története és elmélete.](#)
- [Reklámhatás, problémamegoldás, intencionalitás](#)
- [Médiaerőszak: tények és mítoszok](#)
- [A tévémaci tudatformáló szerepe](#)

Könyvajánló

<>

Szomszédok közt

[> könyv rendelés](#)

Megrendelés

<>

2016 nyár

[> régebbi lapszámok](#)

Pódiumbeszélgetések

[„Szomszédok közt” pódiumbeszélgetés](#)

Kérdez: Bajomi-Lázár Péter Médiakutató

Válaszol: Kovács M. András és Lányi Balázs forgatókönyvíró

[> korábbi pódiumbeszélgetések](#)

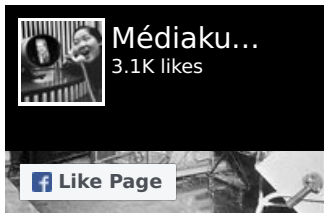
Partnereink

[Magyar Kommunikációtudományi Társaság](#)

[Sajtószabadság Központ](#) (rendszeres tevékenységét források hiányában megszüntette)

[Eastbound - Culture, Society, Media](#)

[Infokommunikáció és jog](#)

- [Korábbi lapszámok](#)
- [Rovatok](#)
- [Szerzőink](#)
- [Rólunk](#)

Médiakutató 2004 ősz

Új média

[Polyák Gábor](#):

A digitális televíziózás egyes médiapolitikai kérdései

A digitális televíziózás egyes médiapolitikai kérdései¹

A digitális televíziózásra való átállás egész Európában és azon túl is az egyik legaktuálisabb médiapolitikai (hírközlés-politikai stb.) feladat. Az átállás - amely több hálózati platformot érint - nem megy végbe kormányzati döntések meghozatala, meghatározott állami intézkedések végrehajtása nélkül. E tanulmány az állami szerepvállalás indokait, irányait és eszközeit vizsgálja.²

1. A digitális átállás szükségessége

Európában – és azon túl is – a médiapolitikusok körében egységesnek látszik az az álláspont, hogy a digitális műsorterjesztésre való átállás a társadalmi jólétet előmozdító folyamat, amely egyre inkább állami célkitűzésként fogalmazódik meg. A digitális televíziózás mellett olyan közvetlen előnyök szólnak, mint

- a műsorválaszték jelentős bővülése, ami a sokszínűség – mint alapvető médiapolitikai követelmény – erősödésével jár;
- az interaktív szolgáltatások megjelenése, amelyeknek különös jelentőségük lehet az információs társadalom kiépítésében;
- a jobb kép- és hangminőség;
- a hordozhatóság, a mozgás közben is zavartalan vétel;
- a regionális és a helyi műsorszolgáltatások nagyobb száma.

Ezek az előnyök valamennyi digitális platformon megjelennek, természetesen más-más arányokban. A műsorválaszték bővülése például elsősorban a földfelszíni digitális műsorszórás (*digital terrestrial television*, DTT) érinti, mivel a hagyományos, analóg műsorszórás útján csak igen kevés program terjeszthető.

A DTT-ből következő sajátos közvetlen eredmény a felszabaduló frekvenciakincs más célra történő hasznosítása is:

„annyival növekszik a társadalmi jólét, amennyi a felszabadult frekvenciatartomány más célokra való igénybevételeként használatra kerül, levonva az átállás okozta többletköltségeket (azt vélelmezzük, hogy ez a különbség pozitív)” (Gálik et al, 2003: 53).

Ez akkor is igaz, ha a felszabaduló frekvenciákat továbbra is műsorszórásra használják fel. Ugyanakkor az átállás során komoly nehézséget okozhat az analóg és a digitális műsorszórás időleges párhuzamossága (*simulcasting*).

A digitális műsorterjesztési platformokhoz kapcsolódó közvetett és hosszú távú előny, hogy hatékonyan járulnak hozzá az *információs társadalom* kialakulásához. Ezt hangsúlyozza az Európai Unió *eEurope 2005* akcióterve is, amely előírta a tagállamoknak, hogy 2003 végéig hozzák nyilvánosságra a digitális televíziózással kapcsolatos szándékaikat és terveiket (Európai Bizottság, 2002a). Ennek a beszámolónak az elkészítéséhez nyújtott segítséget a Bizottságnak az analóg médiáról a digitális médiára való átállásról (digitális átállás és analóg leállítás) szóló közleménye (Európai Bizottság, 2003). Az Egyesült Királyság digitális televíziós stratégiája kifejezetten beleillik abba a célkitűzésbe, hogy 2005-re megvalósuljon az általános internet-hozzáférés. A Magyar Információs Társadalom Stratégia ezzel szemben egyáltalán nem foglalkozik a digitális televíziózással. Az információs társadalom nem öncél, hanem a társadalom egészét, annak minden szegmensét érintő modernizációs folyamat. Önmagában már a digitális médiarendszer és az információs társadalom közötti szoros kölcsönhatás is indokolhatja az állami beavatkozást, ösztönzést. A kormányzati döntések meghozatala előtt ezt a kölcsönhatást elemezni kell, és meg kell találni azokat a pontokat, amelyeken a digitális műsorterjesztési platformok valóban hatékonyan segíthetik elő az információs társadalom megvalósítását.

Az átállást feltétlenül ösztönzi a jól érzékelhető *európai nyomás*. Mind az Európai Unió, mind az egyes tagállamok

egyre határozottabban támogatják a teljes átállást. Az ezzel ellentétes hazai magatartás egyrészt gazdaságilag lenne ésszerűtlen és az európai médiarendszertől való leszakadást eredményezné, másrészt a nemzetközi frekvencia-koordinációval szemben is tarthatatlan lenne.

2. Állami szerepvállalás a digitális átállásban

A digitális átállás ütemét és egyéb feltételeit elsősorban a piaci viszonyoknak – a szolgáltatói kínálatnak és a fogyasztói keresletnek – kell meghatározniuk, nem pedig az állami kényszereknek. Egyértelműen ezt az álláspontot képviseli az Európai Bizottság is az analóg médiáról a digitális médiára való átállásról szóló közleményében. A közlemény szerint az átállást elsősorban a piaci erőknek kell alakítaniuk. Ennek megfelelően a Bizottság az átállás döntő tényezőjét a fogyasztói kereslet hatékony ösztönzésében látja. A digitális átállás alapkonceptiója az, hogy az átállás nem egyszerűen infrastruktúraváltást jelent, hanem olyan szolgáltatásorientált folyamatot, amely a polgárok számára érzékelhető többletértéket eredményez.

Állami beavatkozásra akkor van szükség, ha a piaci erők önmagukban az adott folyamatot valamilyen okból nem vagy nem a társadalom egésze számára megfelelő módon irányítják. A digitális átállással kapcsolatban a Bizottság az állami beavatkozást két feltétellel látja indokolhatónak. Az egyik lehetséges feltétel a közérdek védelmének szükségessége, azaz az olyan helyzetek kezelése, amelyekben meghatározott csoportok vagy egyének érdekei kerülnek szembe a társadalom egészét érintő potenciális előnyökkel vagy hátrányokkal. A beavatkozás másik lehetséges feltétele a piaci zavarok kiküszöbölésének szükségessége. Piaci zavar akkor áll fenn, ha a piaci erők maguk nem alkalmasak a közérdekű célok elérésére (Európai Bizottság, 2003).

Mivel a média működése minden esetben érinti a közérdeket, és a digitális átállás olyan összetett, sokszereplős folyamat, amelyben nagy a valószínűsége a piaci zavarok kialakulásának, bizonyos mértékű állami szerepvállalásra feltétlenül szükség van. A szerepvállalás feltételeinek teljesülése és a beavatkozás mértéke azonban csak a médiapiac alapos elemzése alapján ítélni lehet meg. Egyetlen digitális platform esetében sem kezelhető eleve adottként a beavatkozás szükségessége. Az állami beavatkozás szükségességét a következő érvek támasztják alá:

- az átállással és a kialakítandó digitális médiarendszerrel kapcsolatos alapvető médiapolitikai döntések meghozatalának szükségessége;
- nem eléggé hatékony verseny az alternatív platformok között;
- az átállás során felmerülő érdekkonfliktusok kezelésének szükségessége;
- a szükséges szabályozási keretek kialakítása
 - az átállással és
 - a digitális médiarendszer működésével kapcsolatban;
- az átállással járó jelentős kezdeti ráfordítások mind a szolgáltatói, mind a fogyasztói oldalon;
- a sikeres üzleti modellek kialakításának nehézségei;
- az információs alapellátás garantálása;
- a közszolgálati műsorszolgáltatók szerepének meghatározása;
- a frekvenciagazdálkodási feladatok;
- a digitális televíziózás népszerűsítésének szükségessége.

3. Az állami szerepvállalás területei

A digitális médiarendszer kialakulása alapvető *mediapolitikai döntések meghozatalát* feltételezi. Az analógról a digitális műsorterjesztésre történő teljes körű átállás nem mehet végbe kizárólag a piaci folyamatok alapján, a teljes átállást csak az erre irányuló kormányzati szándék viheti keresztül. Kormányzati döntést kell hozni abban a kérdésben, hogy szükség van-e a teljes átállásra, és hogy az analóg leállás után a teljes lefedettség biztosításában mely platformok milyen mértékben vegyenek részt. Mivel a digitális televíziózáshoz kapcsolódó – korábban említett – előnyök mindegyike nem érvényesíthető egyidejűleg (a jobb minőség például nagyobb kapacitást igényel, és a kapacitások felhasználását rontja a mobilitás biztosítása is), ezért az egyes lehetséges előnyök közötti választás, egyúttal a kialakuló digitális médiarendszer alapvető jellemzőinek meghatározása szintén kormányzati döntést igényel. Ezeket a döntéseket minden esetben a tényleges fogyasztói igényekre, az egyéb kommunikációs hálózatok és szolgáltatások (például harmadik generációs mobilkommunikáció, xDSL) lehetőségeire és az infokommunikációs szektor egyéb sajátosságaira tekintettel kell meghozni.

A teljes átállás a folyamat egy pontján kötelezettségként jelenik meg mind a szolgáltatók, mind a fogyasztók számára. A piaci erők által irányított átállás mindenképpen hagyna néhány analóg – földrajzi, szociális vagy egyéb – szigetet, e szigetek felszámolása pedig csak külső, állami kényszer alapján történhet meg. A teljes átállással kapcsolatban a kormányzat többféle magatartást tanúsíthat (*BIPE Report*, 2002: 135):

- Elvileg választhatja azt a megoldást, hogy a teljes átállást (az analóg leállást) a digitális televíziózás elindítása esetén sem határozza meg stratégiai célként, és lényegében tartózkodik a folyamat befolyásolásától. A piaci szereplők e koncepció szerint teljes egészében maguk alakítják az átállás ütemét és egyéb feltételeit.
- Olyan – Európában általánosan elfogadott – médiapolitikai koncepciót is követhet, amely szerint a teljes átállást a digitális műsorterjesztés kezdő időpontjának kötelező (a műsorszolgáltatási engedélyben előírt) meghatározása, az átállást ösztönző engedélyezési feltételek kialakítása, valamint az analóg leállás kilátásba helyezése és feltételeinek meghatározása irányítja. A kormányzat e koncepció szerint kereteket szab a piaci erők mozgásának, és megfelelő jelzésekkel igyekszik befolyásolni azok irányát, anélkül, hogy a működésükbe aránytalan mértékben avatkozna be.
- Az állami beavatkozás legerőteljesebb – az Egyesült Államokban alkalmazott – módja a teljes átállás végső határidejének szigorú meghatározása. A digitális terjesztés kezdő és végső időpontjának elmulasztása szankció kiszabását vonja maga után, ami akár a műsorszolgáltatási engedély visszavonásával és az analóg

sugárzás leállításával is járhat. A kikényszerített átállás a fogyasztói érdekek sérelmét is okozhatja; állami intézkedésre a koncepció szerint legfeljebb az utolsó néhány analóg háztartással kapcsolatban kerülhet sor. Ha a kötelezettségeket nem egészítik ki megfelelő pozitív ösztönzők, akkor az átállás jelentős társadalmi és gazdasági károkat okozhat. Ezzel együtt azonban az átállás „második fázisában” valószínűleg minden országban szükség van a teljes átállás kikényszerítésére.

Összességében mind a túl szigorú átállási ütemterv, mind a túlzott bizonytalanság piaci zavarokhoz vezethet. Az átállási folyamat orientáló, de rugalmas kereteket – *átállási stratégiát* – igényel, amely a vállalkozások és a fogyasztók számára is bizonyos mértékű tervezhetőséget és kiszámíthatóságot biztosít, ugyanakkor a tényleges piaci fejlemények szerint módosítható. A Bizottság digitális átállásról szóló közleménye hangsúlyozza, hogy a kritikus tömeg eléréséhez szükség van az érintettek összehangolt és egyidejű intézkedéseire.

3.1. Versengő platformok

Az átállásban érintett platformok meghatározása során nem kezelhető megkérdőjelezhetetlen tényként az a nézet, hogy a földfelszíni műsorszórás a digitális televíziózás elengedhetetlen platformja volna. A DTT az egyéb platformokhoz képest az átállás során jóval több nehézséget vet fel, ugyanakkor a szolgáltatások számát és minőségét – például az interaktivitás lehetőségét – tekintve nem lehet az egyéb platformok egyenrangú versenytársa, ezért a digitális műsorszórás szükségességét és célszerűségét feltétlenül mérlegelni kell.³ Ezzel kapcsolatban figyelembe kell venni többek között az analóg földfelszíni műsorszórással a televízióműsorokhoz hozzáférők arányát, az egyéb platformok elterjedtségét, valamint az egyetemes hozzáférés egyéb platformokon történő biztosításának (az infrastruktúra kiépítésének) költségeit.

A földfelszíni/kábeles/műholdas hozzáférési arány körülbelül 35:50:15 százalékos, azaz a viszonylag széles körben kiépített kábelhálózatok mellett a földfelszíni hozzáférés aránya is nagy, és a műholdas platform használata sem elhanyagolható, tehát a hazai műsorterjesztési rendszerben valójában nincs kifejezetten domináns platform. A DTT-vel szemben gazdaságossági szempontból így is ésszerű alternatíva lehet a kábelhálózatok digitalizálásának és további kiépítésének ösztönzése (ami egyébként a rádiózásról és televíziózásról szóló törvénynek a kábelhálózatok fejlesztését támogató koncepciójával is összhangban áll), a műholdas platform pedig egyértelműen biztosítani képes az általános hozzáférést. A költséghatékonysággal és minden egyéb érveléssel szemben felhozható a földfelszíni műsorszórás fenntartása mellett a nemzeti érdekek védelme: a földfelszíni műsorszórás az egyetlen olyan platform, amely felett az állam hatékony rendelkezési jogosultságot gyakorol.⁴ Mivel a műsorszórás ebben a megközelítésben a nemzeti szuverenitás megjelenítője, arról az egyes államok aligha mondanak le.

Médiapolitikai döntésre van szükség a *DTT jövőbeli szerepének* meghatározása során is. A BIPE Report ezzel kapcsolatban a következő négy alternatívát vázolta fel:

- a DTT-platform teljes mellőzése;
- információs alapellátást biztosító műsorszolgáltatás: elsősorban a közszolgálati műsorszolgáltatások és esetleg az országos földfelszíni analóg jogosultsággal rendelkező kereskedelmi szolgáltatások digitális szórása; ez a helyzet kifejezett médiapolitikai döntés nélkül is előállhat egy olyan szabályozási környezetben, amelyben a jogosultság megszerzéséért a pályázóknak fizetniük kell, amire csak a legnagyobb szolgáltatók hajlandók;
- viszonylag kevés csatornával működő DTT (*low multichannel DTT*): az Európában legszélesebb körben alkalmazott koncepció öt-hat multiplexszel, 30-40 műsorszolgáltatással; ez az analóg műsorszórásnál lényegesen nagyobb programválasztékot biztosít, ugyanakkor nem biztosítja a fizetős szolgáltatásokra épülő üzleti modell sikerességét;
- sokcsatornás DTT (*highly multichannel DTT*): elvileg elképzelhető, hogy az analóg leállással felszabaduló frekvenciák műsorszórási célú újraosztásával és a megfelelő műszaki kialakítással⁵ akár 300 műsorszolgáltatás szórása is megoldható; ebben a koncepcióban azonban nem érvényesül a digitális televíziózás legnagyobb előnye, a frekvenciák más célra történő újraheloszthatósága.

A DTT hazai bevezetése mellett szóló egyik legnyomósabb érv az lehet, hogy *alternatív platformot* teremtené a jelenleg kvázi-monopolhelyzetben lévő kábelszolgáltatókkal szemben. A DTT-n kínált szolgáltatáscsomag tartalmának (a műsorszolgáltatások számának és az interaktív szolgáltatások arányának) kialakítása során a minőség és az ár olyan kombinációjának kialakítására kell törekedni – azaz az állami beavatkozásoknak az ezt elősegítő feltételek megteremtésére kell irányulniuk –, amely a DTT-t az egyéb platformokkal szemben is reális fogyasztói választássá teszi. Természetesen a kábelszolgáltatók helyzetének gyengítése önmagában nem lehet a beavatkozás célja, a verseny azonban a kábelszolgáltatókat is üzleti modelljeik felülvizsgálatára kényszerítheti. Hatással lehet az egész infokommunikációs szektor fejlődésére, és végső soron a társadalmi jólét növelésére irányul.

A versengő platformok megteremtésének szükségessége azonban nemcsak a kábelszolgáltatókkal szemben fogalmazható meg, hanem éppen a *kábelhálózatok* fejlesztésére vonatkozóan is. A kábelhálózatok digitalizálása nem annyira egyértelmű médiapolitikai célkitűzés, mint a DTT-platform bevezetése, mivel egyrészt – külföldi piaci tapasztalatok alapján – általánosan elfogadott az a nézet, hogy a digitális kábelplatform nem igényel állami beavatkozást, másrészt már az analóg kábel is megvalósítja a sokcsatornás modellt, harmadrészt pedig a kábel digitalizálása nem eredményezi közvetlenül frekvenciák felszabadulását. A teljes átállás megvalósításához azonban kiemelt figyelmet kell fordítani erre a platformra, és az átállási stratégiának is foglalkoznia kell a digitális kábelplatform fejlesztésével.

A kábelhálózatok digitalizálása sem feltétlenül megy végbe egyszerűen a piaci folyamatok eredményeként, mivel a

szolgáltató számára kockázatos a szükséges beruházás megtérülése. A fogyasztók ezen a platformon feltehetőleg kevésbé érzékenyek a műsorválaszték bővülésére, és a megfelelő vizsgálatok nélkül nem lehet meghatározni az újabb tartalmak iránti tényleges keresletet. A kábel ugyanakkor az értéknövelt, interaktív szolgáltatások nyújtásának igen hatékony platformja, és ezzel az információs társadalom kialakításának alapvető fontosságú infrastruktúrája. A kábelplatform digitális átállását a kormányzat különböző koncepciók mentén mozdíthatja elő (*BIPE Report, 2002: 139*). A digitalizálás és a háztartások megfelelő vevőkészülékkel való ellátása – közvetlenül vagy közvetve – megfogalmazható a szolgáltatókat terhelő kötelezettségként, ez azonban hosszabb távon piaci torzulásokat, az interaktív szolgáltatásokhoz szükséges beruházások elmaradását eredményezheti. A kormányzat támogathatja közvetlenül a fogyasztókat is a szükséges set-top boxok beszerzésében. A versengő digitális platformok megjelenése továbbá önmagában is fejlesztésre ösztönzi a kábelszolgáltatókat.

A hazai kábelhálózatok digitalizálása még el sem kezdődött, a médiatörvény azon előírása ellenére, hogy 2003. január 1-től nemcsak az újonnan kiépülő rendszereknek, hanem a már meglévő rendszerek további kiépítéseinek is meg kell felelniük a korszerű adatátvitel követelményeinek [115. § (8)], illetve annak ellenére, hogy a törvény szerint az egyik földfelszíni országos televízióműsor-szolgáltatótól származó műsorszolgáltatási díjat teljes egészében a műsorszórás és a műsorelosztás fejlesztésére kell fordítani [131. § (3)]. E rendelkezések lehetséges pozitív hatásaival szemben azonban a fejlesztések akadályai a kábelhálózatok által lefedett vételkörzet szigorú korlátozása.

3.2. Érdekközések kezelése

Az átállás olyan komplex folyamat, amely sok szereplőre, tevékenységre és piaci szegmensre terjed ki, és ennek következtében számos, egymással gyakran ütköző érdeket érint. Az átállás közvetlenül érinti a műsorgyártókat és a műsorjogok tulajdonosait, a műsorszolgáltatókat, az értéknövelt szolgáltatásokat nyújtó vállalkozásokat, a digitális műsorterjesztésben érdekelt egyéb szolgáltatókat, a műsorterjesztőket, a fogyasztói készülékek gyártóit, valamint a fogyasztókat (a nézőket). A közvetett hatás ennél is szélesebb, túlterjed az értékláncon, és lényegében az infokommunikációs (az összefonódó informatikai-, távközlési- és média-) piac egészét érinti. Ez a kormányzattól a folyamat komplexitásának felismerését és figyelembevételét követeli meg, továbbá azt, hogy az átállás során *teremtse meg az érdekkonfliktusok kezelésének mechanizmusait és fórumait*. Az átállás feltételei és a kialakítandó digitális médiarendszer jellemzői kizárólag a kormányzati, a szolgáltatói és a fogyasztói oldal együttműködésével határozhatók meg; a szükséges kompromisszumokat lehetőleg már a folyamat indulásánál meg kell kötni. Az átállási folyamattal kapcsolatban egyszerre kell érvényesülnie az operativitás és az érintettek közötti folyamatos párbeszéd követelményének. Kiemelt figyelmet kell fordítani a már piacon lévők és az új piacra lépők közötti viszony rendezésére; az analóg műsorszolgáltatók számára például biztosítani kell a digitális platformon való megjelenést, ugyanakkor el kell kerülni, hogy túl nagy piaci erőre tegyenek szert.

3.3. Szabályozás, szabványosítás

Míg a műholdas és a kábeles platform digitalizálása gyakorlatilag a hatályos szabályozási környezetben is végbemehet, addig a földfelszíni műsorszórás digitalizálása néhány ponton már az induláshoz feltétlenül *szükségessé teszi a hatályos szabályozás módosítását, kiegészítését*. Feltétlenül szabályozni kell a szolgáltatók piacra való belépését, és a jogbiztonság követelményére tekintettel tisztázni kell a műsorszolgáltatók és a digitális televíziózásban érintett egyéb szolgáltatók helyzetét. A piacra lépés feltételeinek kialakítása – a hazai szabályozást tekintve – szükségszerűen érinti a médiakoncentráció szabályozását. A digitális műsorterjesztéshez szükséges *middleware*-eszközök hozzáférhetőségével és interoperabilitásával kapcsolatos szabályok megalkotására terén jogharmonizációs kötelezettség áll fenn.

A digitális televíziózás megindításához elengedhetetlen média- és hírközlési jogi jogalkotási feladatokon túl hosszabb távon szükség van a szabályozási környezet teljes felülvizsgálatára, ami elsősorban a digitális médiarendszer jellemzőihez igazodó arányos követelmények megfogalmazását, valamint az érintett jogterületek teljes körű összehangolását jelenti.

Szükség esetén az államnak közre kell működnie az egységes szabványok kialakításában is. A digitális műsorterjesztés számos olyan műszaki rendszerre épül, amelynek esetében az egységes szabványok hiánya jelentősen korlátozhatja a szolgáltatások együttműködési képességét, a fogyasztók választási lehetőségeit, végső soron a piaci versenyt. A szabványosításban való állami közreműködés mértékét az határozza meg, hogy azzal kapcsolatban ténylegesen mennyiben merülnek fel problémák.

3.4. Az információs alapellátás

Állami feladatként fogalmazható meg az *információs alapellátás* garantálása. Ez egyfelől az *infrastrukturális ellátottság* biztosításában való részvételt, másfelől az *alapvető tartalmakhoz való hozzáférés* biztosítását jelenti. Az állami részvételt e tekintetben végső soron az indokolja, hogy az átállás a közönséget, illetve annak meghatározott csoportjait nem hozhatja a korábbinál kedvezőtlenebb helyzetbe. A műsorszórás ma lényegében egyetemes szolgáltatásként működik, és bizonyos – elsősorban a tájékoztató és a kulturális – médiatartalmakhoz való hozzáférés egyértelműen állampolgári alapszükségletnek tekinthető. Mivel az analóg leállás megfosztja a közönséget a korábbi hozzáférési lehetőségtől, a digitális hozzáférés pedig többletköltséggel jár, az információs alapellátás biztosításában való részvétel állami kötelezettségként fogalmazható meg. Az információs alapellátás biztosítása egyrészt ugyan a médiapiaci szereplőkre is többletterheket ró, másrészt viszont a digitális médiarendszer elfogadottságának erősítésével hosszabb távon kedvezően befolyásolhatja a piacot.

Az infrastrukturális ellátottsággal kapcsolatban (a) megfelelő garanciákat kell kidolgozni a teljes lefedettség biztosítására, és (b) támogatni kell a digitális vételhez szükséges műszaki eszközök beszerzését.

(a) A teljes lefedettség az analóg leállás alapvető feltétele – a közönség egyetlen csoportja sem szorulhat ki a médiatartalmak vételéből. A teljes lefedettséget ugyanakkor technológiaselemleges követelményként kell megfogalmazni; ez felel meg úgy a gazdaságosság, mint a verseny elveinek. Az analóg műsorszórás leállítására tehát csak akkor kerülhet sor, ha a háztartások közel száz százaléka hozzáfér kábeles, műholdas vagy földfelszíni terjesztésben a digitális műsorokhoz. A DTT médiapolitikai szerepétől függően önálló lefedettségi arány határozható meg a digitális földfelszíni műsorszórásra vonatkozóan is, ami akár a DTT teljes – az analóggal azonos mértékű – lefedettségének követelményét is jelentheti.

(b) Állami szerepvállalásra van szükség a digitális vételt lehetővé tevő *set-top box*ok vagy integrált digitális készülékek beszerzésében. Az átállás sikerét nagymértékben befolyásolja, hogy a háztartások milyen gyorsan szerzik be ezeket az eszközöket. Az állami szerepvállalás indoka, hogy az eszközök beszerzése viszonylag nagy terhet jelent, nélkülük viszont nem biztosított a műsortartalmakhoz való hozzáférés. A megfelelő eszközök biztosítása azonban elsősorban nem állami feladat. Kormányzati szerepvállalásra egyrészt a folyamat gyorsításához, másrészt meghatározott társadalmi csoportoknak a digitális médiarendszerbe való bekapcsolásához – a „digitális szakadék” csökkentéséhez – van szükség, annyiban, amennyiben az ellátottság biztosítása a médiavállalkozások és a fogyasztók részére egyaránt aránytalan, vállalhatatlan terheket jelent. Az információs alapellátás körének meghatározásában figyelembe kell venni, hogy a piacon különböző fejlettségű, különböző szolgáltatásokat nyújtó *set-top box*ok érhetőek el – különös tekintettel az interaktivitás biztosítására –, továbbá azt, hogy a teljes átállás a háztartások második (esetleg harmadik, illetve további) tévékészülékét is érinti.

Az infrastrukturális ellátottság garantálása az információs alapellátásnak szükséges, de nem elégséges feltétele. Megfelelő garanciákra van szükség ahhoz is, hogy egyes tartalmak valóban eljussanak a közönség egészéhez. Biztosítani kell egyrészt, hogy a közönség legalább ugyanazokhoz a szolgáltatásokhoz hozzáférjen, mint az analóg rendszerben. A beavatkozás célja másrészt a „közszolgálati” tartalmak elérése. A Bizottság digitális átállásról szóló közleménye is az állami beavatkozás egyik elemeként határozza meg egyes szolgáltatások kötelező terjesztésének az egyes platformokra vonatkozó előírását (*must carry*). A *must carry* kötelezettségek megállapításánál figyelemmel kell lenni az érintett vállalkozások érdekeire is, a kötelezettségeknek ezért a legszükségesebb körre kell korlátozódnuk, és egyúttal ki kell alakítani a megfelelő kompenzációs rendszert. A *must carry* szabályok alkalmazhatóságát végső soron az Európai Unió egyetemes szolgáltatási irányelve alapján kell megítélni.

Számos európai országban a *közszolgálati műsorszolgáltatás* jelenti a digitális átállás egyik húzóerejét. Ennek természetesen feltétele az, hogy a közszolgálati műsorszolgáltatók jelentős társadalmi elfogadottsággal rendelkezzenek, és képesek legyenek kínálatukat a digitális médiarendszer feltételeihez igazítani. A közszolgálati műsorszolgáltatások digitális platformra kerülése sok esetben új, tematikus csatornák létrehozásával járt. A közszolgálati sávnak a digitális médiarendszerben is meg kell őriznie, ezzel együtt újra kell fogalmaznia az információs és a kulturális alapellátással kapcsolatos funkcióit.

3.5. Az átállással járó terhek elosztása

Az állami szerepvállalás előmozdíthatja a *költségek és a kockázatok célszerű megosztását*. A digitális átállás mind a médiapiaci szereplőktől, mind a közönségtől (a fogyasztóktól) jelentős ráfordítást igényel. A rövid távú költségeknek a digitális médiarendszer sikeres kialakításával hosszú távon valamennyi félnél meg kell térülniük, de a kezdeti ráfordítások akár a folyamat elindítását is meggátolhatják. Olyan mechanizmusok és feltételek kidolgozására van szükség, amelyek az átállás terheit rövid távon is elviselhetővé teszik, és minden érintett részére megteremtik a hosszabb távú megtérülés lehetőségét. Az átállási stratégia kidolgozása során fel kell mérni az egyes érintetteknek felmerülő ráfordításokat és azok várható megtérülését. A költségek és a kockázatok viselésével kapcsolatos túlzott kormányzati beavatkozás a legjobb szándék ellenére is rossz piaci magatartáshoz és piaci torzulásokhoz vezet. A közvetlen támogatási beavatkozások helyett a vállalkozások mozgásterének növelésével olyan feltételeket kell teremteni, amelyek lehetővé teszik a sikeres üzleti modellek kialakítását.

Az átállás egyik legjelentősebb hátráltatója éppen a sikeres üzleti modellek kialakításának nehézsége. Az európai tapasztalatok egyértelműen a fizetős DTT-szolgáltatások kudarcát mutatják, és mivel a földfelszíni műsorszórás platformján a fizetős szolgáltatásoknak egyáltalán nincs „gyakorlatuk”, ezért nálunk sem várható, hogy a fogyasztók más európai fogyasztóktól eltérően reagáljanak. Már a DTT-platform műszaki jellemzői is akadályozzák, így elsősorban a viszonylag kevés szolgáltatás sugárzásának lehetősége zavarja a fizetős televízióra épülő üzleti modell sikerességét. Közvetlen állami eszközökkel természetesen nem lehet biztosítani az üzleti modellek sikerességét, azonban a digitális platformok piacképességét jelentősen befolyásolja a beavatkozások eredményeként létrejövő szabályozási, adminisztratív és fogyasztói környezet. Olyan szabályozási környezet kialakítására van szükség, amely megfelelő autonómiát biztosít a szolgáltatóknak a kockázatok kezeléséhez és megosztásához, és a hatályos szabályozásnál kisebb mértékben korlátozza a gazdasági döntések meghozatalát. A nagyobb autonómia ugyanakkor nem akadályozhatja a közérdekű médiapolitikai célok elérését. E követelmények együttes érvényesülését a rugalmas és következetes médiafelügyeleti rendszer garantálhatja.

Az átállást jelentősen hátráltatják a piaci nehézségeken felül a piaci szereplőkre rótt különböző állami terhek is. A szűkös erőforrások elosztása során – jellemzően a földfelszíni műsorszolgáltatási jogosultságok vagy multiplexek pályázatánál – az egyszerű jelentős bevételhez jutás helyett a hosszú távú társadalmi hasznot kell szem előtt tartani. El kell kerülni a szabályozási anomáliákból eredő olyan problémákat, mint a többszörösen megfizetendő műsorszórási díj vagy a szerzői jogdíjak többszörös megfizetése. Fel kell mérni a DTT elindításának reklámpiaci következményeit, és megfelelő eszközöket kell kidolgozni a szűkülő reklámpiaci lehetőségek ellensúlyozására; ilyen eszköz lehet a műsorszolgáltatási díjak nagymértékű csökkentése, illetve a közszolgálati műsorszolgáltatók finanszírozásának – amúgy is napirenden levő – átdolgozása. A költségek megosztása során adópolitikai eszközök (például célzott beruházási kedvezmények) is alkalmazhatók.

A költségek megosztása során külön figyelmet kell fordítani a hátrányos helyzetű fogyasztói csoportokra. E csoportok digitális hozzáféréseinek biztosítása olyan szociális feladat, amelynek célja a „digitális szakadék” csökkentése. A hozzáférés egyrészt az infrastruktúrához és a szükséges vevőberendezésekhez való hozzáférést, valamint az alapvető tartalmak elérését jelenti. E csoportokra vonatkozóan különösen nagy jelentősége van annak a követelménynek, hogy ne kerüljenek hátrányosabb helyzetbe, mint az átállás előtt. A célszerű költségmegosztás másrészt azt jelenti, hogy támogatásra valóban csak a „digitális szakadék” csökkentése érdekében és az információs alapellátás garantálása végett kerülhet sor.

3.6. Frekvenciagazdálkodás

A digitális műsorszórás számos *frekvenciagazdálkodási* kérdést vet fel, amelyek egy része a nemzetközi koordinációt érinti, más részük pedig az adott országban rendelkezésre álló frekvenciák hasznosítását. A hatékony frekvenciagazdálkodás az átállásból származó társadalmi előnyök maximálásának alapfeltétele.

A nemzetközi koordinációval kapcsolatban a Nemzetközi Távközlési Unió 2004-ben és 2006-ban konferenciát szervez, amelynek célja a műsorszóró frekvenciák jelenlegi kiosztásának felülvizsgálata, többek között az európai régióban. A felülvizsgálat kifejezetten a digitális átállás feltételeinek kialakítására és az analóg leállás utáni időszak előkészítésére irányul.

A nemzeti frekvenciagazdálkodással kapcsolatban egyrészt azt kell vizsgálni, hogy az analóg leállással felszabaduló frekvenciák milyen célra használhatók fel, másrészt a frekvenciák kiosztásának kérdéseit kell elemezni. Az újrahasznosítással kapcsolatos egyes elképzelések szerint a felszabaduló frekvenciákat továbbra is műsorsugárzásra kellene használni, amivel például növelhető a műsorválaszték, javítható a kép- és a hangminőség, biztosítható a hordozhatóság. A frekvenciák természetesen egyéb célra is hasznosíthatók, alkalmasak például különböző „konvergens” szolgáltatások vagy akár mobiltávközlési szolgáltatások nyújtására. Már a digitális átállás elindításával párhuzamosan fel kell mérni a felszabaduló frekvenciák iránt várható igényt, és ennek figyelembevételével kell megtervezni a teljes átállást követő időszakot. A frekvenciakiosztással kapcsolatban olyan megoldásokra van szükség, amelyek a jelenleginél hatékonyabban fejezik ki a frekvenciák gazdasági értékét.

3.7. Tájékoztatás

A digitális átállás kulcskérdése a megfelelő *tájékoztatás és népszerűsítés* is. A vállalkozások sikeréhez a fogyasztók meggyőzésén keresztül vezet az út. Egyértelműen rá kell mutatni az átállással járó előnyökre, ami feltételezi az elvárt előnyök megfogalmazását, médiapolitikai célkitűzésekké alakítását. Ehhez fel kell mérni a fogyasztói igényeket, és ezek alapján kell meghatározni a kialakítandó digitális médiarendszer fő jellemzőit. A magyar közönség jelenleg egyáltalán nem rendelkezik a digitális televíziózásra vonatkozó ismeretekkel. Az átállás elindításával hatékonyan kell tájékoztatni az embereket a várható előnyökről és a felmerülő ráfordításokról. A tájékoztatás és a meggyőzés sem elsősorban kormányzati feladat, de állami szerepvállalásra e területen is mindenképpen szükség van.

4. Az állami szerepvállalás koncepciója

Az állami szerepvállalással kapcsolatban nincs általános, bármely országban követhető koncepció. A szerepvállalás konkrét irányát és mértékét a konkrét körülményekhez kell igazítani. Ebből következik, hogy az átállási stratégia és vele együtt a megfelelő szabályozási környezet kialakítása előtt alapos vizsgálatokat kell végezni a médiapiaci helyzetről, a szolgáltatói elképzelésekről és magatartásról, a fogyasztói elvárásokról, valamint az infokommunikációs rendszer egészéről. A fogyasztói preferenciák megismerése például segítheti a sikeres üzleti modellek kialakítását; a média- és a távközlési szolgáltatók elképzelései mentén határozható meg a felszabaduló frekvenciakincs jövőbeli hasznosítása; a távközlési technológiai és piaci fejlődés felmérése alapján határozható meg, hogy a digitális platformok mely előnyeire érdemes hangsúlyt helyezni. Fel kell mérni továbbá az állami beavatkozással járó, illetve annak hiánya esetén felmerülő kockázatokat.

A külföldi tapasztalatok az átállás feltételeinek kialakításában természetesen jól hasznosíthatók, azonban e feltételeket végső soron a hazai környezetnek kell meghatározni. Az állami szerepvállalás egyik legfontosabb elemének éppen a környezet felmérésében való hatékony – de semmiképpen nem kizárólagos – szerepvállalás tűnik, amely elsősorban a médiafelügyeleti szervek irányításával képzelhető el, és módszertanok kidolgozására, valamint kutatások lefolytatására irányul.

Az állami szerepvállalással és a szabályozással kapcsolatos általános követelményként fogalmazható meg

- az átláthatóság,
- az arányosság,
- az alkalmazkodóképesség,
- a technológiasemlegesség,
- a jogbiztonság,
- a verseny erősítése és
- az átfogó szemlélet.

4.1. Átláthatóság

Az Európai Bizottság digitális átállásról szóló közleményében az állami szerepvállalás kapcsán megfogalmazott alapvető követelmény az *átláthatóság*. Egy átlátható stratégia a piaci szereplők részére biztonságot jelent, elősegíti a koordinált intézkedéseket és végső soron egyszerűbbé teszi az átállási folyamatot. A transzparencia erősítésében az Európai Unió is hatékonyan közreműködhet a folyamatos felügyelet biztosításával és a tapasztalatcsere lehetővé

tételével.

Az átláthatóság egyrészt az állami beavatkozások tervszerűségét, azaz a digitális átállási stratégia megfogalmazását és annak következetes végrehajtását jelenti. Másrészt magában foglalja az érintettek lehető legszélesebb körének a döntések meghozatalába és a végrehajtás ellenőrzésébe való bevonását. Az átláthatóság garantálása egyúttal a várható költségek és hasznok kiszámíthatóságát is eredményezi, ami szolgáltatói oldalon például a beruházások megtérülésének tervezhetőségét, fogyasztói oldalon pedig az átállással kapcsolatos bizalom erősítését jelenti.

Az átláthatóságot egy olyan irányító testület segítheti elő, amelyben mind a kormányzati, mind a szolgáltató, mind a fogyasztói oldal képviselői jelen vannak. Össze kell azonban egyeztetni az átláthatóság követelményét az operativitással, azaz pontosan rögzíteni kell az irányító testület döntéshozatali mechanizmusait. Az irányító testületnek csak akkor van gyakorlati jelentősége, ha annak és azon belül a tagoknak érdemi jogosítványai és számon kérhető feladataik vannak. Az irányító testület működésének alapvető kérdéseit célszerű, de nem feltétlenül szükségszerű jogszabályban rendezni. Feltétlenül jogszabályi keretekre van szükség azonban akkor, ha az irányító testület harmadik felekre is kötelező döntéseket hoz. Ha az irányító testület konzultatív és döntés-előkészítő feladatokat lát el, meg kell határozni a döntéshozatalra jogosult szervezet. Természetesen a testület létrehozásában építeni lehet a már működő, hasonló feladat- és hatáskörrel rendelkező szervekre is.

Az átláthatóság követelménye nem teljesülhet a megfelelő ellenőrző és értékelő mechanizmusok nélkül. Ezek a mechanizmusok teszik lehetővé a stratégia folyamatos aktualizálását, a tényleges piaci folyamatokhoz való hozzáigazítását. Ki kell dolgozni – az európai tapasztalatokra is támaszkodva – az ellenőrzés feltételeit, valamint az értékelés szempontrendszerét.

4.2. Az arányosság követelménye

Az állami szerepvállalással és kifejezetten a szabályozással kapcsolatos követelmény az *arányosság*, amivel szorosan összefügg az *alkalmazkodóképesség*. Az arányosság a legáltalánosabban azt jelenti, hogy kormányzati beavatkozásra csak pontosan meghatározott közérdekű célok szolgálatában, és valóban csak akkor és annyiban kerüljön sor, ha és amennyiben a szolgáltatói és a fogyasztói oldal a felmerülő problémát nem képes hatékonyan megoldani. Valamely intézkedés arányossága csak az adott körülmények alapján ítéltető meg: az arányosság követelménye magában foglalja az intézkedések folyamatos felülvizsgálatának és a tényleges helyzethez való hozzáigazításuknak a képességét. Az arányosság követelménye következik egyrészt az Alkotmánybíróságnak a médiaszabadsággal kapcsolatos gyakorlatából, másrészt az Európai Bíróságnak a szolgáltatások szabadságával kapcsolatos gyakorlatából is. A követelmény kifejezetten megjelenik továbbá az 1999-es Kommunikációs Jelentésben (Európai Bizottság 1999a), a digitális kor audiovizuális politikájáról szóló bizottsági közleményben (Európai Bizottság 1999b), valamint a Bizottság már hivatkozott digitális átállási közleményében.

A digitális átállással kapcsolatban az arányosság egyúttal a fejlődést elősegítő szabályozási és adminisztratív környezet kialakítását is jelenti. Az átállással járó jelentős költségekre és kockázatokra tekintettel olyan feltételeket kell teremteni, amelyek bővítik a szolgáltatók mozgásterét. Az analóg szabályozási és adminisztratív környezet több ponton hátráltatja a piaci fejlődés korai szakaszának megfelelő piaci magatartás kialakítását, és hosszabb távon sincs összhangban a kialakuló digitális médiarendszer jellemzőivel.

A nagyobb szolgáltatói autonómia a sikeres üzleti modellek kialakításának alapfeltétele. A beruházások megtérülésére figyelemmel kell meghatározni például a műsorszolgáltatási engedélyek időtartamát. Lehetővé kell tenni, hogy a szolgáltatók a rendelkezésükre álló kapacitásokat szabadon, a kereslethez igazodó szolgáltatások nyújtására használják fel, különös tekintettel az interaktív szolgáltatásokra – a kapacitások felhasználásával kapcsolatos szabályozás *ex ante* alapvetően befolyásolja a kialakuló piacszerkezetet, ezzel minden esetben jelentős kockázatot hordoz. A Bizottság digitális átállásról szóló közleménye szerint meg kell könnyíteni az értékesítési lánc különböző szintjein tevékenykedő vállalkozások együttműködését, elsősorban a technológiai fejlesztések, az új eszközök és szolgáltatások bevezetése, valamint a közös fejlesztések népszerűsítése terén.

Az átállás során kialakuló bizonytalan piaci helyzet ellensúlyozására az arányosság követelményének megfelelő kormányzati választ a szabályozási és az adminisztratív terhek csökkentése jelenti. Az átállás során a jelenleginél „óvatosabb” médiapolitikára van szükség, mivel a médiapolitikai célok megvalósulásának alapvető feltétele a működőképes – gazdaságilag is hatékony – médiarendszer. A szabályozási terhek csökkentése megvalósulhat a műsorszervezetet befolyásoló – például a közszolgálati műsorszámok kötelező közzétételére vonatkozó – előírások enyhítésével. A piaci autonómia erősítése, a mozgáster növelése végett felül kell vizsgálni a médiakoncentrációt korlátozó szabályozást. Az adminisztratív terhek a különböző eljárások egyszerűsítésével és gyorsításával, illetve a kapcsolódó díjak mérséklésével csökkenthetők.

Az arányosság ugyanakkor azt is jelenti, hogy a nagyobb szolgáltatói autonómiát összhangba kell hozni a médiapolitikai célkitűzésekkel. Az állami, közigazgatási szerveknek képeseknek kell lenniük jól definiált médiapolitikai célok megfogalmazására, és fel kell mérniük, hogy e célok elérése mely pontokon ütközik a tisztán gazdasági érdekekkel. A szolgáltatók mozgásterének növelése nem vezethet olyan helyzethez, amely hosszabb távon visszafordíthatatlanul gátolja a közérdek érvényesítését – az összefonódások és az együttműködések korlátozásának enyhítésével párhuzamosan például ki kell alakítani azokat a garanciákat és mechanizmusokat, amelyek a sokszínűség és a verseny veszélyeztetése esetén lehetőséget teremtenek a beavatkozásra. Az Európai Bizottság szerint a verseny vagy a pluralizmus követelményére figyelemmel a médiapolitikai döntéshozóknak mérlegelniük kell a gyors átállás és az egyéb közérdekű célok szempontjait; ezzel kapcsolatban igen nehéz feladat a különböző célok közötti egyensúly megtalálása annak érdekében, hogy az átállás a társadalmi jólétet a lehető legnagyobb mértékben mozdítsa elő.

A piaci autonómia és a közérdek érvényesítése közötti összhang megteremtésében a legnagyobb felelősség a *médiafelügyeleti szervekre* hárul, amelyeknek szoros és szabályozott együttműködést kell kialakítaniuk a hírközlési és a versenyfelügyeleti szervekkel, illetve az iparági és a fogyasztói önszabályozó szerveződésekkel. Az érintett szolgáltatók autonómiájának erősítésével egyidejűleg a médiafelügyeleti szervek mozgásterét is növelni kell; ez a szabályozási koncepció az átállási folyamat során is garantálja a szükséges alkalmazkodóképességet.

A médiafelügyelet fontos jövőbeli funkciója a törvényben rögzített általános garanciális keretek kitöltése. A felügyeleti szervek közvetlen kapcsolatban állnak a médiarendszer más szereplőivel, így a törvényhozónál sokkal gyorsabban érzékelik a feltételek változását, és e változásokra azonnal reagálhatnak is. A médiapiaci folyamatok rendszeres elemzése alapján a médiafelügyeleti szerv e koncepció szerint, a tényleges piaci helyzetre tekintettel, a törvény keretei között a közérdek érvényesülését és a versenyt korlátozó akadályok által indokolt, azokkal arányos kötelezettségeket állapít meg az egyes szolgáltatókkal szemben. Ez különösen a médiakoncentráció szabályozása terén jelent hatékony megoldást. A hatáskör ilyen bővítése egyúttal szükségessé teszi e szervek új képességeinek kialakítását, és feltételezi a közigazgatáson belüli és azon kívüli kapcsolatok erősítését. A médiafelügyeleti szervek mozgásterének meghatározásában irányadó lehet az Európai Uniónak a távközléssel kapcsolatos új szabályozási csomagja, amely a távközlési felügyeleti szerveket – kifejezetten mint szabályozó hatóságokat (*national regulatory authority*) – igen széles hatáskörrel ruházza fel, többek között a releváns piacok és a piaci erő meghatározásában, valamint a jelentős piaci erővel rendelkező szolgáltatókkal szemben alkalmazandó intézkedések meghatározásában.

Az arányosság követelményével összhangban mind a digitális átállás, mind a digitális médiarendszer szabályozása során hatékonyan be kell vonni a szabályozási környezet kialakításába a szolgáltatói és fogyasztói önszabályozó kezdeményezéseket. A közhatalmi szabályozás és az önszabályozás együttműködésének kialakuló társszabályozási megoldások hatékonyan hozzájárulhatnak az érdekütközések kezeléséhez, erősíthetik az intézkedések transzparenciáját és legitimitását. A szabványok kialakításában különösen nagy jelentősége van az iparági önszabályozásnak. A szabványosítással kapcsolatban állami szerepvállalásra akkor van szükség, ha például az önszabályozás kudarcra túlzottan töredezett piacszerkezetet hozna létre, vagy ha a szabványosítás – a versenytársakat kirekesztő zárt szabványok létrehozásával – tisztességtelen piaci magatartást valósít meg.

Az arányossággal összefüggő további követelmény az egyes intézkedések megfelelő *időzítése*. Mind a túl korán, mind a túl későn meghozott intézkedések a céljuktól eltérő hatásokat válthatnak ki, és végső soron piaci torzulásokat okozhatnak. Az intézkedések megfelelő időzítésének legfontosabb garanciája a piaci viszonyokat folyamatosan elemezni képes felügyeleti rendszer.

Különös jelentősége van az időzítésnek a jogalkotással kapcsolatban. A törvényhozó választhatja azt a koncepciót, amely szerint először csak az átállás elindításához elengedhetetlenül szükséges módosításokat és kiegészítéseket végzi el, a digitális médiarendszerhez igazodó átfogó felülvizsgálatra pedig csak később kerül sor. E koncepció mellett szól gyorsasága, valamint az, hogy az átfogó felülvizsgálat egy már működő piac tényleges jellemzőihez igazítható. E megoldás azonban hátráltathatja a médiapolitikai célkitűzések megvalósítását, mert a szabályozás így alkalmatlan a hosszabb távú célok, a médiapiac szerkezetére vonatkozó elképzelések megjelenítésére. Ezt a hiányosságot küszöböli ki a mediaszabályozás egy lépésben történő átfogó felülvizsgálata, amellyel kapcsolatban azonban a számos konfliktust hordozó, ennek következtében elhúzódó jogalkotás jelentősen késleltetheti a digitális átállás elindítását.

Az alkalmazkodóképesség hosszú távú garantálása végett a digitális médiarendszer szabályozása során magában a törvényben célszerű előírni a rendszeres felülvizsgálat kötelezettségét.

4.3. Technológiasemlegesség

Az analóg leállás feltételeként meghatározott teljes lefedettséget technológiasemleges követelményként kell meghatározni, azaz a lefedettség meghatározásában minden digitális platformot figyelembe kell venni. A technológiasemlegesség ösztönzi a versenyt, mivel elvileg minden platformot érdekeltté tesz a fejlesztésben. A teljes lefedettség biztosítása a földfelszíni platform számára aránytalanul nagy költséggel járna: a háztartások utolsó néhány százalékának elérése olyan terhet jelent, amely az egész folyamatot hátrányosan befolyásolja. Amennyiben a lefedettség szempontjából a földfelszíni, a kábeles és a műholdas platformot egyaránt figyelembe veszi a döntéshozó, akkor ezek a terhek megoszlanak a szolgáltatók között. A technológiasemlegesség tehát a költségek és a kockázatok célszerű megosztásához is hozzájárul.

Az Európa Bizottság digitális átállásról szóló közleménye szerint ugyanakkor a technológiasemlegesség ellenére is megengedhető egyes platformok kiemelt kormányzati támogatása, amennyiben az pontosan meghatározott közérdekű célból és arányos eszközökkel történik. A Bizottság szerint az egyes infrastruktúráknak a digitális környezetben nem feltétlenül kell ugyanazt a pozíciót betölteniük, mint amit az analóg környezetben betöltöttek:

„A cél a gyors és hatékony átállás, ahol hatékonyságon a média közmegbízatásának megőrzését és ezzel egyidejűleg a közkiadások korlátozását kell érteni” (*Európai Bizottság 2003*).

A technológiasemlegesség a kommunikációs rendszer szabályozásának általános alapelve, amely az Európai Uniónak a kommunikációs rendszerre vonatkozó új szabályozási koncepcióját is megalapozza. E szabályozási alapelv szerint az egyes hálózati platformok között a szabályozási és az adminisztratív terhekre vonatkozóan nem tehető indokolatlan különbség. Ilyen indokolatlan diszkriminációt tartalmaz a rádiózásról és televíziózásról szóló törvény azon rendelkezése, amely a kábelszolgáltatók lehetséges vételkörzetét a lakosság egyharmadára korlátozza. A rendelkezés hatályon kívül helyezésére irányuló törvényjavaslatot az Országgyűlés 2004 júniusában utasította el.

A technológiasemlegességéből következik az infrastruktúra és a tartalom szabályozásának következetes szétválasztása. Míg azonban az infrastruktúra – éppen a digitalizáció és a konvergencia következtében – szabályozható a rajta továbbított tartalomtól teljesen függetlenül, a tartalomra vonatkozó követelmények a jövőbeli szabályozásban sem lehetnek függetlenek a közvetítő hálózat (vagy egyéb médium) jellemzőitől.

4.4. Jobbiztonság

A digitális televíziózás szabályozásával kapcsolatban – az előzőekre tekintettel – nagy jelentősége van a *jobbiztonság* garantálásának, azaz annak, hogy a konkrét szolgáltatásra vonatkozó jogi rendelkezések egyértelműen azonosíthatók legyenek. A digitális televíziózás platformfüggetlen szolgáltatásokra épül: a digitális televíziós platformokon a szolgáltatások számos, egymástól eltérő jellemzőkkel bíró típusa érhető el, illetve ugyanaz a szolgáltatás számos különböző hálózati platformon nyújtható. A média típusú szolgáltatások – a digitális televíziózás esetében jellemzően a műsorszolgáltatások – és a nem média típusú szolgáltatások – azaz a különböző érték növelő, interaktív szolgáltatások – közötti egyértelmű elhatárolásra azért van szükség, mert a különböző típusú szolgáltatásokra különböző kötelezettségek vonatkoznak, és a szolgáltatónak minden esetben tisztában kell lennie azzal, hogy milyen előírásoknak kell megfelelnie. Feltétlenül ki kell zárni ugyanazon szolgáltatás több, eltérő célkitűzéseket követő szabályozás – mint a médiaszabályozás, a távközlés-szabályozás és az információs társadalommal összefüggő szolgáltatásokra vonatkozó szabályozás – hatálya alá sorolásának lehetőségét.

4.5. A gazdasági verseny erősítése

Az arányos és technológiasemleges szabályozás egyúttal alkalmas a *verseny erősítésére* is. A digitális médiarendszer kialakítása során törekedni kell arra, hogy a közönség tényleges választási lehetőséggel rendelkezzen, ne csak a műsorszolgáltatásokra és az egyéb tartalomszolgáltatásokra vonatkozóan, hanem a műsorterjesztési platformokra vonatkozóan is. Ez egyrészt azt jelenti, hogy a fogyasztók valóban választhassanak az alternatív platformok között, azaz az egyes terjesztési hálózatok között valódi verseny alakuljon ki, másrészt pedig azt, hogy az egyes platformok üzemeltetésében (például a különböző kábelszolgáltatók között) is verseny alakuljon ki. Az alternatív platformok versenyének előmozdítására elsősorban a hírközlési jogi eszközök alkalmasak, amelyek az adott földrajzi és szolgáltatási piacon gazdasági erőfölénnyel rendelkező szolgáltatóval szemben a verseny hatékonyságát erősítő intézkedések alkalmazását teszik lehetővé. Az olyan sajátos médiajogi eszközök, mint a kábelszolgáltatók vételkörzetének korlátozása, a verseny erősítése helyett a verseny torzítását eredményezik.

A verseny erősítésének fontos módszere a piacszerkezet megfelelő szabályozása, amelynek része

- az egyes platformoknak a teljes lefedettség biztosításában betöltött szerepe,
- a DTT-multiplexek száma,
- az egyes multiplexekben továbbított szolgáltatások száma,
- a hagyományos műsorszolgáltatások és az érték növelő szolgáltatások aránya,
- az ingyenes és a fizetős szolgáltatások aránya,
- a tematikus műsorszolgáltatások aránya, továbbá
- a regionális szolgáltatások aránya.

A *must carry* szabályozás kialakítása is hatással lehet a különböző platformok közötti versenyre. A túl széles – sok platformot terhelő és sok szolgáltatásra kiterjedő – műsorterjesztési kötelezettség akadályozza az egyes platformok közötti, a fogyasztók számára világosan érzékelhető különbségek kialakítását. Az információs alapellátáshoz szükséges kötelezettségek előírásán túl ezért nem célszerű korlátozni a szolgáltatás-csomagok összeállítását.

A verseny erősítésében nagy szerepe van a felszabaduló frekvenciakincs hasznosításának, a szolgáltatói igények kellő időben történő felmérésének, illetve a frekvencia „forgalmi” értéke piaci alapon történő meghatározásának.

A szolgáltatások versenyét, végső soron a médiapluralizmust egyrészt a szűkös erőforrások hatékony engedélyezési rendszere, másrészt a digitális műsorterjesztés szűk keresztmetszetei (multiplex, alkalmazási programinterfész, feltételes hozzáférési rendszer, elektronikus programkereső), harmadrészt pedig a szolgáltatások kialakításához és a hatékony piaci magatartás alakításához szükséges szolgáltatói autonómia garantálja.

4.6. Globális szemlélet

A médiapolitikai döntéshozatal során az állami szerveknek képeseknek kell lenniük arra, hogy a digitális médiarendszer kialakulását egy átfogó technológiai, gazdasági, társadalmi folyamat részeként kezeljék (*globális szemlélet*). Az infokommunikációs rendszer egyes elemeit nem lehet elkülönülten kezelni, a beavatkozások minden esetben hatással vannak a rendszer egészére. Mind a technológiai, mind a piaci fejlemények túlmutatnak a nemzeti médiapiacokon, és egy sokszereplős, globális infokommunikációs rendszer részévé válnak.

A globális szemlélet a jogalkotás és a jogalkalmazás számára konkrétan azt jelenti, hogy a médiát, a távközlést és az informatikát érintő kérdéseket csak egymásra tekintettel, mindhárom ágazat jellemzőinek és joganyagának alapos ismeretében lehet kezelni. Ez a képesség a hazai joggyakorlatból ma teljesen hiányzik.

Irodalom

[Európai Bizottság \(1999a\) Az elektronikus kommunikációs infrastruktúra és az ahhoz kapcsolódó szolgáltatások új szabályozási keretének fejlődése. Kommunikációs Jelentés 1999 \[COM \(1999\) 539\]](#)

[Európai Bizottság \(1999b\) Az Európai Unió Bizottságának közleménye az audiovizuális politika alapelveiről és](#)

[irányelveiről a digitális korban \[COM \(1999\) 657\]](#)

[Európai Bizottság \(2002a\) eEurope 2005: Információs társadalom mindenkinek \[COM 2002 \(623\)\]](#)

[Európai Bizottság \(2002b\) Az Európai Unió Bizottságának negyedik jelentése a 89/552/EK sz. „Televíziózás határok nélkül” irányelv alkalmazásáról \[COM \(2002\) 778\]](#)

[Európai Bizottság \(2003\) Az Európai Unió Bizottságának jelentése az európai szabályozási politika jövőjéről az audiovizuális területen \[COM \(2003\) 784\]](#)

[Európai Bizottság \(2003\) Az Európai Unió Bizottságának jelentése az információs társadalom új szolgáltatásaihoz és alkalmazásaihoz való széles hozzáférés akadályairól a digitális televízió és a harmadik generációs mobilhálózat nyílt platformjain \[COM\(2003\) 410\]](#)

[Európai Bizottság \(2003\) A Bizottság jelentése az analógról a digitális műsorszolgáltatásra való átállásról \(digitális átállás és analóg leállítás\) \[COM\(2003\) 541\]](#)

[BIPE Report \(2002\) BIPE Consulting \(2002\) Digital Switchover in Broadcasting. Final Report \(Study for the European Commission\)](#)

Gálik Mihály & Horvát János & Sente Péter (2003) Egy új médiatörvény alapjai. *Médiakutató*, tél. A teljes szöveget lásd http://archiv.meh.hu/media_vitaanyag/media_vitaanyag.html

[Magyar Információs Társadalom Stratégia](#)

[Munkaanyag \(2003\) Az információs társadalom új szolgáltatásaihoz és alkalmazásaihoz való széles hozzáférés akadályairól a digitális televízió és a harmadik generációs mobilhálózat nyílt platformjain.](#)

Schulz, Wolfgang & Seufert, Wolfgang & Holznapel, Bernd (1999) *Digitales Fernsehen. Regulierungskonzepte und -perspektiven*. Leske und Budrich.

Lábjegyzetek

1

Az Országos Rádió és Televízió Testület Stratégiai Kutatások és Elemzések Programja keretében készült tanulmány részlete.

2

A témához lásd még Polyák Gábor „Megjegyzések a digitális kor médiapolitikájához” című írását lapunk 2002. őszi számában és Pertti Näränen „Az európai digitális televíziózás: a jövő szabályozási dilemmái” című tanulmányát lapunk 2003. nyári számában – a szerk.

3

A BIPE Report a mindhárom platformot igénybe vevő triple way megoldás mellett felvázolja a cabsat megoldást is, amely szerint a földfelszíni platform nem vesz részt az átállásban.

4

Gálik Mihállyal folytatott személyes konzultáció alapján.

5

MFN (Multiple Frequency Network) architektúra helyett SFN (Single Frequency Network) architektúra alkalmazása; helyhez kötött vétel esetén.

Állásfoglalás

[Közös állásfoglalás a kommunikációs alapképzés tervezett megszüntetéséről](#)

Legolvasottabb

- [Manipulál-e a média?](#)
- [Az internetes kommunikáció története és elmélete.](#)
- [Reklámhatás, problémamegoldás, intencionalitás](#)
- [Médiaerőszak: tények és mítoszok](#)
- [A tévémaci tudatformáló szerepe](#)

Könyvajánló

<>

Szomszédok közt

> [könyv rendelés](#)

Megrendelés

<>

2016 nyár

[> régebbi lapszámok](#)
Pódiumbeszélgetések

[„Szomszédok közt” pódiumbeszélgetés](#)

Kérdez: Bajomi-Lázár Péter Médiakutató

Válaszol: Kovács M. András és Lányi Balázs forgatókönyvíró

[> korábbi pódiumbeszélgetések](#)

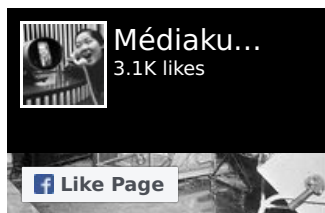
Partnereink

[Magyar Kommunikációtudományi Társaság](#)

[Sajtószabadság Központ](#) (rendszeres tevékenységét források hiányában megszüntette)

[Eastbound - Culture, Society, Media](#)

[Infokommunikáció és jog](#)

- [Korábbi lapszámok](#)
- [Rovatok](#)
- [Szerzőink](#)
- [Rólunk](#)

Médiakutató 2004 ősz

Szemtanú

Barát József, Kőszeg Ferenc és Vince Mátyás a rendszerváltás médiájáról

Előző számunkban új rovatot indítottunk, amelyben újságírók emlékeznek vissza a rendszerváltásra és előzményeire. Ezúttal Barát József, a *Magyar Rádió*, Kőszeg Ferenc, a *Beszélő* és Vince Mátyás, a *Heti Világgazdaság* egykori munkatársa szóval meg. Az interjúkat a Médiakutató nevében Rádai Eszter készítette.

„Nem lehet következmények nélkül naponta egy tabut ledönteni”

Barát József

Rádai Eszter: Ha jól emlékszem, valamikor a nyolcvanas évek közepén lettél moszkvai tudósító...

Barát József: 1985-ben a *Rádió*ban Rangos Katalin megállított az udvaron Pagoda előtt, és azt mondta: „Hülye vagy, ha vállalod! Ne vállald!” Így ő értesített a maga sajátos modorában arról, hogy moszkvai tudósító lehetek. Rangos többet tudott, mint én. De a *Rádió*ban mindig így volt, az ember többnyire az udvaron értesült a saját sorsáról.

Rádai: Ha jól emlékszem, akkor a Gondolat-jelnél dolgoztál, de - ugyancsak az udvaron, a Pagoda előtt mondtad el ezt nekem - hogy felkészülj a tudósítói munkára, a külpolitikai rovathoz helyeztek „gyakornoknak”.

Barát: Én a hetvenes években Moszkvában, külpolitikai újságíró szakon végeztem, ráadásul az „Egyesült Államok” tagozaton, tehát - mondjuk úgy - öt évig azt tanultam valamilyen színvonalon, hogyan kell külföldi tudósítónak lenni. Csak éppen az, amit akkoriban a külföldi tudósítóknak csinálniuk kellett, taszított, nem érdekelt. A nyolcvanas évek közepén azonban már más időket éltünk, ma már azt is tudjuk, hogy akkor kezdődött a magyar közszolgálati rádiós újságírás aranykora. Az elnök, Hárs István toronymagasan állt azok fölött, akik később a rádió elnöki székébe kerültek, talán tisztességében még Gombár Csaba fogható hozzá, de a *Rádió*, a rádiózás iránti elkötelezettségében ő sem. Számomra Hárs Thomas Beckett-i figura...

Rádai: Azt akarod mondani, ahogy Beckett a király barátjából és kegyencéből egyházfőként az egyház elkötelezettjévé vált, saját egykori barátja ellenében is, úgy a *Rádió* elnökeként Hárs is „átállt” a hatalom oldaláról a *Rádió* oldalára?

Barát: Igen. Hárs István, a volt belügyminiszter-helyettes, akit az ÁVÓ-ból küldtek oda, hihetetlen emberi és szakmai tisztességgel vált a *Rádió* kiemelkedő vezetőjévé, és nagyon szomorú, ócska dolog, hogy ezt ma nem merjük kimondani. De visszatérve a nyolcvanas évek második felére: akkor egy korty szabadságban volt részünk, és nyilván arról fogunk most beszélgetni, hogy ezt hogyan is tudtuk megszerezni. De miközben erről beszélünk, a kisagyunkban benne van a mai rádiós virsfaft is, a szabadság és a demokrácia viszonyai között létrejött teljesen anakronisztikus, torz és megnyomorított újságírói világ, ahol a fortélyos félelem igazgat. Persze abban sem vagyok biztos, hogy folytatható lett volna az az út, amin akkoriban elindultunk. Ma már tudom, hogy egy normális, demokratikus országban a közszolgálati média és a sajtó nem viselkedhet negyedik hatalmi ágként, és nem dolga, hogy morális ítéleteket mondjon, pálcát törjön politikusok, emberek, jelenségek fölött. Visszatérve 1985-höz: Rangos Katalin megkérdezte tőlem, hogy hülye vagyok-e, vállalom-e. Én hülye voltam és vállaltam, pedig akkor még nem is sejtettem, hogy életem legizgalmasabb újságírói feladata felé haladok. Akkor csak abban reménykedtem, hátha visszamenőleg sikerül értelmet adnom annak a rettenetes öt évnek, amit egyetemistaként a Szovjetunióban töltöttem. „Másodtudósítónak” küldtek a „főtudósító”, szegény Hável Jóska mellé, akitől a komoly politikai anyagokat várták. Ő egyébként a világ legszínesebb, legszellemesebb, legbájosabb embere volt, ám dögunalmas anyagokat adott Moszkvából. Jóska az ötvenes években szocializált, igazi féllény volt, aki Moszkvából nem mert érdekes és szellemes lenni. Az én dolgom tehát mellette a színes anyagok készítése lett volna.

Rádai: A magad 35 évével még nem voltál elég „érett” a Szovjetunióról komoly politikai tudósításokat adni?

Barát: Te is tudod, hogy a mi korosztályunk tagjai a rendszerváltás előtt két nappal még túl fiatalok voltak ahhoz, hogy komolyan vegyék őket, a rendszerváltás után meg már túl öregek. Szóval, mire én kimentem, Csernyenkó meghalt, ugye jött Gorbacsov, és egy hónappal a kiérkezésem után összeomlott ez az egész „főtudósító-altudósító” felállás, mindenki tőlem kért anyagot. Olyan volt, mintha két különböző országról beszéltünk volna. A szerkesztők meg nem arra az országra voltak kíváncsiak, amelyikről ő, hanem arra, amelyikről én tudósítottam.

Rádai: Emlékszel arra, hogyan kezdett ez az egész felpörögni? Ha jól emlékszem, a glasznoszty elindulásában nagy szerepe volt a csernobili atomkatasztrófát követő ostoba és bűnös titkolózásnak...

Barát: A peresztrojkából, az átalakításból, ugye, soha semmi nem valósult meg, de a glasznoszty – az, hogy elkezdtek dolgokról beszélni – szinte folyamatos volt. Tulajdonképpen nem is igen történt más, igazi változás nem volt, csak az, hogy lehetett tabutémákról írni, vitatkozni. Mondjuk, Andrej Szaharov elmondhatta a véleményét a törvényhozásban, de ez sem volt több, mint hogy egy ellenzéki megszólalt a Legfelsőbb Tanácsban. Ezért mondta Gyórfy és Szénási, amikor kijöttek Moszkvába, körülnéztek és olvasgattak, hogy én csak kitalálom a változásokat, hiszen Moszkvában valójában a helyzet változatlan.¹ Barabás elvtárs, az MSZMP KB-titkára pedig megfeddett, hogy elefántot csinálok a bolhából, és nem veszem észre, hogy a Szovjetunió alapjaiban hú a szocialista ideáljaihoz, és minden ugyanúgy zajlik a mélyben, mint addig, én pedig a felszín fodrozódásáról úgy beszélek, mintha vihar lenne. Nekem viszont újságírói meggyőződésesem volt, hogy az a téma, az az esemény, ha ledől egy tabu, ha először mondanak ki valamit, és nem az, ami változatlan marad. Ha egy pártkongresszuson kilencvenöt százalékban ugyanazt a betont hozzák elő, ugyanazt rágják, mint korábban, de öt százalékban valami más hallatszik, akkor vajon miről kell tudósítani? Sokat vitatkoztam erről Hável Jóskával és más kinti tudósítókkal. Én azt mondtam, hogy köszönöm szépen, engem az öt százalék érdekel, és egyáltalán nem érdekel a kilencvenöt. Ha nem is tudtam, hogy mi lesz ebből, azt nagyon is pontosan éreztem, hogy nem lehet következmények nélkül naponta egy tabut ledönteni, mert bár látszólag mindig csak öt százalék változik, és a 95 százalék marad, de az egész így se maradhat olyan, mint volt. Így is történt, mint a szappanbuborék, úgy pukkant szét a rettegett Szovjetunió.

Rádai: Tudtad akkor, hogy a tudósításaid hatással vannak a magyarországi nyilvánosságra is?

Barát: Nálunk szerintem akkor már élő ember nem hitt a szocialista-kommunista vircsaftban, beleértve a főnököket is. Magyarországon kizárólag az tartotta a szocializmus nevű bújócskát életben, hogy azt gondoltuk: a Szovjetunió úgysem engedné, hogy abbahagyjuk. És itt jött az a lehetőség, hogy olyasmiről és úgy tudósítsak, amiről és ahogy korábban nem lehetett. Itthon joggal merült fel az alapos gyanú, hogy ez a Szovjetunió már más, mint azelőtt, ezért ha mi abbahagyjuk a szembekötődést, lehet, hogy semmi bajunk nem lesz. Persze azt én nem vettem észre, vagy csak később, mandinerből, hogy milyen fontossá váltak a tudósításaim itthon. Újságíróként ez aranykor volt számomra, mert érdekes dolgokról először beszélhettem, írhattam. Csak később derült ki, hogy azért is aranykor volt, mert olyan fontossá vált személyesen az én munkám, mint amilyen soha sem volt azelőtt vagy azóta. Ez viszont igazából nem az én érdemem. Azt a tobzódást, amit én műveltem, másutt nem engedték meg, csak a Rádióban. Az én tudósításaimat nem adta volna le a Népszabadság, nem adta volna le a Magyar Televízió, de leadta a Magyar Rádió. Mostanában emlékeztetett László György, aki akkor a szórakoztató osztályt vezette, hogy egyszer küldtem neki egy tudósítást egy furcsa üzletágról: Moszkvában akkoriban egyes fiatalok úgy szereztek pénzt, hogy kiásták a temetőben a frissen eltemetett veteránokat, leszedték a kitüntéseiket a mellükről, és fillérekért eladták a feketepiacon. A Szovjetunió Hőse kitüntetés különösen vonzotta őket, mert igazi aranyból volt, ezért a hős bácsikat volt igazán érdemes előásni, mert a piacon ennek a kitüntetésnek jó ára volt.

Rádai: Ez valóság? Kiásták a halottakat az érdemrendjeikért?

Barát: Igen. Az egyik nap még a megrendült család állt a ravatalnál, másnap pedig már kint volt a piacon a kitüntetés, és zsebből kínálták... László György úgy meséli, hogy Hárs, aki az adás idején lement a stúdióba, és ott hallgatta meg az anyagot, azt mondta neki: „Na, László elvtárs, meglátjuk, hogy holnap reggel itt dolgozunk-e még.” De az nem jutott eszébe, hogy megakadályozza a sugárzást, bár valaki korábban nyilvánvalóan felhívta a figyelmét a tudósításra. Ezt a rizikót akkor senki más nem vállalta fel a magyar média főnökei közül. Ezért aztán sosem kellett sietnem semmivel, a tabudöntőgető nyersanyagok nálam akár egy hétig is elálltak. A magyar médiában soha egyetlen kolléga nem előzött meg, pedig leadhatta volna őket mondjuk Hardi Mihály is, csak hogy úgy, ahogyan tőlem a Rádió, nem vette volna meg tőle a tévéhíradó. Ezért elcelődött velem Gyórfy és Szénási, hogy valójában az egész peresztrojkát csak én találok ki. Majd amikor összeomlott a Szovjetunió, a tréfát úgy folytatták, hogy azt én döntöttem össze a tudósításaimmal.

Rádai: Én úgy emlékszem, azért a Magyar Nemzetben - amely szintén akkor élte a fénykorát - is lehetett hasonlókat olvasni. És rengeteg könyv jelent meg akkoriban a Szovjetunióról, mindenféle korábbi tabutémákról, a szovjet politikáról, az SZKP viselt dolgairól, a CSEKA-ról, a koncepciós perekről, a gyilkosságokról, Leninről, Sztálinról, Trockijról, Buharinról, Kirovról és másokról, életrajzok a bolsevizmus történetéből, szóval a Szovjetunió egész szörnyű történetéről... Ezek hihetetlenül fontos könyvek voltak akkor. Nem emlékszel ezekre?

Barát: Őszinte legyek? Döntő többségüket én nem is olvastam. Tobzódtam a munkában, nem volt nekem akkor időm magyar nyelvű könyveket olvasni.

Rádai: Aztán akkor jelent meg legális kiadásban, nagy példányszámban Magyarországon először a Sötétség délben, az 1984. Ezek mind együtt hatottak, a te moszkvai tudósításaidal együtt.

Barát: Igen. Persze. Hiszen a glasznosztyot azért mégsem én találtam ki. Ami engem ebben az egészben mostanában leginkább elgondolkoztat, az az, hogy amit máshol nem engedtek meg, az miért volt szabad a Rádióban? Miért hangozhatott el minden, még az előbb emlegetett nagyon morbid, ízlésborzoló anyag is? Lehet,

hogy a vezetői bátorságon és azon túl, hogy a szerkesztők változásokat akartak, ebben benne volt a pártállami moszkvai tudósítók sajátos imázsa is. Hogy ő jobban tudja, hiszen Moszkvában van, ahol mindent jobban tudnak, legalábbis a tabukról.

Rádai: Emlékszel néhány fontos témára, a sírabláson kívül?

Barát: Hát persze... A Gondolat-jel című műsorban hangzott el a legemlékezetesebb jegyzetem, amelyben felidéztem, hogy egy riportalanyom, Szergej Paradzsanov, a kiváló örmény-grúz filmrendező (aki egyébként meleg volt, mint egy kazán, isten nyugosztalja) a következő felkiáltással kergetett az asztal körül: „Szép zsidó ember, az enyém leszel.” Vadidegenek és ismerősök is máig emlegetik. Valószínűleg csak ez a mondat marad fenn utánam az egész tevékenységemből. Tudni kell, hogy ez a hangképes jegyzet nekrológ volt egy nagyon eredeti és fontos művésztől. Szándékom szerint egyben korrajz és állapotrajz, amelyben fontos gondolatok fogalmazódtak meg. Mondanom sem kell, mindebből semmi sem maradt meg az emberek emlékezetében. Csak a fent idézett rikkantás. Paradzsanov egyébként a homoszexualitása miatt került börtönbe, ahol mosodásként dolgozott. Egyszer valami fegyelmetlenséget követett el, és azzal büntették, hogy a szuterént, ahol a mosoda működött, az ablakig feltöltötték vízzel. A koszos és jéghideg vizet, ami nyakig ért neki, vödörrel kellett belülről kimernie az ablakon. Ettől a tüdeje tönkrement, és valójában ebbe halt bele később. Amikor kiszabadult, és végre leforgathatta volna élete fő művét, akkor a tüdeje fölmondta a szolgálatot, és meghalt.

Máskor kollégákkal Vityebszkbe mentünk, hogy megkeressük Marc Chagall házát. Ott azonban különféle házakat mutattak nekünk az emberek, mert csak annyit értettek a dologból, hogy valami Chagall nevű mókus élt ott egykor, és most hülye külföldiekre talán rá lehetne sózni ezzel az ürüggyel a házukat. Vagyis Chagall a helyi biznisz hívószava volt, de arról, ki volt ez az ember és mit festett, nem volt fogalma senkinek. Volt, aki például azt mondta, hogy „Igen, itt lakott a szomszéd utcában, és a nagy honvédő háború idején tankokat festett, apám mesélte is.” Végül egyetlen, 13 éves kislánytaláltunk, aki nagyjából tudta, kiről beszélünk.

Számomra nagy élmény volt beszélgetésem Valentin Katajevvel is, aki nálunk gyerekkönyvíróként, a szovjet-klasszikus ifjúsági regény, a *Távolban egy fehér vitorla* szerzőjeként ismert. Ő azonban avantgárd íróként indult, amihez élete végén visszatért. Fogadott ugyan, és beszélgetett is velem, de azt mondta: már olyan öreg és szenilis, hogy nem vehetek fel tőle egy szót sem. Viszont – mivel annyira szeretném – írjam meg az interjút emlékezetből, és majd meglátom, hogy örömet fogom benne lelni. És így is lett. Később ugyanis számomra egyre emlékezetesebbé vált gondolatmenete arról, hogy az irodalomnak pragmatikusan használható értelme, küldetése nincsen. Jobb lenne, ha mindenki békén is hagyná az írókat azzal, hogy társadalomjobbítással foglalkozzanak. Ez nem az ő dolguk. Ez bizony ellentmondott az ő szovjet-klasszikus státusának és mindannak, amit a szovjet irodalomról tartottak. Ez alkalomból el lehetett merengeni azon, hogy a hazugságok egy részét közmegegyezés erősíti.

Erről most eszembe jut még egy anyag a Gondolat-jelből, amikor egy esztéta elmesélte, hogy az abszurd teljesen mást jelent a Szovjetunióban, mint Nyugat-Európában. A szovjet embereknek ugyanis az abszurd abszolút hétköznapi tapasztalatuk. Ami Nyugaton irodalmi fogás és írói túlzás, az náluk a hétköznapi megismerés... És tényleg, a Szovjetunió az abszolút lehetetlenségek hazája volt... Valószínűleg éppen a lehetetlen helyzetek bemutatása miatt kaptam 1989-ben „Kondor Kati-díjat” is. Küldtem ugyanis egy portrét egy Nazarbajev nevű kazah vezetőről, akiből később elég súlyos diktátor lett, de nagyon érdekesen verekedte föl magát, bátor és nagyon demokratikus jelszavakkal robbant be a közéletbe. Erről az emberről írtam, majd amikor néhány nap múlva hazamentem, és a folyosón találkoztam Kondor Katalinnal, azt mondta nekem, hogy annyira tetszett neki ez az anyag, hogy idén én kapom a Kondor Kati-díjat. Nem tudom, emlékszik-e erre az epizódra. Amúgy persze teljesen mindegy.

Rádai: Ezekre a tudósításaidra valamennyi szerkesztő, valamennyi műhely, valamennyi műsor igényt tartott, aki és amely szokott Moszkvából anyagot rendelni? Vagy voltak, akik megmaradtak a régi rutinnál?

Barát: Te is tudod, hogy a nyitás nem az egész *Rádió*ban zajlott, és nem egy időben. Az egyes műhelyek és emberek más sebességgel és más módon reagáltak. Azért a „glasznosztj” a *Magyar Rádió*ban is csak néhány ember nevéhez kötődik. Mindketten ismerjük őket: a Gondolat-jelhez, Mihancsik Zsófiához, a 168 Óra köréhez, Mester Ákoshoz és Bölcs Istvánhoz, a Havas-Forró duó Első kézből című műsorához, szóval ezek az adások voltak a meghatározók, és nem a Krónika-műsorok, amelyeket a későbbi MIÉP-es Győri Béla főszerkesztett.

Rádai: De amikor Győri Béla elkerült a Krónika éléről, Farkas Zoltán lett a főszerkesztője, ami hihetetlen változás volt, egy forradalommal felért. Farkas Zoltán a Krónika élén, egy Győri Béla után! Még párttag sem volt.

Barát: Még emlékszem, amikor Győri Béla azt üvöltötte a folyosón, hogy „Amíg én itt vagyok, addig a műsorok a párt XIII. kongresszusának szellemében készülnek!” De hogy visszatérjek a legjobb rádiós műhelyekre: ezeknek köszönhető, hogy a közvélemény-kutatások szerint a rendszerváltás idején a *Magyar Rádió*nak volt a legmagasabb a bizalmi indexe a magyar lakosság körében, három egymást követő évben. Jobban bíztak az emberek a *Rádió*ban, mint a Parlamentben, a politikai pártokban, a köztársasági elnökben, és mint az összes egyházban együttvéve. Vagyis a rendszerváltás idején a *Magyar Rádió* volt a legnagyobb tekintélyű intézmény ebben az országban. Erre mégiscsak érdemes manapság is emlékeznünk, amikor a közszolgálati rádiózás évtizedekre megy tönkre a szemünk előtt. Ezt tudniuk kell azoknak a fiataloknak is, akik csak később lettek vagy lesznek munkatársai egy már nagyon más *Magyar Rádió*nak. Csak azt ne gondoljuk közben, hogy mi változtattuk meg a rendszert. Mert azt egész Kelet-Európában egy Mihail Gorbacsov nevű ember változtatta meg...

Rádai: Akaratlanul...

Barát: Vagy tévedésből. Előbb-utóbb ennek meg kellett történnie, de történhetett volna egy emberöltővel később is, iszonyatos kataklizmák közepette... De nem így történt, hanem a rendszer úgy pukkant el, mint a szappanbuborék. Ez pedig, azt gondolom, egy olyan ember érdeme, akinek fogalma nem volt arról, hogy mit csinál. Gorbacsov tényleg azt hitte, hogy a rendszer megreformálható. És amikor rájött, hogy mit csinált, akkor már valószínűleg késő volt, addigra széthullott a Szovjetunió. Ha előre tudta volna, hogy ez lesz a döntéseinek a következménye, akkor alighanem másképp döntött volna. Szerintem ennek az embernek, amikor az előbb emlegetett öt százalékos változtatásokról döntött, fogalma nem volt arról, hogy az öt százalékokból világtörténelmi jelentőségű váltás lesz. Öt százalékonként szűnik meg egy birodalom.

„A piacgazdaság keményebb ellenfélnek bizonyult,
mint az agonizáló pártállam”

Kószeg Ferenc

Rádai Eszter: Milyenek gondolták a *Beszélőt*, amikor 1981-ben elindították?

Kószeg Ferenc: Sokszor elbeszélte történet, hogy Kenedi János lakásán nagy vita folyt arról, legyen-e az ellenzéknek folyóirata. Sokan voltak jelen, a többségnek az volt a véleménye, hogy erre még nem érett meg a helyzet. Én úgy gondoltam, kellene egy kis hírmagazin, hogy az ellenzékkel kapcsolatos hírek valahol megjelenhessenek – előre lehessen jelezni, mondjuk, a Szeta rendezvényeit, be lehessen számolni a történekről –, ha már a hivatalos sajtóban nem jelenhetnek meg. Az ellenzék közül Kenedi Jánosnak volt talán a legmarkánsabb álláspontja: szerinte az ellenzék nem rendelkezik olyan kidolgozott társadalompolitikai ismeretanyaggal és világgéppel, amire folyóiratot lehetne építeni. Még nagyon sok minden elhangzott, Konrád György például azt kérdezte, mi lenne, ha nem nyomtatott folyóiratban gondolkoznánk, hanem magnókazettákat köröztetnénk, ahogyan Khomeini tette, akinek a prédikációi ilyen módon sok ezer példányban terjedtek Iránban, és hatalmas szerepük volt a sah megbuktatásában. A leghatározottabban Szilágyi Sándor szorgalmazta egy szamizdat-folyóirat elindítását. De a döntő mozzanat az volt, hogy Kis János vállalta a részvételt a szerkesztésben.

Rádai: Eszükbe sem jutott, hogy lapengedélyt kérjenek? Hogy nekivágjanak az akkori bonyolult és sokszoros engedélyeztetési eljárásoknak, amelyek mindegyike - vagy közvetlenül, vagy különböző áttételeken keresztül - a pártközpontban találkozott?

Kószeg: Akkor egy pillanatig sem vetődött fel, hogy egy ilyen folyóiratot engedélyeztetni lehetne.

Rádai: Úgy tettek, mintha - ahogyan az alkotmányban foglaltatott - Magyarországon nem lenne cenzúra, hanem sajtószabadság lenne?

Kószeg: Természetesen. A demokratikus ellenzék mondanivalójának lényeges eleme volt, hogy élünk azokkal a jogokkal, amelyeket egyrészt Magyarország által aláírt nemzetközi dokumentumok, az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata, A Polgári és Politikai Jogok Egyezségokmánya vagy a Helsinki Záróokmány biztosítanak számunkra, másrészt a magyar alkotmány is garantál. Az alapvető szabadságjogokhoz való jog az embernek ember-mivoltából következő joga - ha alacsonyabb szintű jogszabályok a gyakorlásukat olykor engedélyekhez kötik is -, amelyet nyilvánvalóan nem lehet megszerezni.

Egyébként Magyarországon már a *Beszélő* indulása előtt is volt szamizdat, körülbelül 1976 óta. A *Beszélőt* két dolog különböztette meg a korábbi szamizdattól: a periodikus megjelenés és a sokszorosítás technikája. Ezért kiadásának első és legfontosabb feltétele az volt, hogy legyen gép, infrastruktúra, és legyen „humán erőforrás”, ami lehetővé teszi a sokszorosítást, hiszen az papír-, festék-, gép- és térigényes dolog. Mindennek a megteremtésében Kis János, Nagy Bálint és titokban, a háttérben Magyar Bálint, meg a *Beszélő* első nyomdása, Orosz István és a felesége, Békés Erzsébet játszott meghatározó szerepet. Az első stencilgépet – úgy tudom – Franciaországból hozták, az ottani szocialista szakszervezeti szövetség aktivistái. Ezen kívül papírt is nagyon nehéz volt szerezni.

Rádai: Ha jól tudom, az engedélyezett újságok is központi kiutalás révén jutottak papírhoz.

Kószeg: A stencilgéphez nem is jó a normális géppapír, szívópapír kell hozzá. Nagy Bálint volt az egyik fő papírbeszerző. Stencilpapírt legálisan is lehetett kapni, de magánszemélyek nem szoktak olyan nagy mennyiséget venni... Ezért azt mondta, hogy valamilyen vállalat KISZ-bizottságától jött. Aztán a papírt ki kellett szállítani Dunabogdányba, ahol Orosz István egy parasztházban nyomtatott, majd be kellett szállítani a kész újságot. Ez elég nagy szervezetséget igényelt. Két dolgot kellett szigorúan konspirálni: a nyomda és a fő raktárak helyét. Utólag elmondhatjuk, ez a konspiráció sikeres volt: Orosz István nyomdáját, ahol 1981-től 1986-ig sokszorosították a lapot, és a fő elosztóhelyet, amely Miklóssy Endre lakásán volt, az állambiztonsági szervezet sosem találta meg, pedig ugyancsak szimatolt utána.

Rádai: Bár formálisan a folyóiratnak nem volt főszerkesztője, és a szerkesztők egyenrangúak voltak, valami informális hierarchia mégis létezett, például Kis Jánost máshol főszerkesztőnek nevezték volna. És a számokat lapozgatva egyfajta munkamegosztásra is következtetni lehet. Hogyan zajlott a szerkesztés?

Kószeg: Kis Jánosnak igen nagy volt a tekintélye, de nem volt főnök. Hetenként tartottunk szerkesztőségi összejövetelt, és e beszélgetések során alakult ki, nagyjából mi lesz a következő számban.

Rádai: Arra törekedtek, hogy olyasmivel foglalkozzanak, ami az első nyilvánosságban nem jelenhet meg?

Kőszeg: Az akkori magyar sajtóban nagyon sok mindenről lehetett írni, különösen a folyóiratokban, szociológiai, közgazdasági kérdésekről, de a társadalom állapotáról is. A politikai rendszer alapvető kérdésein kívül két dolog volt abszolút tabu: 56 és a határon túli magyarok ügye. Ezért már a lap indulása előtt úgy döntöttünk, hogy ezzel a két témával a *Beszélő* minden egyes számának foglalkoznia kell.

Rádai: Pedig a demokratikus ellenzékett épp e két ügy iránti érdektelenséggel szokták vádolni.

Kőszeg: Aki belenéz a régi *Beszélők*be vagy az 1992-ben megjelent, könnyen hozzáférhető összkiadásba, láthatja, hogy ez nem igaz. Persze akik a vádakat megfogalmazzák, azokat nem szokták a tények zavarni. A rovatok elég hamar kialakultak, a „Térségünk”-ben a szovjet blokk országairól írtunk: egyebek közt ebben a rovatban is újra meg újra szó volt a határon túli magyarokról. Az első és a második számban jelent meg a csehszlovákiai magyarok történetének kronológiája, ezt Fényi Tibor állította össze. A negyedik számtól kezdve folyamatosan beszámoltunk a Duray Miklós ellen folyó büntetőeljárásról. A tizedik számban Nagy György, az erdélyi *Korunk* szerkesztője írt a romániai magyar oktatás helyzetéről, természetesen álnéven. A következő számban ezt folytatta egy cikk a vajdasági magyar oktatásról.

A folyóirat beköszöntőjében Kis János is arról írt, hogy a *Beszélő* elsősorban olyasmivel akar foglalkozni, ami a legális sajtóba nem kerülhet be. A társadalmi elégedetlenség kis jeleiről, a mélyben zajló mozgásokról, a megszokottól eltérő magatartásformákról, a sztrájkkezdeményezésekkel, egy csepeli tüntetéssel kapcsolatos híresztelésekről. Kezdetben bizonyos értelemben igazolódni látszott Kenedi aggálya az ellenzék korlátozott lehetőségeiről a hazai viszonyok megismerésében és elemzésében. A legális folyóiratokban megjelenő, sokszor igen szókimondó cikkek szerzői nem kockáztatták meg, hogy a *Beszélő*be írjanak. Ezért az első számon szerintem is érződik a társadalmi, szociológiai, politológiai elemzések hiánya. Voltak, akik azt mondták, hogy a *Beszélő*vel majdnem egy időben megjelent *Kisúgó* nívósabb, mert több benne az elemző cikk.

Rádai: Kik írták a *Kisúgot*?

Kőszeg: Lányi András volt a kezdeményezője, és Szabó Miklós, Tamás Gáspár Miklós, meg még sokan írták, de mindenki névtelenül. Azért hagyták abba, mert nem tudták kiépíteni a megfelelő infrastruktúrát, és belátták, hogy két, egymáshoz gondolatilag közel álló, versengő szamizdatot nem bír el a piac. A *Beszélő* első számainak elég jelentős remittendájuk volt. Ez azonban nem a lap tartalmával függött össze, hanem az elosztás, a terjesztés nehézségeivel. Akkoriban, de még 1986-an is – főképp vidéken – előfordult, hogy embereket a *Beszélő* terjesztéséért meghurcoltak: elvesztették az állásukat, elvették az útleveleket, elüldözték őket a településről. Később, ahogy enyhült a nyomás és nőtt az emberek érdeklődése, egyes számokat – például a huszadikat, amelyben a „Társadalmi szerződés” megjelent, eleve 2000 példányban – újra kellett nyomni.

Az első *Beszélő* egyébként a véletlenek összjátéka folytán éppen azokban a napokban jött ki, amikor Lengyelországban bevezették a szükségállapotot, és véget ért a Szolidaritás korszaka. Addig a napig – 1980 nyarától – a demokratikus ellenzék abban a hitben élt, hogy a lengyel mozgalom közvetlenül hat a többi szovjet blokkbeli országra, és Magyarországon is kibontakozik majd valamiféle ellenzéki mozgalom. A szükségállapot kihirdetésével ez az illúzió szétpattant. Bence György, aki 1968 után az ellenzéki szerveződés egyik elindítója volt, ekkor úgy vélte, a belátható jövőben nincs esély a változásra, az egészet abba kell hagyni. Erről Kis János kerekasztal-beszélgetést kezdeményezett, amelynek a *Beszélő* következő számában kellett volna megjelennie. A vita formátlan, széteső volt, nagyon nehéz lett volna értelmes szöveggé szerkeszteni, ráadásul Bence nem is járult hozzá a közléséhez. Erre írta meg Kis János – felhasználva a beszélgetés tanulságait is – a „Gondolatok a közeljövőről” című tanulmányát, amelyet egy több számon végighúzó vita követett arról, milyen esélyei, lehetőségei vannak a demokratikus ellenzéknek, mire való ez az egész mozgalom, képes-e rá, hogy értelmes alternatívákat nyújtson a Kádár-rendszerrel szemben. Mert csak pöfögni azon, hogy rossz a rendszer és le a kommunizmussal, értelmetlen, a potenciális olvasóközönséget nem fogja lebilincselni. Viszont ha azon gondolkodunk, milyen megoldások lehetségesek a létező és megmásíthatatlannak látszó keretek közt, például hogyan lehetne a viszonyokat úgy alakítani, hogy törvényesen működhessen valamiféle független sajtó és könyvkiadás, az sok olvasót érdekelne. Így indult el a politikai elemzések sorozata, amelyek szerkesztőségi cikként jelentek meg, név nélkül, bár a 27 cikkből 24-nek Kis János volt a szerzője. A szöveg első változatát aztán a szerkesztőség minden tagja elolvasta, megvitatta, János pedig a megjegyzéseinket beleépítette a végső változatba. Főleg Solt Ottiliával voltak vitái, aki bizonyos dolgokat másképp látott, mint János. Szóval ilyen értelemben valóban szerkesztőségi cikkek voltak ezek.

Rádai: Hogyan alakult ki a szerzőgárda? A „külsősöktől”, a saját néven vagy álnéven író szerzőktől ki rendelte meg a cikkeket?

Kőszeg: A szerkesztők szerkesztettek és írtak is. Az előbb emlegetett vitára sokan odafigyeltek, igen sok hozzászólás érkezett, ezért húzódott a vita két évig, a másodiktól a kilencedik számig. Volt, aki a saját néven, volt, aki álnéven szólt hozzá. Az álneveket szigorúan tiszteletben kellett tartani, a szerkesztők sem tudták, kit fed az álnév, vagy ha tudták is, nem volt szabad kiejteni a valódi neveket.

Rádai: Ada Pálról maga sem tudta, hogy valójában Pető Iván, hogy Csonka Dénes Bauer Tamással egyenlő, Fényes Elek Rainer Jánossal, Kovács Eszter Szalai Erzsébettel, Magyar László Lengyel Lászlóval, és hogy a jól hangzó Rikárdó Dávid név mögött Bokros Lajost kell keresni?

Kőszeg: Rikárdó Dávidról 1987-ben már tudtam, kicsoda: Bokros Lajos a Nemzeti Bankba menet hozzám hozta fel a kéziratát. De Csonka Dénesről nagyon sokáig azt hittem, hogy Magyar Bálint. Egyszer valamelyikünk véletlenül

kiejtette egy szerző valódi nevét: Kis János nagyon szigorúan rászólt, hogy ez nem fordulhat többé elő.

Azt gondolom egyébként, hogy az állambiztonság sem tudta, ki kicsoda. Mert aki a saját nevén írt, az számíthatott rá – ez olyan szabály volt, amely alól nemigen volt kivétel –, hogy rövid időn belül házkutatást tartanak a lakásán, és kirúgják az állásából. Ez történt például Magyar Fruzsina, Bálint húga esetében, aki ragaszkodott hozzá, hogy az írása a saját nevén jelenjen meg.

Rádai: A szerkesztőség tagjai egytől egyig állás nélkül voltak. Ráadásul közveszélyes munkakerülőnek minősültek?

Köszeg: A legtöbbünknek volt igazolható jövedelme, János fordított, én németet tanítottam. A *Beszélő* szerkesztőit nagyon sok minden miatt le lehetett volna csukni, de többnyire csak sajtórendészeti vétség, majd később sajtórendészeti szabálysértés címén indultak eljárások ellenünk. Ez utóbbinak a büntetési tételét háromezerről húszezer forintra emelték, és ezt rótták ki. Folyton hangsúlyozták, hogy az eljárások sajtórendészeti ügyben indultak. A kihallgatók leplezték, hogy az állambiztonsági szervezethez tartoznának. Szövényi György, aki engem többször kihallgatott – mostanában a televízióban szokott szerepelni mint terrorelhárítási szakértő – többször is elmondta: „Minket nem érdekel, mit írnak, csak az, hogy van-e rá engedélyük.” Persze, amikor 1983 márciusában először tartottak házkutatást a lakásomban, és először vittek be a Tolnai Lajos utcába kihallgatásra, biztos voltam benne, hogy a leghamarabb két év múlva szabadulok. Én voltam a legjobban meglepve, amikor reggel ötkor kiengedtek. De ebből megértettem, hogy el akarják kerülni a látványos politikai pereket, és nem akarják büntetésekkel lerombolni a „gulyásszocializmushoz” kapcsolódó nyugati illúziókat.

Rádai: Tényfeltáró riportjaik során hogyan jutottak bármiféle információhoz? Mert interjút hivatalos személytől, „illetékesektől” nem kérhettek, helyesebben kérhettek, de nem kaptak. Interjút csak saját köreikben tudtak készíteni.

Köszeg: Interjút 56-osokkal készítettünk, ellenzékiekkel meg külföldiekkel, akikkel viszont a legális sajtóban nem lehetett találkozni. És olyan ügyekről is tudtunk írni, amilyenekről a hivatalos sajtó nem írt, például a Dialógus békemozgalomról. Rendőri túlkapásokról az áldozatoktól kaptunk információkat. Akadtak, akik a nevük elhallgatását kérve adtak információkat, közülük – mint utóbb kiderült – egyeseket a III/III-as instruált, hogy mit mondjanak. Aztán nagy téma volt Bős-Nagymaros, ez Vargha János révén mindvégig napirenden maradt. Én például írtam a könyvkiadói cenzúráról, részint a saját szerkesztői tapasztalataim, részint az egykori szerkesztő kollégáimmal, Réz Pállal, Domokos Mátyással folytatott háttérbeszélgetések alapján. Másik nagy témám az utazási szabadság volt. Amikor 1986-ban bevonták az útlevélemet, meghirdettem a *Beszélő*ben és a *Szabad Európában*, hogy aki hasonló cipőben jár, keressen meg, és mondja el a történetét. Meglepően sokan jelentkeztek, miközben a hivatalos propagandával dicsekedett, hogy Magyarországon teljes az utazási szabadság.

Rádai: Annak idején a Szabad Európa Rádió mindig ismertette, miről szól a legfrissebb Beszélő. Mennyire volt szoros ez a kapcsolat?

Köszeg: Kasza László kezdeményezte Münchenben, hogy a Szabad Európa foglalkozzon a demokratikus ellenzékkel. Erről náluk is megoszlottak a vélemények, az 56-os tapasztalatok alapján tartottak a túl éles konfrontációtól. De főképp a kezdeti időkben a *Beszélő*-kör és a demokratikus ellenzék is húzódozott az együttműködéstől, a közvetlen kapcsolattartástól. A *Szabad Európa* afféle „bunkó” volt a hatalom kezében. Nyugati újságírók újra és újra megkérdezték: próbáltunk-e lapengedélyt kérni? Mindig azt válaszoltam, hogy nem próbáltunk, nem is lenne semmi értelme, mert a jogszabályok úgy vannak megfogalmazva, hogy a folyóiratok kiadását csak állami szervek kezdeményezhetik. Végül mégis rábeszéltek, hogy próbáljuk meg, mert így nem írhatják, hogy nem engedélyezték a *Beszélőt*, hiszen nem is kértünk engedélyt. Így született meg az ötlet – Kis János akkor épp egy éven át Franciaországban tanított –, hogy kérjünk hivatalosan sajtóengedélyt. A sajtórendészeti jogszabályokból kiderült, hogy a jogszabályalkotó nem is gondolt arra, hogy magánszemélyek sajtóengedélyt kérhetnek, ezzel szemben kimondták, hogy engedély nélkül lapot kiadni bűncselekmény. Végül is a Tájékoztatási Hivatalhoz fordultunk, elküldtük a *Beszélő* két legfrissebb, 1983-as számát, és kértük az engedély megadását. Hosszú várakozás után a Tájékoztatási Hivatal végre válaszolt. Azzal utasította el a kérelmünket, hogy a *Beszélő* cikkeit a *Szabad Európa Rádió* rendszeresen ismerteti, vagyis a *Beszélő* ellenséges ügynökségeknek szolgált anyagot, tehát szó sem lehet semmiféle engedélyről.

Rádai: A Társadalmi szerződés, benne a történelmű jelentőségű „Kádárnak mennie kell!” mondattal szintén egyszerű szerkesztőségi cikknek indult? Vagy akkor már tudták, hogy sokkal többről van ennél szó?

Köszeg: A Társadalmi szerződés programjavaslat, amely a *Beszélő* különszámaként jelent meg. 1987-re a rendszer válsága nyilvánvaló lett. Különböző szakmai és politikai csoportok fogtak hozzá, hogy megfogalmazzák válaszukat a „Mit tegyünk?” kérdésre. A szerkesztőség egyik ülésén Kis János azt javasolta, készítsünk tömör helyzetelemzést, és fogalmazzuk meg, milyen feltételeknek kell teljesülniük ahhoz, hogy az ország kitörjön a válságból. A Társadalmi szerződés tehát nem *Beszélő*-cikknek készült, de nem is a demokratikus ellenzék programjának, hanem a *Beszélő* javaslata volt a demokratikus ellenzék s egyúttal az egész társadalom számára. Felosztottuk a területeket, a szociális kérdésekről Solt Ottilia írt, a munkahelyi érdekvédelmet én kaptam, a szöveg oroszlánrészét Kis János írta. Haraszi Miklós nem készült el a maga fejezetével, viszont ő javasolta a híressé vált mondatot: „Kádárnak mennie kell!” A mondat egyébként attól lett annyira híres, hogy pontosan egy év múlva Kádár ment.

Rádai: 1989 januárjában, amikor már nem volt első és második nyilvánosság, csak jelző nélküli nyilvánosság, maga azon törte a fejét, milyen legyen a Beszélő hetilap. Ha jól emlékszem, Hirschler Richárdot akarta megnevezni főszerkesztőnek.

Kőszeg: Ez eredetileg ugyancsak Kis János ötlete volt: úgy vélte, hogy profi újságírónak kellene irányítania a lapot, mert azért mi nem vagyunk azok. Hirschler el is vállalta, de végül mégis inkább Amerikába utazott, hosszú időre.

Rádai: Ezért lett maga a főszerkesztő?

Kőszeg: Voltak további kísérletek, hogy egy profit hívjunk meg a lap élére. Valójában azt hiszem, akartuk is, meg nem is.

Rádai: Félték ettől a laptól a profik.

Kőszeg: Okkal, mert elég zárt társaság voltunk. Különösen Ottilia egyénisége volt rendkívül erős és meghatározó, ezért sem merte senki kívülálló vállalni, hogy a *Beszélő* régi szerkesztőinek a főnöke legyen.

Rádai: Szerintem inkább attól félték, hogy a *Beszélő* valami sajtón kívüli, inkább politikai intézmény, másrészt nagyon szorosan kötődik az SZDSZ-hez. Pártlapnál pedig senki nem akart dolgozni, épp abban az időben vágta el a szerkesztőségek minden ilyen, még meglévő köteleket.

Kőszeg: Miközben a *Beszélő* egyfolytában arra törekedett, hogy ne legyen pártlap. Az a furcsa helyzet állt elő, hogy a *Beszélő* a kívülálló olvasó számára az SZDSZ lapja volt, az SZDSZ számára viszont nem volt az SZDSZ lapja.

Rádai: Mi mást gondolhatott volna róla az egyszerű olvasó, hiszen a főszerkesztője SZDSZ-képviselő volt, a munkatársai pedig szintén képviselők, SZDSZ-alapítók és más, a párthoz közel álló személyek.

Kőszeg: Azt szeretttük volna, hogy a *Beszélő* az SZDSZ-hez közel álló lap legyen, de pártkötöttség nélkül. Formálisan valóban semmiféle pártszervnek nem volt befolyása a *Beszélő*re. Magam azért nem vállaltam 1990 decemberében a jelölést az ügyvivői tisztségre, mert az ügyvivői összejöveteleken menetrendszerűen kérdőre vontak, miért írta a *Beszélő* ezt vagy azt. De a képviselő-főszerkesztő szerep is rossz volt, viszont nem volt kinek átadni a lapot, hiszen F. Havas Gábor és Solt Ottilia szintén képviselők voltak. 1994-ben azért tudtam lemondani F. Havas Gábor javára, mert Ottilia meg Gábor már nem indult a választáson. Akkor azonban a hetilap már a végét járta. A piacgazdaság keményebb ellenfélnek bizonyult, mint az agonizáló pártállam.

Rádai: Térjünk még vissza 1988-89-hez: miért gondolták akkor, hogy folytatják? A *Beszélő* addigra már betöltötte „történelmi hivatását”, hiszen már bármi bárhol megjelenhetett. Ez már csak pártlap tudott lenni, engedetlen, kontraproduktív pártlap.

Kőszeg: Nem feltétlenül. Szerintem nem volt szükségszerű, hogy az legyen. Lehetett volna radikális szellemiségű, progresszív, a demokratikus ellenzék értékeit továbbra is képviselő, a szegényekkel szolidaritást vállaló, emberjogi kérdések iránt elkötelezett, mélyen liberális szellemiségű, ám mégis független lap.

Rádai: Az igaz, hogy a szerkesztők a képviselői fizetésüket költötték a *Beszélő*re?

Kőszeg: Az talán túlzás, hogy ráköltöttük, de hárman, akik képviselők is voltunk, nem vettünk föl fizetést és honoráriumot a *Beszélő*től. Egyébként nagyon kiváló munkatársaink voltak. Langmár Ferenc például, az egyik legjobb gazdasági újságíró, a magyar sajtó különleges figurája, amíg meg nem sértődött a *Beszélő*re is. Aztán az idős, nyugdíjas, ám még mindig nagyszerű Vajna János nagyon szerette a *Beszélő*t, remek cikkeket írt. A *Beszélő*nél kezdett Révész Sándor, Eörsi János, Bán Zoltán András pedig ott lett irodalmi szerkesztő. A közelmúltig a - már ismét folyóirat - *Beszélő*nél volt Zádori Zsolt, aki most a *HVG online* munkatársa.

A *Beszélő* szerkesztői közül többen is azért kezdtek már túl a harmincon épp a *Beszélő*nél, mert korábban nem férték bele a pártállami sajtóba, vagy nem akartak részt venni benne. Ezt Révész Sándor, aki a *Népszabadságnál* mondhatni sztárújságíró lett, meg is írta egy cikkében. Úgy hiszem, ennek is része volt abban, hogy az újságíró-társadalom nem fogadta el újságnak a *Beszélő*t, újságírónak a munkatársait, hiszen a rendszerváltást követő évek újságíróinak 90 százaléka a pártállami sajtóból jött, akárhová vezetett is az útjuk. Elemi érdekük volt, hogy a beszélősöket továbbra is kívülállóknak tekintsék, ahogy az irodalmi élet kívülállónak tekintette a szamizdatban publikáló Petrit, vagy a tévések nem tekintették profinak a Fekete Doboz filmeseit. De igen jók voltak azok is, akik nem lettek „profi” lapok munkatársai: Kiss Ilonáról, aki 1996-tól 2003-ig a havilap *Beszélő* főszerkesztője volt, a hetilapnál derült ki, milyen kiváló külpolitikai szerkesztő. Újságírónak is kitűnő a jelenlegi főszerkesztő, a történész Mink András vagy a publicista Neményi László. Nem is beszélve a hetilap munkatársai közül F. Havas Gáborról vagy a csodás humorú Nagy W. Andrásról.

Egy jó érzékű ismerősöm, egykori szerkesztőtársam a Szépirodalmi Könyvkiadónál, aki nem szerette a hetilap *Beszélő*t, azt mondta rá, hogy mozgalmi lap volt. Nem pártlap, hanem mozgalmi lap, amiben, sajnos, sok igazság van. De abban, hogy a *Beszélő* annyira nem volt sikeres, az SZDSZ bojkottja mellett szerepet játszott a sajtónak az a „közmegegyezése” is, hogy ez nem újság. Meggyőződésem, hogy ez az ítélet igazságtalan, az érdekezérelt elfogultság terméke. Tudom, nem illő és nem is célravezető, ha az ember hangot ad a személyes sértődöttségének. Mégis elárulom, rosszul esik, hogy a közvélemény, ha számon tart, SZDSZ-es politikusként vagy újabban jogvédőként tart számon, de elfelejtette, hogy újságíró is voltam. Pedig összeírtam vagy két kötetre való cikket, publicisztikát, kritikát.

„Ha jött egy nagy pofon, akkor kicsit visszaléptünk, és másfelé próbálkoztunk”

Vince Mátyás

Rádai Eszter: Miért és hogyan alakult meg a HVG? Lehet-e a HVG indulásáról anélkül beszélni, hogy szót ejtenénk a Világgazdaságról?

Vince Mátyás: Nem, HVG nincs Világgazdaság nélkül. A „zöld újság”-ként emlegetett Világgazdaságot avagy a VG-t az 1968-ban kezdődött „új gazdasági mechanizmus” szülte, amely – ma már ki emlékszik erre? – a tervutasításos rendszerrel decentralizáltabb, vállalati érdekeltiségre épülő, a vállalati önállóságot középpontba állító modell volt, ennnyiben új jelentett nemzetközileg is a szocializmus körülményei között. S mivel az önálló vállalatoknak több információra volt szükségük, ezért létrehoztak egy napi tájékoztató újságot, amely informálta a szocialista nagyvállalatokat – és persze nemcsak őket, hanem az államigazgatást és a pártvezetést is – a Nyugat, a kommunista világ valamint Magyarország gazdaságáról.

Rádai: Ha jól emlékszem, a VG a Magyar Kereskedelmi Kamara lapja volt...

Vince: Amikor a Világgazdasághoz kerültem, 1970-ben, a 68-as reform még nem volt „visszacsinálva”, tehát ilyen tekintetben jó korszakban kezdtem. A Konjunktúra és Piackutató Intézet, a Kopint volt a lap kiadója, és – hogy rögtön ugorjak vagy kilenc évet előre – 1979-ben ennek a Világgazdaságnak, amelyet akkor már a kamara adott ki, a heti kiadásaként jött létre a HVG. Aminek az volt az oka, hogy akik kilenc évvel korábban kitalálták a VG-t, szelet vetettek és vihart arattak, mindjárt azzal, hogy kinevezték a VG élére Gyulai Istvánt, aki valaha a Szabad Népnél volt újságíró, aztán a pártközpontba került, de aki – a kor körülményei között – hihetetlenül szabad szellemben, toleráns, mai szóval liberális módon vezette a szerkesztőséget. Olyan embereket gyűjtött össze a szerkesztőségben, akiket máshol nem mertek alkalmazni: Vajna Jánost, Perneczki Bélát, Veress Pált...

Rádai: Ők nem fértek bele az akkori nyilvánosságba?

Vince: Így van, Perneczki Béla bácsi a negyvenes évek végén játszott politikai szerepe, Vajna János és Veress Pál 56-os dolgaik miatt voltak megbélyegzett emberek, de Gyulai Pista nem félt őket odavenni, hiszen kiváló újságírók, zseniális szerkesztők voltak. És volt egy nagyon fontos „kiváltsága” a VG-nek: hogy valóban hiteles és értékes információkkal láthassuk el a magyar vezetőket, eredetiben hozzáfértünk a külföldi hírügynökségek, a Reuters, a DPA, az osztrák APA anyagaihoz, pedig akkor közvetlenül, cenzúra nélkül hozzáférni a nagyvilág híreihez szinte lehetetlen volt. Egészen a pártállami idők végéig ez a Magyar Távirati Iroda monopóliuma volt. És mi – ha már hozzáfértünk – természetesen nemcsak a gazdasági anyagokat olvastuk el, hanem a politikai természetűeket és a pletykaanyagokat is, amivel az akkori viszonyok közt hihetetlen tudáshoz jutottunk a világról. És akkor, ugye, jött a vihar, mert ez a műhely komolyan vette a feladatát: hogy korrekt módon tájékoztassa a magyar vezetőket, vállalati és országvezetőket arról, mi történik a világban, és nagyon sokszor nem tett lakatot a szájára...

Rádai: Jól emlékszem, hogy a VG-t nem lehetett az utcán megvásárolni? Tehát afféle „bizalmasként” működött...

Vince: Igen. Eleinte elvileg elő lehetett rá fizetni, de csak a vállalatoknak, ám nagyon hamar rákaptak a követségek és a kereskedelmi kirendeltségek, sőt még egy-két magánszemély is hozzájutott, például egy Váci utcai ezüstműves, akinek a nemesfém-árfolyamok miatt volt szüksége rá. Egyébként nagyon drága volt az újság. Később azonban bizonyos cikkek miatt, amelyek például a Szovjetunió gazdasági nehézségeivel, a csehszlovák kommunista pártot megosztó gazdaságpolitikai nézetkülönbségekkel vagy a fölpörgő amerikai konjunktúrával foglalkoztak, újabb és újabb balhé, botrányok támadtak, és hol a Pártközpont agitprop osztálya, hol a Tájékoztatási Hivatal, hol az éppen aktuális külkereskedelmi miniszter toltá le a szerkesztőséget, a Kopint vezetését, majd – amikor oda tartoztunk – a kereskedelmi kamara vezetését. De hiába volt minden letolás és botrány, a Világgazdaság nem volt képes mást adni, „csak mi lényege”, tehát egy szakmai határon túl nem tudott öncenzúrát alkalmazni, hiszen az a halálát jelentette volna. Ezért – most már a hetvenes évek végén járunk – sokan szerették volna, hogy szűnjön meg a VG. Várkonyi Péter például, aki akkor a Tájékoztatási Hivatalt vezette. Mások viszont, akik azon voltak, hogy ezt megakadályozzák, két irányból jöttek. Egyrészt a gazdasági vezetők azon rétegeből, akik azt mondták, e napi információforrás nélkül létezni sem tudnak, mert nincs gazdasági önállóság és döntési szabadság piaci információk nélkül. Másrészt volt egy vonal a pártvezetésben, illetve a kormányban, amely – szintén a reformok mellett állva, és ebben támogatva a vállalatokat, de a saját informáltságát is féltve – kereste a kompromisszumokat, hogyan lehetne elkerülni a Világgazdaság becsukását. Ráadásul – hiszen Helsinki után voltunk már – arra is tekintettel kellett lenniük, mit szól a Nyugat, ha „csak úgy” megszűntetnek egy újságot. Ezért – mivel épp újra nekilödulóban volt a reformgondolkodás – kompromisszum született: maradjon meg a zöld újság egy szűk vezető réteg „bizalmasaként”, írják ki rá, hogy „belső használatra”, korlátozzák tovább az előfizetők körét, külföldi követségekre ne mehessen, külföldi vegyesvállalatok ne kaphassák, külföldre ne juthasson el, csak a magyar hatalmi és vállalati szféra olvashassa, viszont induljon egy hetilap, amely megszelídítve, népszerűbb formában informálja a nagyközönséget a nagyvilág és az ország gazdaságáról. Az elvárás persze az volt, hogy a hetilap ne kövesse el azokat a „hibákat”, amelyeket a napilap elkövetett: ne legyen túl kritikus a Szovjetunióval, általában a szocialista országokkal szemben, ne legyen „negatív a hozzáállása”, s ne legyen kötekedő a magyar belgazdaság és külgazdaság témáinak tárgyalásakor. Továbbá értesse meg olvasóival, hogy a gazdaságpolitika milyen fő vonalába kellene a vállalatoknak belesimulniuk. És – ami a leggyakoribb probléma volt a zöld újsággal – ne fecsegyen ki bizalmasnak számító információkat, ezzel „sértve a magyar népgazdaság érdekeit”.

Rádai: De ez egészen a rendszerváltásig ment. Úgy emlékszem, a zöld újság ellen még a nyolcvanas évek vége felé is rendőrségi eljárás indult valamilyen titkosnak szánt információ nyilvánosságra hozatala miatt.

Vince: Hogy a mai olvasó is értse, miről beszélek, egy korábbi példát mondanék: megjelent az a hír a VG-ben, hogy a Hungarocamion elindította az évad első almaszállítmányát Svédországba. Ennél ártalmatlanabb hír – ma azt gondolnánk – nincs. De akkor ezzel főbenjáró bűnt követtünk el, ezért azonnal kitört a balhé. Abban az időben

ugyanis az ország devizamérlege megbillent, minden dollárra szükség volt, ezért megpróbálták minél több árut Nyugatra, keményvalutáért eladni, még az oroszok háta mögött is. Ez történt az almával is, amit a *Világgazdaság* „elindított” Svédországba, tudniillik épp az előző héten járt a szovjet nagykövet reklamálni Marjai miniszterelnök-helyettesnél, miért nem megy már az alma rubelért a Szovjetunióba, ő pedig süketelt valamit, mert a valóság az volt, hogy Nyugatra ment az alma a hön áhított dollárokért. De vajon honnan a fenéből tudhatta volna akár a szerkesztő, akár a főszerkesztő a lapnál, hogy ez szigorú titok?

Rádai: Visszatérve a HVG indulására: az akkori viszonyok között Ön - szinte példátlan módon - nagyon fiatalon, 33 évesen lett főszerkesztő, miközben a magyar sajtóban 50 alatt még rovatvezető sem igen akadt.

Vince: Én már a zöld újságnál rovatvezető is nagyon fiatalon lettem, 1975-ben, 29 évesen, de persze sokan meglepődtek, amikor én lettem a HVG főszerkesztője. Ugyanakkor tény, hogy a napilap és a hetilap kezdetben egyfajta szimbiózisban élt: Gyulai István, a tapasztalt káder lett a közös szerkesztőbizottság elnöke. Egyébként a HVG induló gárdájának zöme a *Világgazdaságtól* jött: Kocsis Györgyi, Hirschler Richárd, de volt sok tehetséges kolléga, aki maradt a HVG indulásakor a napilapnál: Réti Pál, Emőd Pál, Boronkay Tamás. Kezdetben a HVG-nél 29 év volt az átlagéletkor, szóval ez alapvetően egy csikócsapat volt: Heimer György, Szauer Péter vagy az egyenesen az egyetemről jött Simon Ákos. És az a szellemiség, világlátás, széles látókör és tájékozottság is beköltözött a HVG-be, amely a *Világgazdaságot* jellemezte.

Rádai: Továbbra is hozzáfértek a hírügynökségi anyagokhoz is?

Vince: Kikötöttem, hogy másolatban megkapjuk őket, de aztán - hetilap lévén - leszoktunk róluk. Viszont nagyon sok nyugati újságot rendeltünk meg, az *Economistot*, a *Newsweeket*, a *Spiegel*t, a *Die Presset*, tehát a tájékozottságunk és a világra való nyitottságunk megmaradt. Azt tűztük a zászlónkra, hogy korrektek leszünk, sokoldalúak, megpróbálunk az események mögé nézni, és - a gazdaság szemüvegén keresztül - sok más területet is szemügyre veszünk, a sportot, a kultúrát, az egészségügyet, tehát egy nagyon sokoldalú magazin járt a fejünkben.

Rádai: Ami társadalompolitikával is foglalkozik?

Vince: Igen, de azt ígértük, hogy a gazdaság szemszögéből nézünk meg mindent.

Rádai: Ki mindenkinek kellett ígéretet tenniük? Beszéljünk kicsit a rendszerváltás előtti sajtó- és kiadói struktúráról.

Vince: Annakidején az újságkiadáshoz lapengedély kellett, de erre előbb az MSZMP Központi Bizottsága agitprop osztályának kellett rábólintania, anélkül senki lapot nem indíthatott. Volt egy másik formai feltétel is: az engedélyeztetési procedúrát a három állami kiadóvállalat valamelyikének kellett elvégeztetnie, a pártkiadónak, vagyis a Hírlapkiadó Vállalatnak, a Siklósi-féle Lapkiadó Vállalatnak, illetve a szakszervezeti Népszava Kiadónak. Kétféle laptípus létezett: a kiadó saját lapja és az úgynevezett külső kiadású lap. Ez utóbbi esetben a Hírlapkiadó Vállalat valamelyik külső szerv, a mi esetünkben a Magyar Kereskedelmi Kamara lapját gondozta. Tehát valami furcsa kettős függés volt ez gazdasági szempontból.

Rádai: És volt egy ki tudja, hányadik típusú függés is, a kormány Tájékoztatási Hivatalán keresztül.

Vince: A kormány pedig a párt kormánya volt. Úgyhogy erősen felügyeltek bennünket, aminek nemcsak rossz oldala volt, ugyanis lavírozni is lehetett...

Rádai: Lehetett mondjuk a kamara vezetőire hivatkozni az „elvtársak” ellenében vagy esetleg fordítva?

Vince: Hogyne! Megtörtént, hogy ugyanabban a témában reggel felhívott Aczél, gratulált egy cikkünkhöz, és azt mondta, csak így tovább! Délután Németh Károly telefonált, és ugyanazért a cikkért baromira letolt, hogy ártunk a Magyar Szocialista Munkáspártnak... Mire azt válaszoltam, Németh elvtárs, reggel egy másik PB-tag megdicsérte a cikket, arra kérem, önök ott a Politikai Bizottságban előbb jussanak közös nevezőre, és azután hívjanak, ha kialakult a végső álláspont. Először meghökkent, majd megköszönte az információt, és letette a kagylót.

Rádai: Ha jól emlékszem, a rendszerváltás előtt egyetlen jelentősebb lap volt, amelynek a főszerkesztője - hogy erősítse a szabályt - nem volt párttag: a Magyarország.

Vince: Így van, Pálffy József nem volt párttag. Én párttag voltam, 78-ban léptem be, pedig már 73-ban kapacitáltak, hogy „Maga, Vince elvtárs, baloldali érzelmű, és maga egy jó fejű ember, és a pártnak szüksége van a tehetséges fiatal értelmiségiekre... Magának van tehetsége, jó karrierlehetőségek előtt áll, hát miért nem?” De hosszú ideig hátrítottam a dolgot, nem gondoltam magam lelkes kommunistának, s - hogy úgy mondjam - árnyaltabb volt a képem a világról...

Rádai: És végül az újság miatt lépett be?

Vince: Amikor beléptem, még nem volt tudható, hogy lesz HVG, csak azt láttuk, hogy folytonosan szórakoznak a *Világgazdasággal*, és szóba került, hogy esetleg bezárják.

Rádai: És azt gondolta, rossz pont, hogy a VG magyar rovatának vezetője nem párttag?

Vince: Valószínűleg eluntam, hogy minden hónapban a nyakamra jártak a párttagsággal, és alighanem azt is gondoltam, a karrieremnek sem fog ártani, ha belépek. De „fenntartással” is éltem - akármilyen naivnak vagy

nevetségeseknek is tűnik ez, 2004-ből visszatekintve –: a pártfelvételi procedúra során többször is kijelentettem, hogy nem értek egyet a csehszlovákiai bevonulással...

Rádai: Vissza a HVG indulásához: megtaláltam a nulladik és az első számot, amely formátumában, betűtípusában, még rovatai címében is - csak gazdasági rovatok voltak - azonos a maival, vagy nagyon hasonlít hozzá. Mint ha egy fekete-fehér fotokópiája lenne a mai HVG-nek, rossz minőségű papíron. Hogyan találták ki a lapot?

Vince: Elsősorban külföldi mintákat kerestünk. Egyes számú előképünk az angol *The Economist* volt, sokat nézegettük a *Spiegel*t, a *Newsweek*et, és kicsit a magyar viszonyokra alkalmazva próbáltuk őket utánozni. Forradalminak számított akkoriban a HVG A4-közeli formátuma is, a magyar piacon akkor ez alig létezett. Vettük a centimétert, megnéztük, mekkora az *Economist*, és eldöntöttük, akkor mi is akkorák leszünk. Az *Economist* alaptördelése háromhasábos, a főanyagai kéthasábos tördelésűek? Akkor mi is olyanok leszünk, hiszen ezt már egyszer kitalálták. Sőt, még olyan finomságokra is figyeltünk, hogy az *Economist* az akkor nagyon divatos Times betűtípussal készült. Magyarországon akkor ez nem létezett, ezért azt nekünk Angliából meg kellett rendeltetnünk, még akkor ólomból, úgyhogy a magyar újságok közül elsőként mi használtuk ezt a ma már általános betűtípust. Persze, nemcsak a küllemre fordítottunk nagy figyelmet, stílusban is próbáltunk újítani. Azt mondtuk, a HVG nyelvezete álljon közel a beszélt nyelvhez, ne használjon pártzsargont, ne legyen bürokratikus, sem fellengzős, amilyen az akkori politikai sajtó volt. Egyszerűen igyekeztünk normális magyar nyelven kommunikálni az olvasóval. Egy igazi nagy újítás is fűződik a HVG-hez a magyar sajtóban: a boxok, más néven a keretes anyagok tudatos használata. Ez a nyugati magazinsajtó találmánya volt, és mi nem átalítottuk átvenni.

Rádai: Mekkora példányszámmal indult a HVG?

Vince: Tizenkétezer példánnyal, és ezt az első év végére – úgy emlékszem – megdupláztuk. A legmagasabb, 170 ezres példányszámot pedig – amit azóta sem tudott a HVG megismételni – a 87-es karácsonyi számmal értük el.

Rádai: Mivel magyarították ezt a nagy sikert? A nyugatiassággal, a szokatlansággal, a kritikus hanggal?

Vince: Mindegyikkel együtt. Az akkoriban mindennapos fordulattal, hogy „pártunk és kormányunk” például nem éltünk, mert ez, ugye, nem magyarul van. Aztán – mivel tudtuk, hogy szabadon, komoly témákról nem lehet vezércikket írni – úgy döntöttünk, hogy ez egy olyan újság lesz, amelyben nincs vezércikk. Hogy ne kényszeríthessék ránk, miről mit írjunk. Azt kezdettől fogva komolyan vettük, hogy súlya van a szavunknak, ezért nagyon hamar elkezdtük saját archívumunkat építeni, amely ma Magyarország egyik legjobb sajtóarchívuma. Nagyon ügyeltünk rá, hogy csak megalapozott, lehetőleg több forrásból megerősített információt közöljünk. Persze erre szorítottak az akkori viszonyok is, hiszen azzal lehetett volna legkönnyebben „megfogni”, csapdába ejteni bennünket, ha ténybelileg tévedünk. Ez az összefüggésekben gondolkodás kicsit a VG-s múltunkból is jött: kezdettől fogva törekedtünk arra, hogy a magyar gazdaság, általában Magyarország kapcsolódásait a világhoz fölmutassuk, és megpróbáltuk felrajzolni az előzményeket is. Ez a szocialista időszakban nem volt hálás dolog, mert az aktuálisan változó pártvonal miatt illetett mindig elfelejteni, hogy tegnap mi volt a pártvonal ...

Rádai: Úgy emlékszem, a HVG abban is nagyon eltért a magyar sajtó akkori viszonyaitól - ahol a rendkívül alacsony fizetések miatt a gyakornoktól a főmunkatársig mindenki maszekolt valahova -, hogy a HVG munkatársainak nem volt szabad másutt dolgozniuk, viszont rendes fizetést kaptak.

Vince: Ebben a megalakulásunk körülményei is a kezünkre játszottak, amikor ugyanis kiváltunk a *Világgazdaságból*, sikerült viszonylag normális fizetéseket kiharcolnunk, ezért nem voltunk rákényszerítve, hogy maszekoljunk. És akkor jött még egy nagy ötlet, hogy mivel korlátozva volt, mekkora felület adható oda egy lapszámban a hirdetések számára, ha jól emlékszem, hosszú ideig 20 százalék, aztán talán fölment 30 százalékra... amit részben papírtakarékossági okokkal magyarítottak...

Rádai: Központi papírkiutalás volt...

Vince: Persze. A másik magyarázat pedig az volt, hogy az olvasót nem szabad a sok hirdetéssel zavarni, az olvasó nem azért veszi a lapot, hogy hirdetéseket olvasson. Hirdető viszont lett volna. Akkor született – magyar abszurdként – a hirdetési újság, amit a Lapkiadó Vállalat adott ki. Viszont a mellékletekre ezek a szabályok már nem voltak érvényesek, így általuk megkerülhető volt a tilalom. Tematikus mellékleteket szerkesztettünk, amelyekben két oldal cikk mellett mondjuk négy oldal hirdetés volt, és oda maszekolhattak a kollégák. A HVG pedig ettől már a pártállam idején népszerű hirdetési orgánus lett.

Rádai: Mikor jelentek meg a HVG-ben a társadalompolitikai rovatok?

Vince: Folyamatosan. Kezdetől fogva törekedtünk rá, hogy minél szélesebb témaválasztékú, igazi heti hírmagazin legyen belőlünk. Induláskor elfogadtuk ugyan, hogy feladatunk a világgazdaság és a magyar gazdaság eseményeinek nyomon követése, de mivel ezt a ruhát eleve szűknek éreztük, azt találtuk ki, hogy mindennel foglalkozunk, ami érdekes, de hogy ne lehessen belénk kötni, mindennel gazdasági szemszögből. És ez önmagában izgalmas volt, az olvasóink nagyon szerették. A magyar sport pénzügyi hátterével például addig soha senki nem foglalkozott, sem mondjuk a kultúra finanszírozásával. És ahogy ezt sikerült elfogadtatnunk, azonnal tovább mentünk, és az egészségüggyel kezdtünk foglalkozni. Félix Pál – nagyszerű olvasószerveztőnk – mondta egyszer, hogy betesszük a lábunkat az ajtóba, és ha már fél lábbal bent vagyunk, be is nyomakodunk... Ha jött egy nagy pofon, akkor kicsit visszaléptünk, és másfelé próbálkoztunk. Bős-Nagymaros ügyében volt egyszer egy nagy balhénk, a Magyar Kereskedelmi Kamarát kényszerítette a pártközpont, hogy indítson fegyelmet ellenem és Hirschler Richárd, akkori helyettesem ellen. A pártközpont Hirschler eltávolítását követelte a laptól, végül sikerült

elérnem, hogy maradhatott, csak a főszerkesztő-helyettesi pozíciójáról kellett lemondania.

Rádai: Akkoriban azt beszélték, fél elutazni, mert közben Hirschler biztosan magára vonja a pártközpont haragját...

Vince: Volt ilyen. Kicsit forró fejű, szókimondó fiú, nem mindig érezte a határokat, de ebben volt tudatosság is, nem volt hajlandó lakatot tenni a szájára.

Rádai: Amivel nem volt egyedül, Babus Endre egyik-másik írására máig emlékszem...

Vince: A Nyilvánosság Klub is kicsit a HVG kebelén belül jött létre, a kollégáim a hátsó szobákban „esküdtek össze”. Vargha János pedig, aki sűrűn bejárt Hirschler Richárdhoz, szintén ott fénymásolta a környezetvédelmi tiltakozó szórólapjait. Természetesen úgy tettünk, mintha szakirodalmat jönne másolni a szakdolgozatához. Az egyik legnagyobb balhénk épp abból lett, hogy egy keretes anyagban hivatkoztunk Vargha egyik, a *Valóságban* megjelent, Bős-Nagymarosról írt cikkére, amely a fenyegető ökológiai problémákról szólt, megismételve annak legfontosabb állításait.

Rádai: Ugyanezekben az időkben a Magyar Rádióban Vargha János nevét nem lehetett kimondani, nem lehetett hírt adni alternatív Nobel-díjáról, erre szigorú tilalom volt.

Vince: Igen, mert a különböző orgánumok számára különböző mércék voltak előírva. A sajtóban nem a három „T” volt érvényben, hanem egy bonyolultabb rendszer: amit tilos volt délben a *Rádióban*, a *Krónikában* bemondani, azt az éjszakai vagy a hajnali hírekben szabad volt. Ami főbenjáró bűn lett volna a tévéhíradóban, arról a késő esti vitaműsorban lehetett beszélgetni. Amit nem hozhatott a *Népszabadság* mint a párt napilapja, azt esetleg megengedték a *Magyar Nemzet*nek, vagy ha neki sem, a hetilapoknak, és még többet volt szabad a folyóiratoknak. Mi például ezzel a „szabállyal” rendre visszaéltünk, mert ugye ez sehol nem volt leírva, soha nem deklarálták, informális megállapodás volt a hatalom és a sajtó vezetése között. Amikor tehát a *Valóságra* hivatkozva írtunk Bős-Nagymarosról és Vargha Jánosról, akkor ezt az „Amit szabad Jupiternek, nem szabad az ökörnek” típusú rendszabályt szegtük meg. „Tessék nekem megmutatni, hol van leírva, hogy ami a *Valóságban* egyszer már megjelent, azt én nem vehetem át. Miért velem veszekszenek, menjenek a *Valóság* főszerkesztőjéhez!” - mondtam Lakatos elvtársnak, amikor felelősségre vontak. Aztán Karvalits elvtárral voltak „fajsúlyos” vitáim ezekben az ügyekben. Egyébként nem voltam mindig ilyen karakán, volt, amikor végighallgattam, bólogattam, és elmentem, aztán vagy megtettem, amit rám parancsoltak, vagy nem. Ki is akartak rúgni egyébként. A legvégén, 1986-ban...

Rádai: Úgy hallottam, tulajdonképpen a kirúgás elől menekült, amikor elvállalt egy nem kimondottan izgalmas külföldi munkát.

Vince: Így van. 1986-87-ben úgy látszott, hogy van a pártnak egy balos szárnya, ide lehetett Bereczet, Lakatot, Várkonyit - hogy csak a sajtóban érintett neveket mondjam - sorolni, és van egy Nyugat felé tekintő szárnya, amelynek a prominensei inkább gazdasági vonalon dolgoztak, Havasi Ferenc, Németh Miklós... Nekem Németh évfolyamtársam és régi egyetemi barátom volt. Ugyanakkor a HVG alapvetően még mindig gazdasági lap volt, ezért nemcsak az „agitprop”, hanem a „gazdpol” alá is tartozott. És némiképp a külügyi osztálynak is köze volt hozzánk, emlékszem, hogy nekem Horn Gyula bizony egy-két dologban segített. Emlékszem, hogy Kovács László is bizonyos ügyekben segített, Lakatos vagy Karvalits elvtársak vagy mondjuk Knopp elvtárs ellenében. Szóval a nyolcvanas évek vége felé is voltak azért nagyon komoly erők, amelyek szerettek volna kicsit keményebb világot a szó bolsevik értelmében: „itt, kérem, már régen nincs rend, itt már a hithű kommunisták hiába nyitják ki a szájukat, mert mindent előnt a piaci szemét, ez már nem kommunizmus”. És ők a Szovjetunióban keresték a szövetségest, egészen addig, amíg nem jött Gorbacsov, és vele a glasznoszty, a peresztrojka meg az uszkarényije - nehogy nagyon gyorsítsuk, ahogy Moszkvában mondták, mert akkor szétesik az egész. Szóval, amikor még nem volt világos, merre halad a Szovjetunió, sokan akartak visszatérni a bolsevik gyökerekhez: „a párt végre tegyen rendet, és ne hagyja, hogy mindenki özszevissza beszéljen és írjon”.

Rádai: Ilyenkor Németh Miklóshoz fordult segítségért?

Vince: Nekem nagyon fontos volt az a tudat, hogy ha nagyon nagy a baj, el tudok menni hozzá, és négyszemközt tudunk ezekről a dolgokról beszélni. Közben lépegetett fölfelé a ranglétrán, és mögötte támogatóként mindig ott volt Havasi. Bizonyos ügyekben Aczél is a támogatóm volt, akinek azonban a nyolcvanas években folyamatosan zsugorodott az ázsiója és a hatalma.

Rádai: Ha jól értem, maga villámhárító is volt a szerkesztőség fölött, ez volt a munkamegosztásban elfoglalt helye.

Vince: Így van, ez a munkamegosztás alakult ki, ami a csapatot is segített összekovácsolni. Egyébként volt még egy különlegessége a korai HVG-nek: a csapatmunka, hogy többen dolgoztak egy-egy cikken. Naiv módon azt szerettem volna, hogy elsősorban HVG-s csapatként vívjuk ki az olvasók elismerését, az legyen rang, hogy valaki a HVG munkatársa. Ahogyan az *Economist*nál volt, amelynek szerzőit és szerkesztőit az impresszumban sorolták föl, a cikkek alatt nem szerepelt a nevük. De ez a törekvésem nagyon hamar kudarcba fulladt, mert mindenki névvel akarta jegyezni a cikkeit. Egyébként ma már az *Economist* is felhagyott ezzel a szokásával.

Rádai: Visszatérve Amerikába „meneküléséhez”: nem volt ez túlzás, túlreagálása a nehézségeknek, a vélt veszélyeknek?

Vince: Ez bonyolult dolog. Először is hírt vettem, hogy el akarnak zavarni a főszerkesztői székből, és nem akartam mártír lenni. Másrészt kezdett kicsit bomladozni az a hagyományos HVG-s „munkamegosztás” is, hogy „a Vince

tartja az esernyőt fölöttünk, eljár a politikusokkal egyeztetni, megmondja, mi az irány, mit lehet, mit nem lehet, és mi nyugodtak lehetünk, hogy mindig meg fog bennünket védeni, ha többé-kevésbé azt írjuk, aminek a határait kijelölte, és ha konfliktus van, engedünk”. Csakhogy egyre nehezebb lett az embereket megtartani ebben a munkamegosztásban, a Hirschlert, a Mézest, a Babust, Szauert, Kocsis Györgyit. Tehát ahogyan kezdtek a politika új szelei fújdogni, egyre kevésbé tudtam a korábbi egyensúlyt megtartani, egyre több volt a konfliktus, és ez nagyon sok fejfájást okozott nekem. A távozásom harmadik oka pedig az volt, hogy úgy látszott, a Világbanknál tényleg klassz dolgokat fogok tudni csinálni, ez azonban csak részben valósult meg. Egyébként mire aláírtam a szerződést a Világbankkal, már senki nem akart engem kirúgni, 1988 nyarán, amikor elmentem, már maradhattam volna. De a rendszerváltást, amelynek előkészítésében személyemben és a lap révén is valamilyen módon – ennek megítélését másokra bízom – részt vettem, már csak a távolból szemléltem. Épp a két legizgalmasabb évet, 1988-at és 1989-et töltöttem külföldön, és amikor visszaértem, a nagy fordulat már lezajlott.

Rádai: Vagyis azt gondolja, a HVG-nek is volt valamekkora szerepe a rendszerváltásban...

Vince: Nem szeretném túlértékelni Magyarországot, még kevésbé a magyar sajtó, benne a sajtóorgánumok és az egyes emberek szerepét, mert mély meggyőződésem, hogy a magyar rendszerváltás a világpolitikai konstelláció megváltozása, magyarul a Szovjetunió szétesése nélkül nem következett volna be. Inkább azt mondanám, hogy abban, hogy Magyarország viszonylag sikeresen váltott rendszert, hogy viszonylag hamar fölhalálta magát az új körülmények között, hogy nem az a totálkáosz történt, ami Bulgáriában, Romániában vagy a Szovjetunióban, abban egészen kicsi szerepe a HVG-nek is volt, annak a gondolkodásnak, világlátásnak, szellemiségnek, amit közvetített. Hogy a legliberálisabb barakkban előszeretettel olvasták a HVG-t, amely igyekezett a világ dolgairól korrekt módon beszámolni. De ez régen volt, szép volt, tán igaz sem volt...

Lábjegyzetek

1

Lásd a Györffy Miklóssal készült interjút lapunk 2004. nyári számának „Szemtanú” rovatában – a szerk.

Állásfoglalás

[Közös állásfoglalás a kommunikációs alapképzés tervezett megszüntetéséről](#)

Legolvasottabb

- [Manipulál-e a média?](#)
- [Az internetes kommunikáció története és elmélete.](#)
- [Reklámhatás, problémamegoldás, intencionalitás](#)
- [Médiaerőszak: tények és mítoszok](#)
- [A tévémaci tudatformáló szerepe](#)

Könyvajánló

<>
Szomszédok közt

> [könyv rendelés](#)

Megrendelés

<>

2016 nyár

> [régábbi lapszámok](#)

Pódiumbeszélgetések

[„Szomszédok közt” pódiumbeszélgetés](#)

Kérdez: Bajomi-Lázár Péter Médiakutató

Válaszol: Kovács M. András és Lányi Balázs forgatókönyvíró

> [korábbi pódiumbeszélgetések](#)

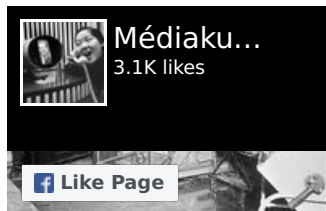
Partnereink

[Magyar Kommunikációtudományi Társaság](#)

[Sajtószabadság Központ](#) (rendszeres tevékenységét források hiányában megszüntette)

[Eastbound - Culture, Society, Media](#)

[Infokommunikáció és jog](#)

© [Médiakutató Alapítvány](#) 2000-2017. [Impresszum](#) [Szerzőinkhez](#)

- [Korábbi lapszámok](#)
- [Rovatok](#)
- [Szerzőink](#)
- [Rólunk](#)

Médiakutató 2004 ősz

Piac

[Gálik Mihály:](#)

A médiatulajdon hatása a média függetlenségére és pluralizmusára Magyarországon

A médiatulajdon szabadsága olyan alapérték, amelyet - a pártállami évtizedeket feledve, gyakorlatukat már csak hírből vagy egyáltalán nem ismerve - lassan nálunk is természetesnek tekintünk. Ugyanakkor a média szabadságának - amely távolról sem olyan egyértelmű fogalom, mint a tulajdon szabadsága - érvényesülése mindig is összefügg azzal a mechanizmussal, ahogyan a médiatartalmakat előállítják és terjesztik. A magyar média meghatározó részben piaci alapon működik, s ennek a piacnak az egyik lényeges, belső jellemzője a nagyfokú koncentráció. Ez a médiakutatók szerint egyáltalán nem kívánatos állapot, mégis létezik. Az alábbi tanulmány bemutatja, hogy az újságkiadásban, valamint a rádiózásban és a televíziózásban milyen is a magyar médiapiac koncentrációja az új évezred elején, s hogy a normatív *kellene* és a gyakorlati *van* közötti örök ellentmondás milyen eszközökkel tompítható, feltételezve az e célt szolgáló jogi háttér szakszerűségét és az ilyen intézmények rendeltetésszerű működését¹.

1. Bevezetés

Ez a tanulmány arra tesz kísérletet, hogy vázolja a magyarországi média tulajdonviszonyainak rendszerét a 2000-es évek elején². A magyar médiát piaci erők uralják: a médiapiac kialakulásáig vezető „hosszú menetelés” 1988-ban kezdődött, és nagyjából egy évtizedig tartott. Erős külföldi tulajdon, a politikai sajtó visszaszorulása és a bulvárlapok növekvő példányszáma, győzedelmeskedő kereskedelmi rádió- és televíziócsatornák, minimális társadalmi presztízzsel és alacsony piaci részesedéssel rendelkező, gyenge közszolgálati szektor, plusz egy mélyen megosztott újságíró-közösség - ezek jellemzik a leginkább az ország mai médiahelyzetét. Mindez aligha az az eredmény, amelyet a politikai rendszer 1989-90-es forradalmi változásait kísérő sajtóátalakulástól várni lehetett volna, s nem is az, amit a médiaszakértők az úgynevezett demokratikus média kereteként felvázolnak - de sajnos ez a helyzet.

A második világháború után fél évszázadig a közép- és kelet-európai mediarendszerek adott politikai, intézményi, gazdasági és jogi szerkezeti keretekbe ágyazódtak, amelyeket azután az 1989-90-es „dicsőséges esztendő” törtek szét. Magyarország esetében a sajtószabadságot az alkotmány garantálta, s a parlament 1986-ban elfogadott egy külön sajtótörvényt is, de ez a jogszabály csak álca volt. A hírhedt 1986-os magyar sajtótörvény engedélyhez kötötte, hogy az állampolgárok kiadóvállalatot alapítsanak, míg a rádiós és a tévés szektor gyakorlatilag állami ellenőrzés alatti pártmonopólium maradt.

Az 1980-as évek legvégén a „befagyott” társadalmi struktúra mind Magyarországon, mind Kelet-Közép-Európa más részein hirtelen olvadni kezdett. Lehetségesnek kezdett tűnni a parancsuralmi rendszerből a demokráciába, a tervutasításos gazdaságból a piacgazdaságba való átmenet, s magától értetődőnek látszott, hogy a mediarendszer is alapvető változásokon megy majd át igen rövid időn belül.

A nyomtatott sajtó engedélyezési rendszere 1989 júniusában teljesen megszűnt. Ez - a társasági törvény hat hónappal azelőtt elfogadott rendelkezéseivel együtt - új szereplők előtt is megnyitotta az utat a kiadói szférában. A távozóban lévő kommunista kormányzat egy médiatörvényt mindazonáltal már nem mert elfogadni, helyette moratóriumot rendelt el a frekvenciák felosztására - ez az intézkedés 1989-ben politikai gesztus volt a nemzeti politikai kerekasztal-tárgyalások során megerősödő ellenzéki erők felé. E moratórium különböző okokból meglehetősen tartósan bizonyult, s 1995 legvégéig nem is fogadtak el médiatörvényt. Amikor végül a köztársasági elnök aláírásával életbe lépett, az 1996. évi I. törvény a rádiózásról és televíziózásról (a továbbiakban médiatörvény) néven cikkelyezték be.

2. Jogszabályi háttér: a koncentrációellenes rendelkezések és végrehajtásuk

2.1. Hogyan szabályozható a média koncentrációja?

Év	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Árfolyam	191	211	241	253	260	257	243	254

Forrás: Magyar Nemzeti Bank

Az 1996-os versenytörvényt azóta számos alkalommal megváltoztatták és/vagy módosították. A versenyre vonatkozó jogalkotás szakmai folyamatnak tűnik, s a média nem is foglalkozik vele részletesen. A Gazdasági Versenyhivatalt kellően kiegyensúlyozott, politikailag semleges kormány szervnek tartják, amely sikeresen távol tartja magát a napi politikától. Legfontosabb testületében, a Versenytanácsban technokraták találhatók, s e testület versenyügyekben hozott határozatait ritkán támadják meg a bíróságon – vagy ha igen, a bíróság csak néha változtatja meg a tanács döntéseit.

2.5. A tulajdonjogra vonatkozó különleges rendelkezések a médiatörvényben

A tulajdonjogi szabályok magyarázata előtt le kell szögezni, hogy a vezető állami hivatalnokokat (mind országos, mind helyi szinten), a törvényhozás tagjait (bírók, államügyészek stb), a pártok tisztségviselőit, a médiát és a telekommunikációt szabályozó testületek tagjait stb. a törvény kizárja a műsorszolgáltatók közül. A törvény azt is kiköti, hogy sem a pártok által alapított cégek, sem az olyan vállalatok nem szerezhettek műsorszolgáltatói engedélyt, amelyekben az állam (25 százalékos vagy annál magasabb) befolyásoló részesedéssel bír. A legfontosabb rendelkezések így összegezhetők:

- Országos és körzeti vételkörzetű televízió, illetve országos vételkörzetű rádió műsorszolgáltató részvénytársasági formában működhet (85. cikkely 3. bekezdés).
- Országos műsorszolgáltatásra jogosult részvénytársaságban a magyar állampolgárságú, magyarországi lakóhelyű természetes személyeknek vagy magyarországi székhelyű jogi személyeknek összesen legalább a szavazati jogok 26 százalékával kell rendelkezniük. Emellett az országos műsorszolgáltatást végző részvénytársaság igazgatóságában a tagok, közhasznú társaság esetében az ügyvezetők többségének magyar állampolgárságú, magyarországi lakóhelyű személynek kell lennie (122. cikkely 1. és 4. bekezdés). Igaz, e kikötések hatálya Magyarország EU-felvétele után megszűnik.
- Az országos hálózatba kapcsolódás nélküli földfelszíni terjesztésű televíziós műsorszolgáltatást végző részvénytársaságban egy vállalkozás legfeljebb a szavazati jogok 49 százalékával rendelkezhet (122. cikkely 2. bekezdés).

2.6. A médiatörvény médian belüli kereszttulajdonlásra vonatkozó korlátozásai

Általánosságban véve a törvény számos, a kereszttulajdonlásra vonatkozó korlátozást tartalmaz, s ezeket szigorúan is veszik. A rádiós és televíziós műsorszolgáltatók közti kereszttulajdonlást a korábban részletezett (lásd a 2.3. alfejezet második bekezdését) előírások korlátozzák, s a nyomtatott, valamint az elektronikus sajtó piaci szereplői közti kereszttulajdonlás is szigorúan behatárolt.

Az országos napilapok és hetilapok kiadói (pontosabban szólva azok a vállalkozások, amelyek befolyásoló részesedéssel rendelkeznek egy ilyen kiadóban) nem szerezhettek befolyásoló részesedést országos műsorszórással terjesztett műsorszolgáltatóban, és viszont (125. cikkely 1. bekezdés). Aki befolyásoló részesedéssel, kiadói, illetve alapítói joggal rendelkezik olyan nem országos terjesztésű napilapban, amelynek eladott napi példányszáma eléri tízezer a példányt, az nem szerezhethet többségi tulajdont olyan műsorszolgáltatóban vagy műsorelosztóban, amelynek vételkörzete átfedi a lap terjesztési körzetének 80 százalékát, és viszont (125. cikkely 3. bekezdés). Vonatkoznak bizonyos korlátozások a műsorszolgáltatók és a kábeles műsorelosztók, valamint a műsorszolgáltatók és a lapkiadók közti kereszttulajdonlásra is, de ezek gyakorlati jelentősége kisebb, ezért nem is részletezzük őket. Ugyanakkor még egyszer emlékeztetnénk rá, hogy a napi- és hetilapok kiadásához nincs szükség engedélyre, a törvény csak a média-kereszttulajdonlást korlátozza.

3. A jogszabályok végrehajtása

3.1. Médiakoncentrációs esetek

Az itt tárgyalandó első ügy elég különleges: egy Magyarország határain túl történt részvényfelvásárlás végső soron a legnagyobb példányszámú magyar politikai napilap kiadójának tulajdonosi szerkezetében is változásokat okozott. 2001-ben a német médiabirodalom, a Bertelsmann AG úgy döntött, hogy globális vállalati stratégiája részeként 53,1 százalékra emeli az RTL-csoportbeli részesedését. A CLT-Ufa cég, amely teljes mértékben az RTL-csoporthoz tartozó leányvállalat, történetesen 49 százalékos részesedéssel rendelkezik az M-RTL Rt.-ben, abban az országos kereskedelmi televíziós műsorszolgáltatóban, amely Magyarországon az *RTL Klub* csatornát üzemelteti. Mivel a Bertelsmann megnövelte RTL-csoportbeli részesedését, így a médiaóriás CLT-Ufa vállalaton keresztül közvetett részesedése az M-RTL Rt.-ben túllépte a 25 százalékos (befolyásolói részesedési) küszöböt.

A Bertelsmann 2001-ben 67,65 százalékos közvetlen részesedéssel rendelkezett a Népszabadság Rt.-ben, Magyarország legnagyobb példányszámú politikai napilapjának kiadójában. Ezért amikor a médiaóriás RTL-csoportbeli részesedését 53,1 százalékra növelte, s ennek következtében a Bertelsmann közvetett érdekeltsége az M-RTL Rt. televíziós műsorszolgáltatóban túllépte a 25 százalékos küszöböt, az M-RTL Rt. változatlan tulajdonosi szerkezete (lásd a 9. táblázatot) hirtelen összeütközésbe került az 1996-os médiatörvény (125. cikkely 1. bekezdés) által megszabott, kereszttulajdonlást korlátozó előírásokkal. A Bertelsmann-nak két lehetősége volt: csökkenteni a Népszabadság Rt.-n belüli részesedését vagy ugyanezt tenni az M-RTL Rt.-nél.

Az illetékes szabályozó szerv, az Országos Rádió és Televízió Testület 1130/2001. sz. (VIII. 28.) határozatában

megállapította a törvénysértést, és felkérte a műsorszolgáltatót, hogy 180 napon belül a törvény előírásainak megfelelően alakítsa át tulajdonosi szerkezetét. A Bertelsmann cég *de facto* elfogadta a határozatot, s a Népszabadságon belüli részesedésének 17,68 százalékra való csökkentése mellett döntött, 49,97 százaléknyi részesedését egy másik kiadói csoportnak, a Ringier Rt.-nek (pontosabban a BV Tabora konszernnek, egy 100 százalékos Ringier-érdekeltségű, Hollandiában bejegyzett társaságnak) adva el. A Bertelsmann döntését az ORTT végül is elfogadta az ügy megoldásaként [1038/2002 (VI.27.) sz. határozat].

A Népszabadság Rt.-n belüli új, kisebbségi részesedésével szemlátomást elégedetlen Bertelsmann később egy másik koncentrációellenes eljárás alanya lett, de ez alkalommal a cég a versenyjogból fakadó nehézségekbe ütközött. A Tabora és a Bertelsmann ugyanis 2003. február 27-én egy nemzetközi részvényügyletben állapodott meg, s e megegyezés nyomán a Tabora megszerezte a Bertelsmann maradék, 17,68 százalékos Népszabadság Rt.-beli részesedését, s egyben többségi, meghatározó részesedéssel rendelkező tulajdonossá vált a kiadóvállalatban. Figyelembe véve azonban, hogy a Ringier Kiadó Kft. (egy magyarországi bejegyzésű, piacvezető, a svájci Ringier AG 100 százalékos érdekeltiségében lévő országos napilap-kiadó) és a Népszabadság Rt. összesített nettó forgalma 2002-ben meghaladta a tízmilliárd forintos küszöböt (41,2 millió eurót), valamint hogy mindkét vállalkozás nettó forgalma meghaladta a félmilliárd forintot (2,1 milliárd eurót), a két félnek az 1996-os versenytörvénynek megfelelően (24. cikkely 1. és 2. bekezdés, valamint 26. cikkely 1. és 2. bekezdés) meg kellett szereznie a tranzakcióhoz a Gazdasági Versenyhivatal jóváhagyását.

A Gazdasági Versenyhivatal Versenytanácsa visszautasította a Tabora kérelmét, és nem hagyta jóvá az ügyletet (Vj-59/2003/65. sz. határozat). A versenybírák – azaz a Versenytanács tagjai – azzal érveltek, hogy a Népszabadság Rt. befolyásoló részesedésének megszerzésével a Ringier Rt. erőfölényhez jutna az országos politikai napilapok piacán, márpedig a tranzakció ilyen kimenetelét a jóváhagyás elutasításával meg kell akadályozni. A BV Tabora és a Népszabadság Rt. a versenytanácsi határozat bírósági megtámadásával fenyegetőzött, s az információk szerint 2003 végén fenyegetését be is váltotta.

A harmadik ügyet a magyar sajtó 2003 folyamán széles körben tárgyalta. Ez a HVG Rt. 75 százalékos érdekeltiségének az eladására vonatkozott – a cég a legnagyobb példányszámú heti politikai magazin, a HVG kiadója, amely egyben a hirdetési piacon is igen erős pozíciót foglal el. A HVG Rt. a magazin szerkesztőségi tagjainak és a kiadóvállalat alkalmazottainak tulajdonában állt, beleértve a dolgozókat és a menedzsereket is, akik 2003-ban úgy döntöttek, hogy eladják részesedésük háromnegyedét. A vállalat nettó forgalma 2002-ben 4,6 milliárd forintra (18,9 millió euró) rúgott. A tulajdonosok a leendő vásárlókkal folytatott hosszas tárgyalások után az Ost Holding Kft.-vel egyeztek meg, amely a nagy Westdeutsche Allgemeine Zeitungsverlag (WAZ) csoporthoz tartozik. A WAZ által a részvényekért fizetett összeget nem hozták nyilvánosságra.

A WAZ 1990-ben jelent meg a magyar megyei napilapok piacán, amikor nyílt versenytárgyaláson megvásárolt négy megyei lapot Nyugat-Magyarországon. A WAZ magyarországi leányvállalatait sikeresnek tartják, kiterjesztették üzleti tevékenységüket a magyar piacra, s üzleti forgalmukat folyamatosan növelve 2002-ben nettó 5,8 milliárd forintot (23,9 millió euró) érték el. A részvényfelvásárlást a Versenytanács 2003. szeptember végén jóváhagyta. A versenybírók indoklása szerint a két vállalat két eltérő piacon van jelen (megyei napilapok és politikai hírmagazinok), s a HVG Rt. 75 százalékának megszerzése nem hoz létre piaci túlsúlyt egyik piacon sem.

4. A médiatulajdonlás átláthatósága

Egyetlen Magyarországon bejegyzett médiavállalkozás sem nyilvános részvénytársaság, egyiket sem vezették be a tőzsdére. Így kevésbé átláthatók, mint a tőzsdén jegyzett részvénytársaságok, bár a törvényi rendelkezések azért bizonyos fokig szavatolják a tulajdonosi kör átláthatóságát. Először is minden gazdasági vállalkozást be kell jegyeztetni a Cégbíróságon, s mindegyiknek közölni kell tulajdonosi szerkezetét, illetve az abban beállt változásokat. Ezek az iratok szabadon és ingyen hozzáférhetők a nagyközönség számára. Működnek internetes kereskedelmi szolgáltatók is, amelyek – eseti, lehívásos alapon – adatokat szolgáltatnak a bejegyzett vállalkozásokról, de ez meglehetősen költséges megoldás, s nem is ad teljes leírást a tulajdonosi szerkezetről. Így a legtöbbször elkerülhetetlen a Cégbíróság személyes felkeresése, ha valaki a részletekre is kíváncsi.

A törvény minden műsorszolgáltatót arra kötelez, hogy jelentse a tulajdonosi szerkezetében bekövetkezett változásokat az Országos Rádió és Televízió Testület irodájának is. Az ORTT maga hoz határozatot a tulajdonosi szerkezetben beállt változásokról, ha regionális vagy országos műsorszolgáltatókról van szó, s ezeket az eseteket részletesen taglalják a testület által az Országgyűlésnek benyújtott éves jelentésekben is. Az éves jelentés a törvény természeténél fogva nyilvános, ám nem érhető el az ORTT honlapján, sőt még egy nyomtatott példány megszerzése is meglehetősen nehézkes. Noha az éves jelentés ilyen kezeléséé bírálattá válik, az ORTT mégis ragaszkodik ehhez a gyakorlatához, mondván: nem az ő kötelessége az éves jelentés közzététele vagy a nyilvánosságnak a műsorszolgáltatók tulajdonosi körének változásáról való értesítése³.

A helyi műsorszolgáltatókra vonatkozó érdemi információk megszerzése sok esetben rendkívül bonyolult. Számos helyi műsorszolgáltató elmulasztja, hogy jelentse a tulajdonosi változásokat az ORTT-nél és/vagy a Cégbíróságon, s mivel nincsen annyira szem előtt, így többnyire meg is ússza a dolgot.

A Gazdasági Versenyhivatal megfelelő gyakorlatot követ határozatai nyilvánosságra hozatalával: 1997 óta mindegyik ingyenesen elérhető interneten. Az összeolvadások és a felvásárlások gazdasági elemzése is részét képezi a határozatoknak, s ez értékes segítséget nyújt a nyilvánosságnak (újságíróknak, médiaszakértőknek és más érdeklődőknek) ahhoz, hogy megértsék a versenybíróknak a folyamodványok elbírálása során elfoglalt álláspontját.

5. A média állami támogatása

Három fontos állami pénzalap létezik, amely pályázati úton támogatást nyújt általában a kulturális ágazatnak, illetve konkrétan a médiaszektor résztvevőinek, de alapelv, hogy újságkiadásra egyik sem ad szubvenciót.

A Nemzeti Kulturális Alap különböző művészeti, irodalmi, történelmi, színházi és egyéb kiadványok (havi és negyedéves periodikák), valamint néhány általános, társadalmi és politikai tartalmú havi folyóirat megjelenését támogatja. A Magyar Mozgóképfelügyelet Alapítvány ténykedése szűkre szabott: figyelme középpontjában a magyar filmágazat áll.

A Műsorszolgáltatási Alapot a médiatörvény hozta létre az állami költségvetés rendszerén kívüli elkülönített alapként (77. és 78. cikkely), amelynek feladata a közszolgálati műsorszolgáltatás, a köz-műsorszolgáltatók, a nem nyereségérdekelt műsorszolgáltatók, a közszolgálati műsorok és műsorszámok támogatása. Fő célja a kultúra megőrzése és továbbfejlesztése, a műsorok sokszínűségének biztosítása, valamint az e törvényben meghatározott egyéb feladatok támogatása (például a kábelrendszerek korszerűsítése). A műsorszolgáltatók által fizetett különböző díjak és az előfizetési díj egy része szolgál alapul a Műsorszolgáltatási Alap finanszírozásához. Az 1997 közepétől 2003 közepéig eltelt hat év alatt a Műsorszolgáltatási Alap 45 pályázatot bonyolított le, és ezek során az ORTT 13 milliárd forintot osztott szét (Csányi, 2003: 185), amely összeg a hat évre számított 245 forint/euró súlyozatlan árfolyamátlagot alkalmazva körülbelül 53 millió eurót tesz ki.

Az ORTT-nek jogában áll, hogy a törvény által szabott keretek közt döntsön a támogatandó műfajokról és a támogatási összegekről. Ami az audiovizuális programok készítésének támogatását illeti, a fikciós alkotások kategóriájában a gyermekműsorok, a hír- és közérdekű műsorok, valamint a filmek (dokumentumfilmek, rajzfilmek és színdarabok) vezetnek a listát (5,5 milliárd forint, vagyis 22,5 millió euró 1997 és 2001 között). A Műsorszolgáltatási Alap keretének felhasználásával megcélzott másik fontos szektor a kábelrendszerek kiépítése és/vagy fejlesztése a kisebb falvakban és városokban (5,1 milliárd forint, azaz 20,9 millió euró 1997 és 2002 között). Az ORTT tagjai eseti alapon szakértőket kérnek fel a benyújtott támogatási kérelmek vizsgálatára és értékelésére. A bizottsági szakértők egyszerű többségi szavazással jutnak megállapodásra, s javaslatukat a kérelmek ügyében végső döntést meghozó Testület elé terjesztik.

A támogatás teljes összege (vagy az éves átlaguknak megfelelő 8,8 millió euró) nem tűnik túl magasnak, ha a Magyar Televízió Rt.-nek – a fő közszolgálati televíziós műsorszolgáltatóknak – 2003-ban nyújtott 28 milliárd forintos (115,2 millió eurós) állami támogatással vetjük egybe. A Műsorszolgáltatási Alap adományai mindazonáltal fontos szerepet játszottak az ágazatban, de mivel a hivatalban levő kormányzat 2002-ben gyakorlatilag eltörölte az előfizetési díjakat, az Alap törvény által garantált forrásai jelentősen csökkentek.

A médiavállalkozásoknak szánt formális állami támogatások mellett természetesen létezik egy másik, kevésbé átlátható típusa is az állami segítségnek. Ezt a támogatások „szürke zónájának” nevezhetnénk, amely a kormányzati szervek, az állami tulajdonú vállalatok, az önkormányzatok, illetve az olyan közalapítványok sajtóhírdetéseiben nyilvánul meg, amelyek kuratóriumában a hatalmon levő kormány által kinevezett tagok ülnek. Nem könnyű megbecsülni az így elköltött összegeket, de a legtöbb szakértő egybehangzóan úgy véli, hogy az összes (2002-ben mintegy 500 millió eurós) hirdetési kiadás úgy nyolc-tíz százaléka minősíthető ilyen, „nem piaci erők által diktáltak” (Gálik, 2003). Ha ez a becslés helyes, akkor a szürke zónába eső médiatámogatás súlya Magyarországon jóval nagyobb, mint a hivatalos, többé-kevésbé átlátható állami támogatásoké.

6. A médiát érintő jogszabályok és a szerkesztői függetlenség

A médiát érintő jogszabályok nem foglalkoznak közvetlen módon a szerkesztői függetlenség kérdésével, ám a médiatörvény 29. cikkelye előírja, hogy a közszolgálati műsorszolgáltatóknak külön, „házon belüli” szabályzatot (gyakorlati iránymutatót) kell készíteniük és alkalmazniuk. A Magyar Rádió Rt. Közszolgálati Műsorszolgáltatási Szabályzata (*Művelődésügyi Közlöny*, 1998. február 17.) például egy egész fejezetet szentel annak, hogy miként biztosítható a szervezetben belüli újságírói függetlenség: ez a XIV., a műsorkészítők függetlenségéről szóló fejezet. E fejezet néhány rendelkezését idézzük az alábbiakban:

„(1) A műsorkészítő munkáját a jogszabályok és a Magyar Rádió Rt. szabályzatainak megfelelően, lelkiismerete és tudása szerint, függetlenül végzi. A műsorkészítéssel összefüggésben csak a felelős szerkesztő, illetve a Magyar Rádió Rt. vezetői utasíthatják.

(3) A műsorkészítő nem kötelezhető meggyőződésével ellentétes tartalmú műsor készítésére, vagy abban való közreműködésre.

(5) Minden olyan esetben, amikor kísérlet történik a műsorkészítői függetlenség megsértésére, a műsorkészítő köteles erről felettesét tájékoztatni. Indokolt esetben a műsorkészítőnek jogában áll egyidejűleg a Magyar Rádió Közalapítvány Kuratóriumához is fordulni. A Magyar Rádió Rt. vezetése a tudomására jutott esetekről haladéktalanul tájékoztatást ad a Kuratóriumnak.”

Ez a működési kódex olyan szabályokat fogalmaz meg, amelyeket a szerkesztői szabadság keretének tekinthetünk. Emellett mindkét nagy kereskedelmi televíziónál elfogadtak a hír- és közérdekű műsorokra vonatkozó valamifajta irányelveket. A legtöbb, ami elmondható, hogy e szabályokról soha nem folyt nyilvános szakmai vita.

7. Médiapiac, privatizáció és tulajdonosi szerkezet

7.1. A médiapiac kialakulása

A privatizáció, netán a kiadások kifejezés használata a magyar médiapiacra alkalmazva némiképp félrevezető, már ami a dolog tartalmi részét illeti. A napilap- és magazinszférában 1988-ban jelentek meg új játékosok a színen. A

négy nagy állami vagy párttulajdonban levő kiadóvállalatot mondhatni nem privatizálták, azok egyszerűen összeomlottak, és eltűntek a piacról. Az önkényuralmi politikai rendszerről a demokráciára való politikai átmenet különleges körülményei tömegesen alkalmazhatóvá tették a privatizáció rendkívüli módszerét: maguk az újságírók, nem pedig az állam képviselői szabták meg a privatizációs folyamat tempóját és feltételeit (spontán privatizáció). Az újságírók kezdtek tárgyalni a potenciális beruházókkal, és meggyőzték őket, hogy fektessenek be a már piacon levő napilapok kiadásába (Jakab & Gálik, 1991). Emellett rövid idő alatt számos új kiadvány tűnt fel. Zömük bulvárlap és fogyasztói magazin volt, mivel a külföldi szakmai befektetők gyorsan megjelentek a liberalizált kiadói ágazatban, s hamarosan megszüntették az ilyen kiadványok iránti keresletet, illetve az azok kínálata közt tátongó rést.

A két állami műsorszolgáltató egyeduralma *de iure* 1989-ben szűnt meg, amikor néhány kis magáncsatornának sikerült különböző módokon sugárzási engedélyt szereznie, ám ezek a kis csatornák nem voltak képesek *de facto* megtörni az állami műsorszolgáltatók monopóliumát. Az országos és a körzeti kereskedelmi műsorszolgáltatók (valamennyiben külföldi szakmai befektetők domináltak) engedélyezési folyamata több mint egy évig tartott, így azok csak 1997 októberében léphettek színre.

7.2. A legnagyobb médiavállalkozások tulajdonosi szerkezete

7.2.1. A nyomtatott sajtó piaca

Magyarországon a három legnagyobb példányszámú napilap a sajtópiac három különböző szegmensét – ingyenes napilap, politikai napilap és bulvárnapiap – képviseli, hogy a napilapszektor e hármas, széles körben használt és általánosan elfogadott felosztását alkalmazzuk. A példányszámadatokat a Magyar Terjesztés-Ellenőrző Szövetség (MATESZ) – a vezető magyarországi kiadók és hirdetési ügynökségek közös vállalkozása – méri és hitelesíti.

A MATESZ terjesztési adatait valamennyi piaci szereplő a piaci pozíciók reális mérőszámaként fogadja el, s ezek az adatok mind néhány szakmai kiadványban, mind – ingyenes regisztrációt követően – on-line is elérhetők. A három legnagyobb példányszámú országos napilapot különböző médiacégek adják ki, de mindegyikben külföldi szakmai befektetők dominálnak (lásd a 2. táblázatot).⁴ A legnagyobb példányszámú politikai napilap, a *Népszabadság* esetében viszont egy (történetesen a Magyar Szocialista Párthoz közel álló) magyar jogi személy, a Szabad Sajtó Alapítvány befolyásoló részesedéssel rendelkezik a kiadóban, amint azt a 3. táblázat mutatja.

2. táblázat. A három legnagyobb példányszámú magyarországi napilap 2003-ban

Cím	Típus	Napi példányszám (ezer darab)	Kiadó
<i>Metró</i>	ingyenes	317	MTG Metro Gratis Kft.
<i>Blikk</i>	bulvár	242	Ringier Kiadói Kft. (Ringier AG)
<i>Népszabadság</i>	politikai	181	Népszabadság Rt.

Forrás: MATESZ

3. táblázat. A három legnagyobb példányszámú napilap kiadójának tulajdonosi szerkezete 2003 végén

Cím	Tulajdonos	Tulajdoni hányad
<i>Metró</i>	Metro International (MTG)	90%
	Egy természetes személy	10%
<i>Blikk</i>	Ringier Kiadói Kft.	100%
<i>Népszabadság</i>	B.V. Tabora (Ringier Rt.)	49,97%
	Bertelsmann AG	17,68%
	Szabad Sajtó Alapítvány	26,50%
	Népszabadság Egyesület	5,50%
	Szerkesztőség	0,40%

Forrás: Cégbíróság, Gazdasági Versenyhivatal

2003 végén 12 országos napilap – négy politikai napilap, három bulvárlap, egy sportnapilap, két gazdasági napilap, egy apróhirdetésekre szakosodott és egy ingyenes terjesztésű napilap – volt a piacon (lásd a 4. táblázatot).

4. táblázat. Nem ingyenes terjesztésű országos napilapok példányszáma típusonként és kiadónként 2003-ban (ezer példány)

Kiadó	Tartalom					Összesen
	Általános			Szakosított		
	Politikai	Bulvár	Sport	Üzleti	Apróhirdetés	
Ringier Kiadó Kft.	35	242	92			369
Népszabadság Rt.	181					181
Nemzet Kft.	81					81
Híd Rádió Rt.		66				66
Som Média Rt.		45a				45

Editorial Kft.	28					28
Expressz Rt.					22	22
Zöld Újság Rt.				12a		12
Napi Gazdaság Kft.				9a		9
Összesen	325	353	92	21	22	813

Forrás: MATESZ, illetve az a-val jelölt adatok becslések

Említésre méltó, hogy a piacon levő négy országos politikai napilap címe azonos a már 1988 előtt is létezőkkel. Természetesen azóta a négy politikai napilap minden egyéb jellemzője (kiadójuk, tartalmuk, méretük, dizájnjuk, nyomásuk, terjesztésük, piaci helyzetük stb.) jócskán megváltozott, de címeik, amelyek márkanevként szolgálnak az újságkiadásban, megmaradtak. Az ágazat elemzői közt széles körben vallott nézet szerint az országos politikai napilapok részpiaca túltelített, s a piaci tényezők csupán két lap fennmaradását teszik lehetővé: a középbal irányultságú *Népszabadság*ét és a középjobb beállítottságú *Magyar Nemzet*ét (Gálik & James, 1999).

A középjobb jellegű politikai napilapot a Nemzet Kiadó Kft. adja ki, amely nagyjából egy magyar természetes személy tulajdonában van, aki történetesen a *Magyar Nemzet* főszerkesztője. A leggyengébb helyzetű napilap, a baloldali *Népszava* a szerkesztőség munkatársainak tulajdonában áll, a negyedik, a középbal beállítottságú *Magyar Hírlap* pedig a Ringier-csoporthoz tartozik. Ez a részpiac *de facto* zárt, az 1990-es években piacra lépett mindhárom kísérlet kudarcot vallott, s aligha várható, hogy új napilap jelenik meg itt a közeljövőben.

Az országos napilapok példányszámának vizsgálata azt jelzi, hogy a politikai napilapok az elmúlt négy évben lassan, de biztosan teret veszítettek (lásd az 5. táblázatot). A bulvárlapok példányszáma viszont nő, annak a kifinomult, gondosan megtervezett - s médiapartnerségnek nevezett - együttműködésnek köszönhetően, amely e lapok kiadói és a két nagy kereskedelmi tévécsatorna között kialakult. Az 1998-ban beindított ingyenes napilap stabilizálni látszik piaci helyzetét.

5. táblázat. Az országos napilapok példányszáma 1999–2003 között (ezer példány)

Tartalom	2000	2001	2002	2003
Politikai	356	341	335	325
Bulvár	178	264	326	353
Ingyenes terjesztésű	220	280	321	317

Forrás: MATESZ, illetve becslések

Ami a legnagyobb példányszámú hetilapokat és/vagy hírmagazinokat illeti (kizárva e körből a napilapok vasárnapi kiadásait), a két vezető pozíciójú kiadványt, valamint kiadóik tulajdonosi szerkezetét az alábbi, 6. és 7. táblázat mutatja be.

6. táblázat. A két legnagyobb példányszámú politikai hetilap néhány adata 2003-ban

Cím	Típus	Heti példányszám (ezer darab)	Kiadó
<i>Szabad Föld</i>	hetilap	160	Geomédia Rt.
<i>HVG</i>	hírmagazin	108	HVG Rt.

Forrás: MATESZ

7. táblázat. A vezető hetilapok kiadóinak tulajdonosi szerkezete 2003 végén

Kiadó	Tulajdonos	Tulajdonosi részesedés
Geomédia Rt.	Láng Holding Rt. Promedia	1442 részvény 58 részvény
HVG Rt.	WAZ Alkalmazottak összesen	75% 25%

Forrás: Cégbíróság

A két hetilapnak világosan eltérő olvasóközönsége és piaci értéke van. A *Szabad Föld* az alacsony jövedelmű, vidéki népességet célozza meg, s példányszáma az elmúlt évtizedben csökkent. A *HVG*-nek a magasabb jövedelmű rétegekhez tartozó olvasóközönsége és stabil példányszáma van, ráadásul a hirdetési piacon megkülönböztetett pozíciót vívott ki magának: kétségtelenül a legjövedelmezőbb újság a politikai napi- és hetilapok sorában.

A megyei lapok piaca Magyarországon nagyon erős. 2003-ban a megyei napilapok összesített példányszáma megközelítette az országos lapokét, ha ez utóbbiak közé nem számoljuk bele az ingyenes terjesztésű *Metrot*. A megyei napilapok hitelesített példányszáma 755 ezerre rúgott ebben az időszakban, s a 18 megyei napilap négy kiadó tulajdonába tartozott, amint azt a 8. táblázat adatai mutatják.

8. táblázat. Megyei napilapok összesített napi példányszáma kiadónként, 2003-ban

--	--	--	--	--	--	--

Kiadó	Újságjainak száma	Összesített példányszám (ezer darab)
Axel Springer Magyarország Kft.	8	247
WAZ	4	219
Vorarlbelger Medienhouse	3	157
Daily Mail Group Trust	3	132
Összesen	18	755

Forrás: MATESZ, Cégbíróság

Az Axel Springer Magyarország Kft. a német Axel Springer Verlag AG tulajdona (93,5 százalékos többségi részesedés), valamint a Magyarországon bejegyzett Vinton Kft.-é, amelyet teljes mértékben két magyar természetes személy birtokol.

Ezen a körön kívül létezik még egy kisebb vidéki napilap, és volt egy gyenge pozíciójú budapesti napilap is (ez utóbbi azonban 2004 januárjában csődbe ment), példányszámadatok ezekről nem érhetők el, a becslések 12, illetve 22 ezer körül mozognak.

A vidéki sajtópiac az „egy megye – egy napilap” elv alapján monopolizálódott, csak egy olyan kivétel van, ahol ugyanaz a kiadó a privatizáció előtti időszakból származó mindkét napilapot fenntartotta. A vidéki napilapokat megjelentető négy nagy kiadó vertikálisan is integrált, hisz jelenleg mindegyik rendelkezik saját nyomdával és terjesztőhálózattal is. Legalább egy tucatnyi kísérlet történt 1990, vagyis a megyei napilapok privatizációja óta a vidéki napilappiacra való betörésre, de mindegyik kudarccal végződött: az újonnan próbálkozóknak súlyos pénzügyi veszteségeik miatt hamarosan ki kellett vonulniuk a piacról. A dolgok ilyenén alakulása összefügg a helyi újságok piacának sajátosságával, azzal, hogy monopolizálódásra hajlamosak, ahol a már jelenlevő vállalkozások minden téren előnyt élveznek az oda később behatolni igyekvő kihívókkal szemben. Elméletileg természetesen minden piac „megtámadható”, de a gyakorlatban ez az elv már kevésbé érvényesül, s Magyarországon szemlátomást ez az utóbbi helyzet a jellemző.⁵

7.2.2. A televíziós műsorszolgáltatás piaca

A televíziós műsorszolgáltatók piaci részesedését különböző módokon mérik. A televíziós nézettségi adatokat az AGB Hungary Kft. szolgáltatja a közismert nézőmérő (*peoplemeter*) módszerrel, s ezeket az adatokat az ágazatban általánosan elfogadottnak, normának tekintik. A tévécsatornák – melyek e szolgáltatás fő igénybevevői – furcsa módon csak összesített nézettségi adatok közzétételét engedélyezik az AGB-nek, konkrét, külön műsorokét már nem: ezt saját maguk teszik meg, persze üzleti érdekeiknek megfelelően válogatva a legkedvezőbb, legjobb hatás elérésére alkalmas számok közül. Léteznek természetesen megbízható nézettségi adatok, mégpedig épp az AGB Hungary által szolgáltatottak, ám megszerzésük, ha valaki nem fizet elő a cég szolgáltatására, elég nehézkesnek tűnik. Még a két közszolgálati televízió is azt vallja, hogy a nézettségi adatok nem tartoznak a nagyközönségre!

A televíziós piac vezető helyéért a két kereskedelmi csatorna, a *TV2* és az *RTL Klub* versenyez. Ami a nézettségi arányt illeti, fej-fej mellett a küzdelem, hiszen mindkét csatorna csaknem 30 százalékos nézettséget ért el 2003-ban a négy évesnél idősebb lakosság körében. Ugyanakkor az *RTL Klub* helyzete a hirdetési piacon nézőközönsége jobb összetételének köszönhetően kedvezőbb a *TV2*-énél: a 18–49 éves korosztályban az *RTL Klub* csatorna a piacvezető.

A harmadik kereskedelmi csatorna, a műholdas sugárzású és kábeles terjesztésű *VIASAT3* messze lemaradt a két piacvezető mögött a maga 2,4 százalékos nézettségi arányával, de lassan azért kezd felzárkózni: a műsorszolgáltató menedzsmentje igen ambíciózusnak tűnik, s néhány népszerű presztízsprogram (például a *Szex* és *New York* sorozat, vagy az *UEFA Bajnokok Ligája* mérkőzései élőben stb.) sugárzási jogának megszerzésével akarja megugrasztani a csatorna nézettségi mutatóit. A három legnagyobb televíziós műsorszolgáltató tulajdonosi szerkezetét a 9. táblázat mutatja be.

9. táblázat. A három legnagyobb televíziós műsorszolgáltató tulajdonosi szerkezete 2003-ban

Műsorszolgáltató (csatorna neve)	Tulajdonos	Tulajdoni hányad (%)
MTM-SBS Rt. (TV2)	SBS Broadcasting SA	81,51
	MTM-TV2 Befektetési Kft.	16,00
	Tele-München Ferns. Gmbh	2,49
M-RTL Rt. (RTL-Klub)	CLT-Ufa SA (Bertelsmann AG)	49,00
	Matáv Rt.	25,00
	Pearson Netherlands BV	20,00
	IKO Group	6,00
Viasat Hungária Rt. (VIASAT3)	MTG Group	95,00
	Két természetes személy	5,00

Forrás: ORTT, Cégbíróság

A médiatörvény előírásainak megfelelően az SBS Broadcasting SA a szavazatok 49 százalékával rendelkezhet (122. cikkely 2. bekezdés), így ebben az esetben a tulajdonosi arány és a szavazati jog eltérő mértékű: a szavazati jogok

megoszlása 48,99, 27,61, illetve 23,4 százalék.

7.2.3. A rádiós műsorszolgáltatás piaca

A rádiós hallgatottsági adatok mérése is különböző módokon történik. A két vezető piac- és közvélemény-kutató cég, a SZONDA IPSOS és a GfK üzleti társulása szolgáltatja az adatokat, amelyeket hitelesként fogadnak el, s a hirdető is ezeket használják. Az úgynevezett nemzeti médiaanalízis adatai nem nyilvánosak, mint ahogy magát a felmérést is – akárcsak egy terméket – pénzért adják el bárkinek, aki hajlandó érte fizetni. A rádiós műsorszolgáltatók is ugyanazt a gyakorlatot követik a hallgatottsági adatok közzétételével, mint a televíziós társaságok. Említésre méltó azonban, hogy a Gallup Hungary Kft. hallgatottsági adatai nyilvánosak, s on-line is elérhetőek ingyenes honlapján. (A Gallup Hungary végzi a hallgatói felméréseket a közszolgálati rádió, a Magyar Rádió Rt. számára.)

A Sláger Rádió Műsorszolgáltató Rt. vezetése által rendelkezésünkre bocsátott információk arra utalnak, hogy a két nagy, országos lefedettségű kereskedelmi rádió nagyjából hasonló hallgatottsági aránnyal dicsekedhet: a 15 évesnél idősebb korosztályokban a *Danubius* csatorna hallgatottsága 25 százaléknál kicsivel magasabb, míg a *Sláger* csatorna 25 százaléknál valamivel alacsonyabb (ezek az adatok mellesleg nem térnek el jelentős mértékben a Gallup által közölt hallgatottsági mutatóktól). A legnagyobb körzeti rádiócsatorna, a *Juventus* a harmadik helyen áll a maga 6,4 százalékos hallgatottsági arányával, de a *Juventus* helyi rádióállomások hálózatára épül, s ezt figyelembe véve akár tíz százalék körüli hallgatottsági arányt is elérhet a piacon. Ami a tulajdonosi szerkezetet illeti, azt a 10. táblázat mutatja be.

10. táblázat. A három legnagyobb rádiós műsorszolgáltató tulajdonosi szerkezete 2003 végén

Műsorszolgáltató (csatorna neve)	Tulajdonos	Tulajdoni hányad (%)
Országos Kereskedelmi Rádió Rt. (<i>Danubius Rádió</i>)	Advent International	100,00
Sláger Rádió Műsorszolg. Rt. (<i>Sláger Rádió</i>)	Emmis Broadcasting International Broadcasting Corporation	54,00
	Credit Suisse First Boston Radio Operating BV	20,00
	Szuper Expressz Kft.	15,00
	Magyar Kommunikációs Befektetési Kft.	5,50
	CSFB Rádió (Hungary) Befektetési Kft.	5,50
Juventus Kereskedelmi, Szolg. és Ügynöki Kft. (<i>Juventus Rádió</i>)	Metromedia International Inc.	53,00
	Metromedia International Consulting Services Inc.	47,00

Forrás: ORTT, Cégbíróság

7.2.4. Rádiós és televíziós műsorszolgáltató hálózatok

Technikai szemszögből az országos földi sugárzású kereskedelmi műsorszolgáltatók maguk is hálózatot alkotnak, s a magyar médiapiac jellegzetességeit alapul véve nem is hagynak sok teret a regionális és/vagy a helyi műsorszolgáltatókból álló és általuk megszervezett hálózatoknak. Összesen nyolc valódi rádióhálózat és egyetlen televíziós hálózat működik, de – meglehetősen korlátozott – piaci szerepük részleteiben nem mélyedünk el.

Nem foglalkozunk e tanulmányban a helyi/regionális televíziós piaccal (ezek monopóliumok, s a csatornák többsége a helyi önkormányzat közvetett tulajdonában áll), s a helyi/regionális rádiós piaccal sem (ezek magántulajdonban levő, monopolhelyzetű állomások a kicsiny, illetve oligopol helyzetben levők a közepes méretű piacokon). A helyi televíziós piacok nem alkalmasak kereskedelmi csatornák fenntartására, az e piacokon elérhető elégtelen hirdetési bevétel miatt. A tévés műsorszolgáltatástól eltérően helyi és regionális kereskedelmi rádiócsatornák fenntartására viszont alkalmasak a helyi és regionális piacok, de – mint azt korábban jeleztük – ebben az országban a rádiós ágazatot egyértelműen az országos csatornák uralják.

7.2.5. Közszolgálati műsorszolgáltatás: miért tűnik kietlen ugarnak?

Ami a közszolgálati rádiót és televíziót illeti, fő feladatuk a sokcsatornás médiakörnyezet piaci torzulásainak korrekciója. Sajnos a magyar közszolgálati műsorszolgáltatók nem töltik be ezt a hivatásukat. Ez a témakör olyan kényes és olyan összetett, hogy szinte lehetetlen néhány bekezdésben kifejtteni.

Az 1990-es évek első fele nem sok változást hozott a korábbi állami rádió és televízió jogi státusában. Bár 1990 júliusában a kormánykoalíció pártjai és az ellenzéki pártok megállapodtak két, nagy társadalmi presztízzsel rendelkező személyiség jelöléséről a *Magyar Rádió*, illetve a *Magyar Televízió* elnöki posztjára, s ennek nyomán a Magyar Köztársaság államfője ki is nevezte őket, nem volt jogkörük a két médium államiból közszolgálativá való alakításához. Valójában az új, demokratikusan megválasztott kormányzat sem tudott ellenállni a csábításnak, s beavatkozott a két műsorszolgáltató napi ügyeibe. E törekvésének legitimálására a megszokott, régi mentséget hangoztatta, amely mindenkinek jó ideje ismerősnek tűnhetett: az ország az átmenet hosszú folyamatát járja, s a tökéletes demokrácia még nem lehetséges.

Az 1990-ben hatalomra került legtöbb politikus úgy vélte: a médiától általában, a rádiótól és a televíziótól pedig

különösen elvárható, hogy az átmeneti időszak érdekeit segítse elő – legalábbis így értelmezte feladatukat a demokratikusan megválasztott kormány. Ám ezt az elképzelést sem az ellenzéki pártok, sem a két állami műsorszolgáltató frissen kinevezett elnökei nem osztották, ezért aztán a kormányzat hamarosan meg akart szabadulni e két független gondolkozású értelmiségitől. Mindez elkerülhetetlenül az úgynevezett „médiaháborúhoz” vezetett Magyarországon (Hankiss, 1994), igencsak hasonló módon a Kelet- és Közép-Európa más országaiban lejátszódott folyamatokhoz.

A korábbi állami műsorszolgáltatókat a törvénynek megfelelően 1996-ban közszolgálativá alakították, ám a rájuk nehezedő politikai nyomás az új jogi környezetben is fennmaradt. A módszerek persze változtak, s a politikai beavatkozás intézményesült, de úgy tűnik, a végeredmény ettől még nagyjából ugyanaz maradt. 1990 óta valamennyi választás kormányváltást hozott, s a választások után megszokott gyakorlattá vált a vezető újságírók soraiban végrehajtott tisztogatás. A fő közszolgálati műsorszolgáltató, a Magyar Televízió Rt. 1996 óta öt elnököt „fogyasztott el”. A rendszeres politikai beavatkozásokon túl más tényezők is hozzájárultak a közszolgálati szféra kudarcához – ilyenek voltak például a jogszabályokban rejlő hibák, az alkalmazotti hűség hiánya, a pártalapon folytatott szerkesztői gyakorlat, az újságírók szüntelen belharca stb.

Divatos dolog világszerte a közszolgálati műsorszolgáltatás válságáról beszélni a sokcsatornás média korában, de a Magyar Televízió Rt. és a Magyar Rádió Rt. teljesítményének elemzésekor csakugyan nincs a krízisnél megfelelőbb szó (Sükösd & Bajomi-Lázár, 2003). A magyar közszolgálati médiát politikailag elfogultnak, gazdaságilag gyengének, belsőleg megosztottnak és az állami támogatástól függőnek tartják: önös, nem pedig általános érdekeket és értékeket követ. A közszolgálati szektor kudarcra megkönnyítette a kereskedelmi műsorszolgáltatók átütő piaci sikerét, függetlenül attól, hogy milyen értékeket sugallnak a kereskedelmi csatornák. Ugyanakkor ami a hír- és közérdekű műsorokat illeti, nem lehet az embereket azért hibáztatni, hogy az információt a szórakoztatás elemeivel vegyítő műsorokat választják az állami propaganda helyett: ez a választás teljesen ésszerűnek látszik. Szomorú, hogy ez az egyetlen, előre meghatározott választási lehetőség, amivel a közönség szembesül.

Kevés az esély arra, hogy a dolgok a közeljövőben javuljanak, mert a kormányzat és az ellenzéki pártok közti kölcsönös bizalmatlanság rendkívül mély: egyelőre nincs kilátás olyan kompromisszumra, amely a médiatörvény módosításához vezethetne (az ugyanis kétharmados többségű támogatást igényelne a parlamentben).

„Mondjanak bármit a törvények, Közép- és Kelet-Európában nem igazán állnak fenn azok a politikai és gazdasági feltételek, amelyek között virágozhatnék a közszolgálati média. Igencsak naivnak bizonyult az az elképzelés, hogy ha megszületik a jogállam, szabadon választott parlamenttel és független igazságszolgáltatással, akkor máris létrejön az az állapot, amelyben a közakarat demokratikus módon megfogalmazódhat, s ennek megfelelően születnek a döntések. A térségben, tekintet nélkül a jogi szabályozásra, az a politikai realitás, hogy a média feletti ellenőrzést mélyen átítatja a politika” (Sparks, 1998: 171).

Ez az idézet nem vesztette el sem fontosságát, sem aktualitását, noha Sparks könyvének megjelenése óta öt esztendő telt már el.

7.2.6. Az újságpiac legnagyobb nyomdavállalata

A legnagyobb nyomdaipari vállalatot, a Szikra Lapnyomda Rt.-t az 1990-es években két lépésben (1995-ben és 1999-ben) privatizálták, két nyílt versenytárgyalás meghirdetésével. A vállalat 2003. végi tulajdonosi szerkezetét a 11. táblázat mutatja be.

11. táblázat. A Szikra Lapnyomda Rt. tulajdonosi szerkezete 2003 végén

Tulajdonos	Tulajdoni hányad (%)
Láng Holding és Kiadói Rt.	55,74
Európai Újjáépítési és Fejlesztési Bank	19,15
ÁPV Rt. (State Property Co.)	13,74
Natural personsTermészetes személyek	1,37
Szikra Lapnyomda Rt. (szavazásra nem jogosító részvények)	10,00

Forrás: Cégbíróság

Bár kétségtelenül a Szikra Lapnyomda Rt. az ágazat legfontosabb szereplője, a vállalat piaci helyzete mégsem annyira kedvező, mint azt egy kívülálló látja: a nyomdaipari társaság 2002-ben veszteséges volt, s kiszorult a megyei napilapok piacáról. A Ringier – amely a legnagyobb napilapkiadó, s a nyomdai szolgáltatások legkomolyabb vásárlója – a jelek szerint igen jó alkupozícióba került a nyomdával szemben. Ha hihetünk a szakmai körökben keringő pletykáknak, a két fél között elképzelhetőnek tűnik egyfajta stratégiai szövetség kialakulása.

7.2.7. A kiadói ágazat legnagyobb terjesztője

Az újságterjesztés részben privatizált, mióta a nagy francia szakmai befektető, az Hachette 1998-ban 4,4 milliárd forintért (18,3 millió ECU) megvásárolta a Magyar Posta Rt.-től az áruspédány-részlegét, s – mint a 12. táblázat mutatja – többségi részesedést szerzett az új terjesztővállalatban.

12. táblázat. A Magyar Lapterjesztő Rt. tulajdonosi szerkezete 2003 végén

Tulajdonos	Tulajdoni hányad (%)
------------	----------------------

Hachette Distribution Service RtS.A.	80
KVK Kft.	15
NewCo Kft.	5

Forrás: Cégbíróság

Megemlítendő, hogy nem annyira a napilapok, mint inkább a fogyasztói magazinok teszik ki az áruspédány-forgalom zömét, emiatt a lapterjesztés meglehetősen széttörédezett: a regionális piacok a négy nagy vertikálisan integrált kiadóhoz tartoznak, amelyeket az 5.2.1 alfejezetben már említettünk, az egyedi áruspédány-eladásokat a Magyar Lapterjesztő Rt. intézi, míg az országos lapok házhöz kézbesítése a Magyar Posta Rt. kezében maradt.

7.2.8. A legnagyobb médiatulajdonosok

Nincs pontos mérce arra vonatkozólag, melyik a három legnagyobb médiavállalkozás Magyarországon. Az Axel Springer Verlag AG nyilvánvalóan közjük tartozik, hiszen az általa uralt öt magyarországi médiatársaság összesített éves bevétele 2002-ben megközelítette a 20 milliárd forintot (82,3 millió euró). Az M-RTL Klub Rt. éves bevétele ugyanebben az évben 21,6 milliárd forintra (88,9 millió euró) rúgott, így a Bertelsmann AG-t, a cég fő részvényesét, amely egyben a Népszabadság Rt.-ben (7,2 milliárd forint nettó bevétel 2002-ben, vagyis 29,6 millió euró) is érdekeltiséggel bír, a lista második helyezettejének tekinthetjük. Az SBS Broadcasting SA, a másik országos kereskedelmi csatorna fő részvényese sorolható a harmadik helyre (16,9 milliárd forintos, azaz 69,5 millió eurós éves nettó bevétel 2002-ben). Az európai médiaszíntér más, jelentős játékosai – például a svájci Ringier lapkiadó, a finn Sanoma magazinkiadó és a német WAZ lapkiadó – csak a három nagy nyomában járnak.

7.2.9. Médiaprivatizáció és politikai irányultság

A média privatizációja két szakaszra osztható. Kezdetben egyfajta spontán privatizáció érvényesült a lapkiadásban (Jakab & Gálik, 1991), s csak ezután következett a jogszabályokra épülő privatizáció. Az 1989-1990 táján lezajlott néhány spontán privatizációs esetet, különösen a megyei napilapok magánosítását, botrányosnak nevezték – s teljes joggal –, ám a sors iróniája, hogy ezzel együtt sem említhetők egy napon a legnagyobb magyar médiaprivatizációs botrányal, ahol viszont az eljárás végig törvényben lefektetett alapon állt.

Az országos kereskedelmi televíziós műsorszolgáltatási jogosultságok pályáztatását a médiatörvény rendelkezéseiből fakadóan erős jogosítványokkal bíró mediaszabályozó intézmény, az Országos Rádió és Televízió Testület intézte. A pályázati feltételek szerint a legalacsonyabb összeget (a minimális ajánlatot), amellyel a két frekvencia valamelyikének bérleti jogát meg lehetett szerezni, nyolcmilliárd forintban (38 millió ECU) szabták meg, emellett a műsorszolgáltatásra vonatkozó néhány minőségi feltételt is teljesíteni kellett. Három, külföldi szakmai befektető által vezetett versenytárs (mindhárom multinacionális televíziós társaság, konkrétan az RTL, az SBS és a CME) indult a kétfordulós versenyben, s az ORTT végül az RTL, illetve az SBS csoport által vezetett konzorciumokat hirdette ki győztesként.

Noha messze a legmagasabb összeget (58 millió ECU) – az RTL-nek a minimum szinten, tehát 38 millió ECU-n tartott ajánlatát jócskán meghaladva – a CME által vezetett ÍRISZ TV kínálta, ez utóbbi mégis vesztett. Ezt nyilván nem lehetett csak úgy lenyelni, ezért a konzorcium 1997-ben bírósági keresetet nyújtott be a Testület döntése ellen (Gálik, 1998).

Később a Legfelsőbb Bíróság ítélete kimondta: az ORTT megsértette az eljárási szabályokat, ám mielőtt a következő tárgyalási menet befejeződhetett volna, a CME a legeslegutolsó napon visszavonta keresetét (Vrannai, 2000), s eladta magyarországi érdekeltiségeit az SBS-nek, illetve közvetve az RTL-nek. A magyar állam így mentesült a CME-nek járó tetemes kártérítés megfizetésétől, a Testület jó hírneve azonban súlyosan csorbult.

Ami az országos kereskedelmi rádiócsatornák engedélyezését, a nyomdai vállalatok és a terjesztőcégek privatizációját illeti, ezek többé-kevésbé átlátható módon zajlottak, s nem is kavartak különösebb vihart Magyarországon.

A nagy médiavállalkozások üzletpolitikájuknak megfelelően igyekeznek elkerülni a politikai ügyekbe való belekeveredést. Elég nagyok és erősek ahhoz, hogy ne kelljen hajbókolniuk a politikusok előtt, s elég óvatosak, hogy ne avatkozzanak a politikába: a médiát mindenekelőtt üzletként kezelik. A hír- és közérdekű műsorok a kereskedelmi televízióknál egyre inkább *infotainment* (szórakoztatással vegyített tájékoztatás) stílusává válnak, a politikai sajtó pedig szintén teret veszít a bulvárlapokkal szemben. A Nobel-díjas közgazdász, Milton Friedman híres mondása, „The business of business is business”,⁶ a magyar médiában mindinkább igaznak bizonyul.

8. Szerkesztői függetlenség és oknyomozó újságírás

Amennyire tudni lehet, a három újságíró-szövetség és a kiadóvállalatok közt nem létezik országos szinten kollektív szerződés. Ennek egyik fő oka, hogy az újságíró-szervezeteket túlságosan lekötötte a politikai harcokban való aktív részvétel – ahelyett, hogy az újságírók érdekeit képviselték volna a kommunizmus összeomlása után létrejött új, módosult feltételeknek megfelelően.

Az alkalmazottak és a menedzsment között, valamint az ágazati szakszervezetekkel megkötött, az alapvető munkafeltételeket (bérezés, munkaterhelés stb.) magukban foglaló kollektív szerződések viszont megszokottak a nagy médiavállalkozásoknál. Nagyon kevés olyan hely akad azonban, ahol házon belüli megállapodás jött létre az újságírók és a kiadók között a szerkesztői politikáról, s még kevesebb, ahol be is tartatják ezeket az

egyezményeket. Mind a legnagyobb példányszámú politikai napilapnál, a *Népszabadságnál*, mind a vezető heti hírmagazinnál, a *HVG*-nél létezik a szerkesztőségi kollektíva ilyenfajta *statutum*a. Ez a különleges megállapodás világosan kimondja az újságírók függetlenségét a kiadók üzleti érdekeitől, emellett a statutum kikötéseinek megfelelően mindkét lapnál maguknak az újságíróknak a jogává teszi saját főszerkesztőjük megválasztását. Mindazonáltal, amennyire tudni lehet, a *HVG*-nél erősebben érvényesül az öncenzúra, mint a kiadó oldaláról érezhető nyomás. Mivel a *HVG* teljesen az alkalmazottak egy csoportjának a tulajdona volt, az újságírók üzleti érdekei néha egyfajta öncenzúrát diktáltak. Ugyanakkor a *HVG* egy jó hírű, független, liberális politikai magazin, s a kiadói menedzsment ismételten hangoztatja, hogy a szerkesztői munka, illetve a hirdetői tevékenység egymástól világosan elkülönül. A *Népszabadság* középbal irányvonalat követ, s ami szerkesztői függetlenségét illeti, e téren kevésbé jó a hírneve, mint a *HVG*-nek.

Amennyire tudni lehet, az újságírók szakmai szervezetei vagy a média önszabályozó testületei nem teszik nyilvánosan szóvá a tulajdonosok kereskedelmi érdekei alapján az újságírókra és a szerkesztőkre gyakorolt nyomást. Hasonlóképpen, a szakmai szervezetek vagy a médiakutató/monitorozó intézmények sem fednek fel jelentősebb, PR-cikkkel és rejtett reklámokkal összefüggő problémákat. Ez nem jelenti persze azt, hogy ne lennének komolyabb gondok ezen a területen, vagy hogy ne lehetne hallani pletykákat fizetett újságírókról („bértollnokokról”), akik rendelésre írnak cikkeket, és akiknek újságírói produktumai nem valódi újságírói művek, hanem álcázott PR-cikkek vagy burkolt reklámok.

Az is gyakori jelenség, hogy az újságok külön mellékleteket jelentetnek meg valamelyik ágazatról vagy iparágról (például a vegyiparról, a bankszektorról vagy az energiaiparról stb.), amelyeket az adott iparág főbb szereplői szponzorálnak. Noha ezek a mellékletek nyilván hasznosak a lapoknak az extra bevétel szempontjából, az abban megjelenő cikkeket ugyanazok az újságírók írják, akik általában az adott témával foglalkoznak. Így aztán olyan helyzetben találják magukat, hogy épp azokkal az emberekkel készítik PR-interjúkat, akiket máskor, normális esetben cikkeikhez forrásként használnak. S ez még a viszonylag legkevésbé káros jelenség, ahhoz képest például, amikor az újságírók szabadidejükben – tehát amikor nem újságírói minőségükben lépnek fel – maguk adnak PR-ötleteket némi külön jövedelem érdekében.

A magyar újságírásban nincs közmegegyezés a tekintetben, hogyan határozzuk meg az oknyomozó újságírás fogalmát. Az elmúlt évtizedben politikai viták és harcok helyettesítették a szakmai vitákat. Olyan kérdések maradtak megválaszolatlanul, mint hogy milyen szakmai szabályokat kell követniük az újságíróknak, ha oknyomozó jellegű cikkeket készítenek, milyen is egy ilyen stílusú írásmű, milyen elvárásokat kell a szerkesztőknek, illetve az olvasóknak támasztaniuk egy ilyen cikkel szemben.

Az elmúlt pár évben mégis divatos dolog lett oknyomozó újságírásról beszélni minden alkalommal, ha egy ellentmondásos ügy adódott, vagy ha bármilyen botrány tört ki. Sajnos ezek az esetek inkább a jelenséggel függnek össze, amit az újságírók maguk között úgynevezett „dosszié-újságírásként” emlegetnek: ha egy újságíró bármikor hozzájut valamelyik hatóságtól egy titkos vagy bizalmas dokumentumhoz, akkor – függetlenül attól, ki juttatta ki az iratot, s milyen szándékok húzódnak meg az információ kiszivárogtatása mögött – mind a szakma képviselői, mind a nagyközönség újságírói oknyomozásként kezdi emlegetni, ami történt. Pedig ez igencsak káros az eset minden szereplője, sőt még a demokrácia szempontjából is, hiszen az oknyomozó újságírásnak (az angolszász szóhasználat és gyakorlat alapján) az újságíró saját, önálló munkáján és vizsgálódásán kell alapulnia, ahelyett, hogy pusztán valaki más munkájára támaszkodna – még ha ez utóbbi egy olyan hatóság is, amelyet a korrupció vagy a hatalommal való visszaélés leleplezése céljából hoztak létre.

Az itt leírt jelenség annak a következménye, hogy Magyarországon hiányoznak a modern újságírás „céhes” hagyományai. Emiatt a kiadók (noha a legtöbb magyar médium nyugati szakmai befektetők tulajdona) nem bátorítják az oknyomozó jellegű újságírást elkülönített pénzügyi keretből, netán a lapoknál vagy a televíziós csatornáknál külön csoportok létrehozásával. Azon ritka, elszigetelt esetek során pedig, amikor mégis megkíséreltek egy oknyomozó részleget létrehozni a szerkesztőségben, vagy legalább megadták a lehetőséget néhány kiemelkedő tekintélyű újságírónak, hogy egy fontos témakörön dolgozzon, akkor a szerkesztőségi kollektíva hajlamos volt erre irigykedéssel reagálni. Sokszor a tervezett írás végül meg sem jelent, vagy azért, mert soha nem fejezték be, vagy azért, mert a szerkesztő, netán a kiadó úgy döntött, elkerüli a vélhetőleg bekövetkező fölösleges konfliktusokat.

Magyarországon 1991 óta ténykedik a Pulitzer-emlékdíj bizottság. Az egyik kategória, amelyben évről-évre díjat osztanak, az oknyomozó újságírásé. Ám mivel nem létezik szakmai egyetértés abban, mi is az az oknyomozó újságírás, nehéz lenne bármilyen következetességet felfedezni a bizottság logikájában, melynek alapján az elmúlt tíz évben az újságírókat jutalmazták. Hasonlóképp, egy új alapítványt is létrehozott két évvel ezelőtt három magánszemély egy 35 éves korában rákban elhunyt magyar újságíró emlékére. Az alapítvány évente díjat (s hozzá tekintélyes összegű pénzjutalmat) ad a legjobbnak ítélt oknyomozói jellegű munkáért, de az általánosan elfogadott szakmai normák hiánya kikezdi az eredeti szándék hitelességét.

9. Következtetések

A médiatulajdon Magyarországon meglehetősen koncentrált, s a legtöbb médiaágazatot külföldi vállalkozások uralják. A külföldi tulajdon magas aránya részben a médiaágazatok globális jellegével magyarázható – főként a kereskedelmi televíziózásban és a fogyasztóimagazin-kiadásban –, de néhány más, különleges tényező hatása is érvényesül.

A politikai napilapok privatizációjára visszatekintve csakugyan volt bizonyos összefüggés a külföldi tulajdonosok behatolása és a privatizáció tempója között. A politikai rendszerben végbemenő változások kezdetén egyre világosabbá vált, hogy némelyik frissen megjelenő politikai erő meg akarja tartani a korábbi állami és/vagy

pártlapokat, hogy biztosítsa támogatásukat az átmenet során. Ezt a törekvést a spontán privatizáció húzta keresztül, amelyet maguk az újságírók is támogattak.

Nincs nyoma annak, hogy a politikai napilapok külföldi tulajdonosai meg akarnák szabni a szerkesztői irányvonalat, vagy hogy be akarnának avatkozni a politikai napilapok napi ügyeibe. Ironikusnak tűnhet, de ettől még igaz, hogy mind a szakma, mind a köznapis emberek éppen azt a két országos politikai napilapot tartják pártlapnak, amely magyar tulajdonban van. Természetesen önmagában semmi baj nincs a pártlapokkal, ám ezeknél a szerkesztői irányvonal és a tulajdonos közti kapcsolat – ha összehasonlítjuk a többségi külföldi tulajdonban levő újságokkal – szembeötlően jóval erősebb.

A pártlapokkal Magyarországon az a probléma, hogy szerkesztőik nem hajlandók elfogadni az újságírói szakmai követelményeket, s nem adják meg a kellő tiszteletet a más lapoknál dolgozó kollégáknak. A „két magyar világ” közti mély politikai szakadék jól tükröződik a politikai sajtóban, s a véleményformáló újságírók nem képesek követésre alkalmas, mások számára is elfogadható követelményrendszert felállítani.

A bulvársajtó és a fogyasztói magazinok kiadói eltérő irányvonalat követtek. A piacon levő legtöbb lapjuk új, a külföldi kiadók a fejlett médiapiacokon szerzett tapasztalataikra támaszkodva alapították őket. Hazai, telített piacaik „űzték” a kiadókat Kelet-Közép-Európa feltörekvő piacgazdaságaiba (beleértve Magyarországot is), ahol az effajta sajtótermékek piaci kínálatában mutatkozó hiány gyorsan eltűnt. Az ilyen kiadványoknál dolgozó újságíró feladata látnivalóan nem több, mint hogy szórakoztassa a nagyközönséget.

Ami az elektronikus médiát illeti, a kereskedelmi televíziók öt év alatt meghódították a médiapiacot. Programjaik a „főáramnak” számító kereskedelmi értékeket és a fogyasztói kultúrát részesítik előnyben. Mindezt hatékonyan teszik, kihasználva azokat a jelentős beruházásokat, amelyeket tulajdonosaik 1997 óta végrehajtottak. Nem sokat törődnek a politikával: az általuk sugárzott hír- és közérdekű programok az *infotainment* műfaját képviselik. Az önszabályozás nem tűnik szervezeti erősségüknek, s nem mutatják jelét a kellő társadalmi felelősségnek, amelyet pedig viselniük kellene a jelenkori Magyarországon.

A legnagyobb médiumok tulajdonosai és kiadói nyilvánvalóan nem tagjai a megbukott kommunista rendszer korábbi nomenklatúrájának. A médiapiacra történt állami beavatkozások, amelyeket 1990 óta minden kormányzat véghezvitt kisebb-nagyobb vehemenciával, igen kevés sikert hoztak számukra a kiváltott társadalmi károkhoz képest. A magyar média színpadán – akár tetszik ez valakinek, akár nem – a piaci erők játsszák a főszerepet. Márpedig a médiapiacok a saját törvényeiknek megfelelően működő médiapiacok, így a produktumaik szükségképpen megmaradnak az e struktúra által megszabott keretek közt.

A közszolgálati szektor feladata főként az, hogy korrigálja a piacból fakadó hibákat és hiányosságokat, s hogy „kívánatos audiovizuális jószágokkal”, vagyis érdemi, értékes audiovizuális programokkal szolgálja ki a közönséget, ám ez Magyarországon mindeddig végrehajthatatlan feladatnak bizonyult. E tény meglehetősen elszomorító, de ezért kizárólag magunkat hibáztathatjuk. S megfordítva, senki más nem tud változtatni ezen a helyzeten, csak mi magunk. Ez reményteljes és komor következtetésnek egyaránt tűnhet. De hát jusson eszünkbe az ismert hasonlat az éppen ötven százalékgig megtöltött üvegről: az most félig üres vagy félig teli?! Mindenki döntse el maga!

Angolból fordította Elekes Éva és Szegő Gábor

Irodalom

Csányi K. (2003) A Műsorszolgáltatási Alap. In: Enyedi Nagy M. & Polyák G. & dr. Sarkady I. (szerk.) *Médiakönyv* 2003. Budapest: ENAMIKÉ.

Doyle, G. (2002) *Understanding Media Economics*. London: Sage Publications.

Gálik M. (1998) Who laughs last... Film and Television Broadcasting in Hungary. In: P. B. Boorsma, A. van Hemel and N. van der Wielen (eds) *Privatization and Culture*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.

Gálik, M. & James, B. (1999) Ownership and control of the Hungarian press. *The Public*, Journal of the European Institute for Communication and Culture, Vol. 6 (1999) 2.

Gálik M. (2003) *Médiagazdaságtan*. Budapest: Aula Kiadó.

Hankiss, E. (1992) The Hungarian media's war of independence: a Stevenson Lecture 1992, *Media, Culture and Society*, Vol. 16 2.

Jakab, Z. & Gálik, M. (1991) *Survival, Efficiency, Independence – The Presence of Foreign Capital in the Hungarian Media Market*. The European Institute for the Media, Manchester Mediafact, September 1991, p. 54.

McQuail, D. (1994) *Mass Communication Theory*. Third Edition, London: Sage Publications.

Picard, R. G. (1989) *Media Economics*. Newbury Park: Sage Publications.

Sánchez-Tabarnero, A. & Carvajal, M. (2002) *Media Concentration in the European Market. New Trends and Challenges*. Pamplona: Universidad de Navarra.

Sükösd, M. & Bajomi-Lázár, P. (2003) The Second Wave of Media Reform in East Central Europe. In: Sükösd, M. & Bajomi-Lázár, P. (eds) *Reinventing Media – Media Policy Reform in East Central Europe*. Budapest: Central European University Press.

Sparks, C. (1998) *Communism, Capitalism and the Mass Media*. London: Sage Publications.

Vrannai, K. (2000) Key Players Close Hungary's TV3. TV EAST EUROPE, March.

Magyar Rádió Részvénytársaság: Közszolgálati Műsorszolgáltatási Szabályzat (1998) *Művelődésügyi Közlöny*, XLII. évf. 5. sz. (február 17.)

Interjúk

Interjú Dr. Bayer Józseffel, az Axel Springer Magyarország Kft. ügyvezető igazgatójával, Budapest, 2003. november 6.

Interjú Dr. Bodócsi Andrással, a Gazdasági Versenyhivatal Versenytanácsának tagjával, Budapest, 2003. december 18.

Interjú Dr. Nagy Krisztinával, az Országos Rádió és Televízió Testület osztályvezetőjével, Budapest, 2003. november 11.

Lábjegyzetek

1

A tanulmány egy nagyszabású, A médiatulajdon és hatása a média függetlenségére és pluralizmusára elnevezésű, 18 országra kiterjedő európai kutatási projekt keretében készült 2003 második felében. Felépítése követi azt a szerkezetet, amelyet a kutatás szervezői határoztak meg. Ez a szerkezet annyiban akár önkényesnek is tekinthető, hogy a lapkiadáson belül lényegében csak az újságkiadást érinti, beleértve annak nyomdai infrastruktúráját és terjesztését is, míg a rádiózásban és a televíziózásban a műsorterjesztés már nem került bele a vizsgálatba. Az a keret, amelyben az írás született, annyiban is rányomja még a bélyegét a tartalomra, hogy esetenként általánosabb, néha bizonyos részletektől eltekintő megállapításokat tartalmaz, hisz a magyar media- és politikai viszonyok aprólékos ismeretét nem feltételezhette a megcélzott olvasótól a szerző. Mindemellett a tanulmány ebben a formájában is hiánypótló jellegű a szélesebb szakmai olvasótábor számára, ezért döntöttünk a fordítás közzétevése mellett. Felhívjuk az olvasó figyelmét arra, hogy a kutatás keretében született 18 országtanulmány és a régió egészére vonatkozó összegző tanulmány az eredeti, angol nyelven a www.mirovni-institut.si/ media_ownership honlapon található, és pdf formátumban le is tölthető – a szerk.

2

Külön köszönet illeti Vajda Éva PhD-hallgatót (ELTE Esztétika Tanszék), aki 2003 novemberében kutatási munkatársként nyújtott segítséget a tanulmány szerzőjének.

3

A kézirat lezárása óta ezen a téren örömdetes változás történt: az ORTT – részben talán a bírálókat hatására – változtatott gyakorlatán, s ma már honlapján elérhető az Országgyűlésnek benyújtott, 1996 és 2003 közötti beszámoló – a fordító megjegyzése.

4

Az országos napilapok piacáról lásd még Juhász Gábor „Az országos minőségi napilapok piaca, 1990–2002” című írását lapunk 2003. tavaszi számában – a szerk.

5

A megyei lapok piacáról lásd még Zöldi László „A globális sajtó. Külföldi tulajdonban lévő helyi újságok Magyarországon” című írását lapunk 2001. téli számában – a szerk.

6

Lefordíthatatlan szójáték, kb. „az üzletben az üzlet az üzlet” – a fordító megjegyzése.

Állásfoglalás

[Közös állásfoglalás a kommunikációs alapképzés tervezett megszüntetéséről](#)

Legolvasottabb

- [Manipulál-e a média?](#)
- [Az internetes kommunikáció története és elmélete.](#)
- [Reklámhatás, problémamegoldás, intencionalitás](#)
- [Médiaerőszak: tények és mítoszok](#)
- [A tévémaci tudatformáló szerepe](#)

Könyvajánló

<>

Szomszédok közt

> [könyv rendelés](#)

Megrendelés

<>

2016 nyár

[> régebbi lapszámok](#)

Pódiumbeszélgetések

[„Szomszédok közt” pódiumbeszélgetés](#)

Kérdez: Bajomi-Lázár Péter Médiakutató

Válaszol: Kovács M. András és Lányi Balázs forgatókönyvíró

[> korábbi pódiumbeszélgetések](#)

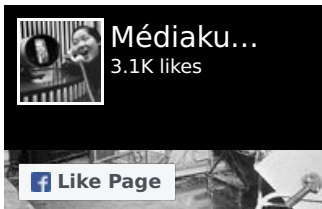
Partnereink

[Magyar Kommunikációtudományi Társaság](#)

[Sajtószabadság Központ](#) (rendszeres tevékenységét források hiányában megszüntette)

[Eastbound - Culture, Society, Media](#)

[Infokommunikáció és jog](#)

- [Korábbi lapszámok](#)
- [Rovatok](#)
- [Szerzőink](#)
- [Rólunk](#)

Médiakutató 2004 ősz

Közszolgálat

[Agárdi Péter:](#)

A Magyar Rádió utolsó 15 éve

A közszolgálati média jövőjének kérdése hosszú ideje napirenden van Magyarországon is. Az alábbiakban - a vitaindítás szándékával - a *Magyar Rádió* helyzetéről közlünk elemző és értékelő írást. A szerző, Agárdi Péter a rádiókuratórium MSZP által jelölt tagja.

Prológ

2004. július 7-én délután, öt óra és fél hat között Zelki János „leváltotta” Kondor Katalint, a Magyar Rádió Részvénytársaság elnökét. A *Klubrádió* Megbeszéljük című műsorába Bolgár Györgynek betelefonáló Zelki vélhetőleg megelégedte a saját intézményében történeteket, és szakmai-morális felháborodásában - nem kis személyes kockázatot vállalva - a nyilvánosság előtt „fölmondott” munkahelyi főnökének. Feltételezhetően amiatt is, hogy a *Rádióban* retorzió nélkül, sőt a vezetés hallgatóságos vagy nyílt támogatásával hangozhatnak el az elemi szakmai és emberi normákat durván sértő műsorok. Július 4-én vasárnap reggel például Szentmihályi Szabó Péternek a magyar nemzetből és kultúrából másokat (történetesen a Nobel-díjas Kertész Imrét) kirekesztő, alig kódoltan antiszemita jegyzete.

Persze nem Zelkié az egyetlen példa a *Rádióban* dolgozók civil bátorságára. A legújabb Vasárnapi Újság-botrányra Győri László is nyílt levélben reflektált (Győri, 2004b). Korábban, 2002-ben pedig - mások mellett - Barát József fogalmazott meg egyszerre artikulált és szakszerű segélykiáltást (Barát, 2002) - lett is következménye: ma már nem dolgozhat a *Rádióban*, még tart a munkaügyi pere. Mindazonáltal ezek a tiszteletre méltó egyéni kiállások, továbbá a tulajdonosi kezelő testület, azaz a kuratórium baloldali-liberális szárnyának folyamatos tiltakozásai, a politikai és a sajtónyilvánosságban elhangzó rendszeres kritikák, főlshólitások, az Országos Rádió és Televízió Testület ismételt elmarasztalásai, sőt a Magyar Országgyűlés 2003-as és 2004-es határozatai sem képesek elérni, hogy elinduljon a korrekciós folyamat. Hogy helyreállítsák az intézmény törvényes működését, a közszolgálati rádiózás innovativitását és a nagy hagyományú, jövőre 80 éves műhely nemzeti, társadalmi, kulturális rangját.

Az elüzletiesedett és pluralizált, ugyanakkor a politikai küzdelmek által kivéreztetett médianyilvánosságban mára - különösen az egy évtizeddel ezelőttihez képest - elhalkult a közszolgálati felelősséggel kapcsolatos minden aggodalom és szó. Már történelem (és bizonyos értelemben nosztalgia tárgya) az a szép és elementáris szolidaritás, amely az 1990 utáni első kormányzat (szélsőjobboldali „szabadcsapatok” által utcára is vitt) médiapolitikájával szemben bontakozott ki. Emlékeztetőül: a tiltakozó mozgalom a még állami rádió és a televízió kormányzati satuba fogása, megszarolása, a Göncz Árpád elleni hisztérikus kampány miatt, majd Gombár Csaba rádió- és Hankiss Elemér tévéelnök lemondása, végül 129 rádiós 1994. március 4-i listás eltávolítása ellen szerveződött. Ez a mozgalom (amely a Demokratikus Chartának is egyik életre hívója volt) egy-két évre szólóan csatát nyert, az 1994-es kormányváltás után meg is kezdődött a törvényes viszonyok helyreállítása, de tartós győzelmet nem aratott. Legföljebb „finomult a kín”: újabban már nem a tömeges elbocsátás, hanem inkább a Rákosi-kor felelevenített szalámitaktikája, az „egyenkénti levadászás” a divat. Mintha minden hiáभावáló lett volna, mintha a *Magyar Rádió*, a közszolgálati rádiózás a demokrácia áldozataként lassú halálra lenne ítélve. A politikai elitet százsor jobban érdekli a televíziók sorsa; sőt még az a látszat is terjedőben van, mintha 2002 után a jobb- és a baloldal között hallgatóságos megállapodás született volna: az utóbbiak „vihetik” a közszolgálati televíziót, de a *Rádió* „maradhatna” fideszes, illetve jobboldali kézben. Vélhetően és remélhetőleg nincs ilyen alku, de a szakmai sérelmekből és közérzetből táplálkozó látszat öngerjesztő módon anyagi erővé is válik.

A rendszerváltozás utáni 15. év médianyilvánosságában persze korántsem a *Kossuth Rádió* hír- és krónikaműsorainak „fesztelen” egyoldalúsága, esetenként harsány pártossága, nem a Vasárnapi Újság sűrű gyűlöletbeszéde és esetenként rasszista felhangjai, nem a *A mi időnk* című műsor bájolgo elfogultsága, nem az időponttal és a helyszínnel megjelölt jobboldali rendezvényekre mozgósító hirdetések, programajánlások gyakorisága és nem Kondor Katalin rádióelnök „politikailag pártatlan” közszereplései a fő események, hanem a globális információpiaci átalakulások és ezek hazai lecsapódása. Az elmúlt másfél évtized nyilvánoságtörténete egyébként - például Bajomi-Lázár Péter (2001), Farkas Zoltán (1990, 1991, 1993, 1997), Kéri László (2000, 2003, 2004a, 2004b) és Sükösd Miklós (1992, 1993, 1996) esszéi révén - meglehetősen ismert. E sorok írója - részben

érintettként – szintén számos írásban, dokumentumközlésben és nyilvános beszélgetésben kísérelt meg reflektálni a történetekre, de ezúttal nem a *Rádió* 15 éves politikatörténetét szeretné rekonstruálni. Annál is kevésbé, mivel a folyamatos médiaháborúk *legnagyobb rádiós vesztesége* elsődlegesen éppen nem a politika dimenziójában érhető tetten, hanem a *műsorszolgáltatás minőségének, szakszerűségének, frissességének és a hangzás kultúrájának hanyatlásában, továbbá a hallgatóság jelentős rétegeinek elvesztésében*. A médiapolitika harci zaja elnyomta- elnyomja a mélyebben generálódó, a diszkrétebben hallható, illetve megtapasztalható fals „hangsávokat”.

Minden, ami elfogult politika, illetve annak látszik a *Rádió* körül, nemcsak *oka*, hanem egyúttal *következménye* is az intézmény sebezhetőségének és szakmai züllésének. A *hallható politikai elfogultság* többnyire szakmai hibákból fakad: a szerkesztői, a riporter, a vezetői magatartás és képességek korlátaira vall, az alkotói elszürkülés, a megújulási képtelenség tünete, levezető szelepe, gyakran a középszerűség, az önérvényesítés menekülési vagy kompenzációs útja. Olykor persze a megtervezett játszma része, főleg a rejtett üzenetek, a manipulációk esetén, ahogy ezt legutóbb a 2004-es kora nyári választási kampány rádiós hírszerkesztése is bizonyítja (Monori, 2004). Ez a szigorú minősítés persze igaztalanul általánosít; nem áll a *Rádió* egész műsorfolyamára, amelyből ma is számos érték és tehetség, zenei, irodalmi, sport-, ismeretterjesztő, ifjúsági, szórakoztató és alternatív stb. műsor idézhető fel. A műsoridő terjedelmileg nagyobbik részével – és korántsem csupán a zenével – valóban „nincs baj”, sőt vannak még szigetek és oázisok, hangzó irodalmi remekművek, bensőséges dialógusok, reveláló ismeretterjesztő percek, hiteles tudósítások, kitűnő kabarék, friss szolgáltatások. Mégsem jogtalan, ha úgy véljük: a főleg a hírszolgáltatást, illetve a *Kossuth Rádió*t jellemző riasztó tünetek a *Rádió* egészét hozzák hírbe.

A hallgatottság, a presztízs és a rádiópiaci verseny

Egy médium, különösen a közszolgálati rádió értékének, frissességének aligha egyetlen mértéke a hallgatottság; hiba lenne a teljesítményt csak vagy döntően a százalékok és a percek (reklámoztatási szempontból különösen figyelt) piaci versenye alapján megítélni. Mégsem tekinthetünk el ezeknek a mutatóknak a rövid felidézésétől: ez az egyik leglátványosabb, azaz leghallhatóbb tükre ugyanis a hazai médiapiac átalakulásának az elmúlt 15 évben.

A különböző közvélemény- és médiakutató cégek nem használtak és használnak minden tekintetben összehasonlítható, egymásnak teljesen megfeleltethető szempontokat, mérési módszereket, fogalmakat és adatsorokat. Az üzleti érdekeltségű rádiók és televíziók hallgatottság- és nézettségvizsgálata, az egyes cégek és reklámügynökségek versenye, illetve a köztük lévő szakmai vita, presztízs-, illetve üzleti küzdelem maga is megér egy misét. A közzérádió esetében mindazonáltal – anélkül, hogy belekezdzenek az egyes százalékok és percmutatók hitelességének a mérlegelésébe, s hogy választanunk kellene például a Gallup Intézet, az AGB Hungary, a Szonda Ipsos és a GfK Hungária között – elegendő most a tendenciákra, a mértékekre figyelni.

A *Magyar Rádió* műsorainak hallgatottsága már az 1980-as évek második felében, tehát még az intézmény monopolhelyzetében csökkenni kezdett: 1985-ben átlagos napi 135 percet mértek, 1986-ban 132-t, 1987-ben 125-öt és 1988-ban 109-et. Aligha kell itt részletezni az okokat (a televíziózás általánossá válása stb.), mint ahogy azt sem, mivel magyarázható az 1989-es újraemelkedés napi 113 percre, 1990 első felében pedig közel 160-ra (Lévai, 1992). Ebben az időszakban, a rendszerváltozás éveiben lett a tömegkommunikáció a legnagyobb társadalmi közbizalommal övezett intézmény: a 100 pontos skálán 1988-ban, 1989-ben és 1990-ben a rádiók és a televíziók 73, 75 és 69 ponttal az első helyen álltak (Závecz, 1999; Vásárhelyi, 2002). Az 1990-es években, nem részletezve az egyes éveket, lassú csökkenés tapasztalható a hallgatottsági mutatókban. Igazi – ha nem is drámai és a három főadón jelentősen különböző mértékű – fordulatot az évtized harmadik harmadában a kereskedelmi rádiók és televíziók megjelenése és adás piaci versenye hozott. 1998 februárjában a *Kossuth Rádió* hír- és krónikaműsorait az úgynevezett reach-mutató szerint a releváns közönség 50 százaléka hallgatta, 2002 nyarán már csak 30 százaléka. De már egy év alatt, 2001-ről 2002-re négy százalékponttal, 31-ről 27 százalékra esett a fővárosban a *Kossuth*, a *Petőfi* és a *Bartók* rádiópiaci részesedése, amiben az új típusú budapesti kereskedelmi rádiók megjelenése is szerepet játszott. A legnagyobb veszteséget, hallgatói kétharmadának egy évtized alatti elpártolását a *Petőfi Rádió* élte meg, nem kis mértékben vegyeskereskedés jellegű műsorkínálata és az URH-ra történt – egyébként indokolt – sáv váltás miatt. Egy másik megközelítésből, az úgynevezett napi elérést figyelve ugyanilyen mértékű, 20 százalék körüli térszerzést mutat a *Kossuth Rádió*: 1998 februárjában 42 százalékos volt, 2004 januárjában 24 százalékos. A *Petőfi Rádió* ugyanezen idő alatt 18-ról 12 százalékra esett vissza, a *Bartók* tartósan egy százalék körül mozog (A Magyar Rádió hallgatottságának alakulása... Szonda Ipsos, 2004; Gallup-jelentések – havonta; Vásárhelyi, 2002). Egy friss, 2004-es nyári felmérés szerint a *Kossuth Rádió* a 15 évnél idősebb lakosság 31,3 százalékát, a *Danubius* 43 százalékát, a *Sláger* 42,2 százalékát, a *Juventus* 19,2 százalékát éri el. Az összes rádióhallgatáson belüli arányok (az úgynevezett *share*): *Kossuth*: 15,8 százalék, *Danubius*: 26,6 százalék, *Sláger*: 24,6 százalék, *Juventus*: 6,6 százalék (Szonda Ipsos-GfK Hungária Rádió Navigátor 2004. június).

A *Kossuth Rádió* tehát az elmúlt évtized során továbbra is az élmezőnyben maradt, hallgatottsága nem esett vissza olyan mértékben, mint a köztelevízió nézettsége, de az – egymással is versengő – *Danubius Rádió* és a *Sláger Rádió* egészében mára lekörözte. Ez önmagában nem tragédia, mégis figyelmeztető tény. De talán még megdöbbentőbb a közönség korosztályi megoszlása: míg a könnyűzenei jellegű kereskedelmi rádiók hallgatói között 23–40 százalék képviseli a 18–29 éves korosztályt, a *Kossuth* és a *Petőfi* esetében ez az arány 2,5–2,6 százalékos. A rendszeresen rádiózók mintegy fele ma már egyáltalán nem hallgatja a közzérádiót, a megmaradt hallgatóság pedig megállíthatatlanul elöregedik (A Magyar Rádió hallgatottságának alakulása... Szonda Ipsos, 2004; Gallup-jelentések – havonta; Vásárhelyi, 2002). Tény, hogy a leghallgatottabb hír- és krónikaműsor továbbra is a *Kossuth Rádió* Déli Krónikája, népszerűsége 2002-ben például megközelítette a felnőtt lakosság 12 százalékát, ami majdnem egymillió főt jelent. A *Kossuth*nak a nyugat-európai normás URH-vételére való – részleges, illetve fokozatos – átállása azonban egyelőre (a várakozásokkal szemben) nem igazán bővítette a program népszerűségét, inkább csak a középhullámról ide terelte át a hallgatóság egy részét. Minimálisan ugyan, de nőtt a *Bartók Rádió* CCIR-sávjának vonzereje a fiatalabb autórádiózók körében, de a változás nem nagyságrendi. A demokratikus nyilvánosság és a

felőtt politikai kultúra jelene s főleg jövője szempontjából aggasztó viszont, hogy a közzáradiónak mára már jóformán nincs mérhető hallgatottsága a fiatal és a gyermekkorosztály körében (persze nekik szóló műsora is alig van). Nem magyarázható pusztán a fiatalok „apolitikusságával”, laza és szórakoztató életstílusával, rockzenefüggőségével, hogy 90 százalékuk *csak* kereskedelmi rádiókat hallgat. Ahogy Vásárhelyi Mária összegezte a tendenciákat a 2001. tavaszi fölmérés alapján:

„a közszolgálati csatornák tipikus közönsége az idősebb, magasabban iskolázott, alacsonyabb jövedelmű vidékiek közül verbuválódik; a kereskedelmi rádió tipikus hallgatója a középfokú végzettséggel rendelkező vidéki fiatal” (Vásárhelyi, 2002: 27).

Az elmúlt évek tapasztalata, hogy a szinte „médiapártként”, sőt „műsorpártként” működő modern populista pártok (nálunk elsősorban a Fidesz-MPSZ) a sztárkultusz paneljeivel tervezik, valósítják meg politikai rendezvényeiket, kampányaikat, és a tipikus rádióhallgatói, televíziónézői szokásokhoz igazítanak minden politikai üzenetet, akciót is. Itt van tehát kiszámított funkciója a *Magyar Rádió* pártos elfogultságainak – azt a közönséget célozván meg, amely ma hallgatóságának a törzsét alkotja.

A magyar társadalom szabadidő-szerkezete az elmúlt 15 évben nagymértékben átalakult: a némileg megnövekedett szabad időn belül relatív és abszolút értelemben is tovább emelkedett a televíziónézésre fordított átlagos idő. A rádiózók, az összes hallgató létszáma mindazonáltal hozzávetőleg ugyanannyi, mint az 1970-es-1980-as években, csakhogy jelentős részüket a rendszerváltás óta elhódították a kereskedelmi rádiók. Természetesen senki nem birtokol egy olyan normatáblázatot, amelynek alapján megszabható: mekkorának „kell” vagy akár csak „illik” lennie a magyar közzáradió hallgatottságának a kitágult média- és ezen belül a rádiós piacon, ahol már körülbelül 170 országos, regionális és helyi program versenyez a hallgatók kegyeiért és a hirdetőik pénzéért. De hogy a rekonstruált tendencia egészében riasztó, sőt talán veszélyes is, az felelősen kimondható. Mint ahogy a funkcionális analfabetizmus terjedésével, a hazai olvasás- és íráskészség romlásával (tehát nem csupán a rendszeres könyv- és sajtóolvasás látványos visszaesésével) kapcsolatos, a nemzetközi összehasonlításban különösen figyelmeztető trendek is komor társadalmi és nemzeti jövőt sejtetnek – s e kockázatokon túl egyúttal az elektronikus média növekvő kulturális felelősségére is felhívják a figyelmet.

Hogy mégsem csupán a szociológiai és a globalizációs „körülkényekkel” van baj, azt jól tükrözi a média és ezen belül a *Magyar Rádió* iránti közbizalom megroppanása is. Az az idézett közvélemény-kutatás, amely 1988-1990-ben a nyomtatott sajtót és az elektronikus tömegkommunikációt hozta ki győztesnek a közintézmények társadalmi presztízsskáláján, 1991-től komoly visszaesésről tanúskodik: egy év alatt 69-ről 63 pontra esett a sajtó és a média bizalmi indexe. A további mérések: 1992: 61; 1993: 60; 1994: 54 – itt már csak a hatodik helyen áll a *Rádió*; 1995: 53; 1996: 54; 1997: 53 és 1998: 56. Závecz Tibor (1999) s több más elemző pontosan értelmezi is e tendencia jelenségét, motívumait: a rendszerváltás éveiben frissen informál, mindenre rákérdező, tabukat döntő, „politikacsináló”, egyszerűen tradícióörző és új hangú tehetségeket piacra dobó *Rádió* 1991-től egyre inkább a média- és a nagypolitikai csaták áldozatává vált. Fokozatosan elvesztette a hallgatók iránta megnyilvánuló, alapvetően a bátor tárgyilagosságából, az igényességéből és az innovativitásából fakadó bizalmát. Különösen 1993-1994 vall mélypontra, amikor az elnökétől, Gombár Csabától „megszabadított” *Rádió*t a Boross-kormány jóvoltából – a *Magyar Televízió*hoz hasonlóan – egy „tejfa”, azaz a teljes elnöki jogkörrel felhatalmazott alelnök, Csúcs László és csapata uralta. A Szirányi János túl rövidre szabott elnöklése (1994-1996) alatti egyértelmű színvonal-emelkedés és a műsorpolitika kiegyensúlyozottabbá válása már nem tudott gyorsan átváltódni a bizalmi index emelkedésébe. A médiatörvény életbe lépése után megválasztott Hajdu István első két évében volt esély a *Rádió* megítélésének, ösztársadalmi elfogadottságának némi javulására, a kiigazításra, a megújulásra, de a korábbi bizalomvesztésért a hallgatók mintha véglegesen a pluralizált médiapiacra „kárpótolták” volna magukat – az más kérdés, hogy mivel.

Napjainkban is tartja magát a *Kossuth* hírműsorainak, krónikáinak reggelente 7-9, délben 9-11, este 2-3 százalékos hallgatottsága (1% = 83 000 fő) (A Magyar Rádió hallgatottságának alakulása... Szonda Ipsos, 2004; Gallup-jelentések - havonta). Az még talán érthető, ha a *Rádió* zeneileg is ízléstelen önreklámja milliós hallgatósággal dicsekszik. De az önpropaganda szervezői is jól tudják: a hárommilliós szám így nem stimmel, s ebben a „támogató” seregben szinte nincs 40 éven aluli, még a részben (felében) a fiataloknak szerkesztett *Petőfi Rádió* eleve jóval kisebb hallgatói táborában is alig. A magas – olykor félmilliót is meghaladó – hallgatottságával „mentegetett” Vasárnapi Újság rendszeresen demagóg és szabálysértő műsorát (Terestyéni, 2003) sokak szerint ugyanakkor a hallgatók mintegy fele döbbenettel, ellenszenvvel, azaz mazochizmusból kíséri figyelemmel. Van, amikor viszont eleve nem számít a népszerűség. Kondor Katalin még a *Kossuth Rádió* főszerkesztőjeként kezdte meg a „szakmai” támadást Bolgár György modellteremtő élő telefonos műsora, a Beszéljük meg! ellen, de szándékát csak elnökként, 2002 januárjában tudta véghez vinni – elérve Bolgár „közös megegyezéssel” történő távozását. A szakmai „érvekbe” csomagoltan is politikai indítékok, a mundérvédő kifogások és a korszerű rádiózásról mit sem tudó műsorkritika részleteibe nem mehetek bele; 2002 elejének sajtója bőségesen dokumentálta a konfliktust, de már Bolgár 2000-ben megjelent könyve is megelölegezte.

Míg máskor, ha védeni kell egy műsort, amelyik a szívükhöz közeli vagy az érdekszférájukba tartozik, a *Rádió* illetékesei a népszerűséggel érvelnek, most, Bolgár műsorának felszámolásakor egyáltalán *nem volt szempont a hallgatottság*. Pedig ezt az éveken át hetente kétszer, hétköznap délután hallható, korrekten moderált és valóban friss, hiteles műsort 1998-tól hat-kilenc százaléknyi közönség kedvelte (ami feltűnően magas szám az idősávhoz képest); hogy azután a helyére kierőszakolt, Szóljon hozzá! rovatcímű jelzett különböző programok 1,5-3 százalékos hallgatottsággal tündökölhessenek (Gallup-jelentések - havonta). S hogy az elvakultság a moralitást milyen mélyre tudja zülleszteni: amikor a kuratórium egyik ülésén a Beszéljük meg! fölszámolása szóba került, a *Rádió* vezetői utólag azzal is mentegették döntésüket, hogy – úgymond – miféle ember az a Bolgár, aki olyan könyvet ad ki *hamarosan* a kezéből, mint a *Blikk*ben (egyébként a szerző – és a kiadó tudta, engedélye nélkül) zaftos idézetekkel beharangozott *Vágy*. És a nyomaték kedvéért a kuratórium tagjai között még szét is osztották a *Blikk*

inkriminált oldalának sokszorosított fénymásolatát. Nem az a kérdés, hogy az akkor még meg sem jelent Vágy milyen könyv lett, hanem hogy miféle lejárattási eszközökkel dolgoztak, dolgoznak azok, akiknek semmi sem drága a *Rádió* presztízse (!) „védelmében”.

A profil, a műsorszerkezet, a műszaki infrastruktúra átalakulása és állapota

Legyünk igazságosak: az elmúlt 15 év nem csak dekadencia, leépülés a *Magyar Rádió*ban, s még kevésbé a magyar rádiózásban. Érdemes fölillantani néhány tény, értéket, változást a rendszerváltozás körüli és az azóta eltelt időből. Milyen volt és milyen is lett a hazai rádiózás 15 év alatt? A kereskedelmi rádiózás alapjait – mintegy önmaga konkurenciáját – maga a pártállami *Rádió* rakta le 1986 júliusában az egy ideig csak németül szóló *Danubiussal*, amely eleinte és mindenekelőtt a hazánkban nyaralókként találkozó szétszakított német családokat vette célba. A *Danubius* 1988-tól magyarul szólt, 1989 májusában pedig – még mindig a *Rádió* intézményén belül – folytatta a sort a *Calypso Rádió*, a poptarisznyás B. Tóth László vonzó kezdeményezése, alig pár héttel azután, hogy megindult az első igazi, egyelőre regionális hatósugarú és külföldi tulajdonlású önálló kereskedelmi adó, a *Juventus Rádió*. Mára az országos, regionális és lokális kereskedelmi, illetve nonprofit rádiók változatos kínálata hallható az éterben.

Az 1989-ig elvileg közvetlen párt- és állami irányítású *Magyar Rádió* – a belső viták, konfliktusok mellett is – színvonalas teljesítménnyel, falakat tágitó, bátor oknyomozó műsorokkal, megbízható hírszolgálatással, pazar hangjátékokkal és dokumentumműsorokkal, eleven, sőt éles eszmecserékkel, hiteles rádiós személyiségeket érelve és strukturájában is folyamatosan megújulva vett részt a rendszerváltozás folyamatában. Erősödött az egyes programok önállósága és saját karaktere. 1987-ben *Bartók Rádió*ra keresztelték az úgynevezett „harmadik műsört”, megindult a *Petőfi* a Reggeli Csúcs, és 1988 márciusában megünnepezték a Szabó család 1500. adását. Decemberben a *Bagoly* című, nagy tekintélyt kivívott beszélgetőműsor éjjeli rádióhidat létesített az *Amerika Hangja* rádióval, 1989 januárjától szólt a Cigányféléóra. A 168 óra, a Gondolat-jel és 1987 végétől a korai Vasárnapi Újság élen jártak a politikai nyilvánosság tágításában. Júniusban megrendítő élő közvetítést adott a *Rádió* Nagy Imre és mártírtársai újratemetéséről, decemberben pedig a romániai forradalom eseményeiről. A több hónapos alapos belső szakmai vitákban kihordott új műsorstruktúra szerint 1990 áprilisától – egyebek mellett – a *Kossuthon* bevezették az óránkénti híradást, és tovább növelték a három műsor önállóságát, frissességét.

A *Rádió* munkatársai közül többen 1987-től – Hárs István elnök tudtával és támogatásával (ha nem is feltétlenül politikai egyetértésével) – aktívan részt vettek a rendszerváltást előkészítő stratégiai tervezési és „alkotmányozási” folyamatban, amelynek legfontosabb médiapolitikai állomása a *Javaslat a sajtónyilvánosság reformjára* című dokumentum 1988. márciusi közreadása, majd a *Nyilvánosság Klub* létrehozása volt. 1988 őszétől Hajdu István és vezetőtársai – persze konfliktusokkal és tévedésekkel – arra törekedtek, hogy ne csupán „egyben tartsák” az intézményt a földrengéses változások közepette, és megvédjék informálisan kivívott önállóságát, hanem hogy koncepciónyúlisan kidolgozzák és lendületbe hozzák tartalmi, műsorpolitikai és műszaki modernizációját is. Az 1990 augusztusától kinevezett új elnök, Gombár Csaba – elsősorban Gálik Mihály ügyvezető igazgatóra támaszkodva – felgyorsította a már korábban elindított belső modernizációs és racionalizációs folyamatokat. Korszerűsítette a műsorszerkezetet, intendánsi rendszert vezetett be, s bár szükségképpen okozott érdeksérelmeket is, néhány területen komoly eredményeket ért el. Törekvéseit azonban megtörte és eltérítette az 1991 második felétől kibontakozott médiaháború, illetve a *Rádió*ra nehezedő jobboldali kormányzati nyomás, amely a komisszárként odahelyezett alelnökön túl belső támogatókra is talált. Mindez lényegében kettős hatalomhoz vezetett az intézményben, a *Rádió* műsor- és személyzeti politikája kezdett újra – de 1987-1990-hez képest történetileg immár nem indokolható, szereptévesztő módon – átideologizálódni.

Az 1994-es kormányváltás utáni új vezetők a megalázott, illetve csoportosan eltávolított rádiósok rehabilitálásán túl számos szerkezeti és műsorpolitikai korszerűsítést is véghezvittek. 1994 második fele és 1995 a *Rádió*ban is a médiatörvény szakmai és parlamenti előkészítése körüli viták és alkuk jegyében telt. Ezekhez is kapcsolódva, de mindenekelőtt belső indítatásból Szirányi János elnök, Simkó János és Magos György alelnökök példászerű szakmai alapossággal és demokratikus belső viták nyomán gyorsították föl a megrekedt hosszabb távú rádiós reformmunkálatokat. A tíz év múltán is újraolvasásra érdemes kitűnő *RÁK Riport* (Simkó, 1995) jó alapkonceptiója lehetett volna egy modern nemzeti közszolgálati rádió létrejöttének. A médiajogi vákuumban és a pénzügyi ellehetetlenülés közepette, érzékelhetően „ideiglenes” felhatalmazással és a vezetői trió egységének megbomlásával azonban mindez jórészt ismét csak terv maradt. A médiatörvény 1996-os életbe lépése után – a jogszabály minden hibája ellenére – elvileg lett volna esély a *Rádió* gyökeres műsorpolitikai, gazdasági és infrastrukturális reformjára, de „a dolgok” ismét más irányt vettek.

1996 nyarától Hajdu István második (immár négyéves) elnöksége során elsődlegesen a súlyos pénzügyi hiánnyal megalapított intézménynek – a megnyílt és kiéleződött rádiópiaci verseny keretei közötti, a részvénytársasági formával, az új finanszírozási konstrukcióval összefüggő – gazdasági konszolidálására törekedett. Személyzeti politikájában pedig valamiféle nyugalom megteremtésére, a megbékélésre, a kölcsönös sérelmek jegelésére tette a hangsúlyt. Ez a törekvés részben érthető és eredményes volt. Sikeresnek bizonyult a *Petőfi Rádió* és a *Bartók Rádió* átállása a nyugati normás (CCIR) URH-hullámhosszakra. Bővült a műsoridő, erősödött, frissült a regionális rádiózás, kiszélesedtek a *Rádió* nemzetközi műsorkezelései, s vitathatatlan érdem, hogy – bár részben külső okokból – néhány év alatt pénzügyi egyensúlyba került a *Rádió*. Eközben azonban lefékeződtek a belső reformok, és Hajdu – vélhetőleg a megválasztásához elengedhetetlen politikai alkura tekintettel – túl nagy engedményeket tett az egyre hangosabb és revánsra váró jobboldal *Rádió*n kívüli és belüli erőinek. Talán abban bízhatott, hogy ezzel meg tudja védeni az intézmény autonómiáját és belső békéjét, s egy újabb négyéves ciklusra is mandátumot szerez.

A magukat akkor „polgári oldalként” definiáló erőknél tett gesztusai ellenére Hajdu nem maradhatott. Egyéves interregnum, többszöri sikertelen választás után, a csak kormánypártiakból álló csonka kuratóriumi elnökség

javaslata nyomán 2001 augusztusától Kondor Katalin lett az elnök. Az ő tevékenységének nemcsak a műsorpolitikai egyoldalúságok elszaporodása, a hírműsorok zömének szinte Fidesz-közeli propagandaadássá torzulása az eddigi mérlege, hanem az igazi reformok elmaradása, elodázása is. E tekintetben csak folytatta elődje passzivitását, miközben látványos PR-akciókkal igyekezett a vállalkozásmenedzsment szemléletű stratégiagyártás, valamint az infrastrukturális modernizáció látszatát kelteni és fenntartani.

Nem foglalkozhat ez a tanulmány a gazdasági, az infrastrukturális, a műszaki és a szervezeti döntések, átalakítások folyamatával, illetve részletes minősítésével. Pozitívum, hogy az 1990-es évektől fölgyorsult a *Rádió* műsorkészítő műhelyeinek, majd archívumának a digitalizálása (ha számos átgondolatlan döntés jellemezte is az elmúlt 15 év informatikai beruházásait, intézkedéseit); racionálisabb és átláthatóbb lett a belső költséggazdálkodás, több mint 2000-ról 1300 körülire csökkent a dolgozók létszáma. 2002. december 1-jével végre megindult a *Kossuth Rádió* műsorának sugárzása a nyugati normás URH-sávokon – először a Budapesten és környékén fogható 107,8 MHz-en –, s azóta ez a folyamat szélesedik, bővül. Előrelépés, hogy ma már az interneten is követhető a *Rádió* lényegében mindegyik programja.

Az új évszázad elejére azonban mindez kevésnek bizonyult. A *Rádió* lemaradóban van, nem csupán vagy nem elsősorban a kereskedelmi rádiókhoz viszonyított médiapiaci versenyben, hanem a *saját belső szükségletei és a társadalmi, nemzeti kihívások* tükrében is. Nemcsak az a baj, hogy a fiatal hallgatókat szinte teljesen elvesztette, és nincs esély a lassan a középkorúvá érő kereskedelmi rádió-hallgatók visszaszerzésére, hanem az, hogy nagy öntudattal emlegetett *nemzeti funkcióját* is egyre avítottabban tölti be. Részben pénzügyi okokból – a szerzői jogdíjak brutális emelkedése miatt is – csökken a hangjátékok, a dokumentumjátékok, az igazi vitaműsorok, a „nagy dobások” és az új komolyzenei bemutatók száma; az új kortárs magyar zeneművek alkotására irányuló belső mecénatúra lényegében meg is szűnt. Közzolgálati rádióként a *Kossuth Rádió* nem tudott válaszolni arra a kihívásra, amelyet a kereskedelmi hírrádiók hazai sikere (mindenekelőtt a – bár politikailag szintén egy irányba húzó, de műfajilag, szakmailag jól kitalált – *Inforádió*) jelent. S paradox tükör: az üzleti konstrukcióban működő *Klubrádió* „közzolgálatibban” működik, mint a közzolgálati műsorszolgáltatóként bejegyzett Magyar Rádió Rt., persze számos, innen elüldözött és oda emigrált kitűnő munkatárssal. A törvényhozók, a politikai elit felelőssége is, de a *Rádió* vezetői legalább annyira, hogy az intézmény nem készült fel a már 1997-ben jó előre láthatóvá – tehát tervezhetővé – vált 2003–2004-es pénzügyi és infrastrukturális átalakulási kényszerre: a kereskedelmi rádióktól az ORTT-n, illetve a Műsorszolgáltatási Alapon keresztül befolyó milliárdos nagyságrendű úgynevezett koncessziós díj hét év utáni radikális csökkenésére. A *Rádió* finanszírozása a sugárzási költségek, a korszerűtlen infrastruktúra működtetése és a személyi kiadások nagysága miatt döntően külső tényezőktől, a költségvetéstől, illetve a parlamenti döntésektől függ, tehát gazdaságilag az intézményen belül szűk a mozgástér. A *Rádió* vezetői igyekeztek, igyekeznek is kiegyensúlyozott és óvatos gazdálkodást folytatni, egy alapos és szakszerű elemzés ugyanakkor feltételezhetően számos hibás döntésre, pénzpocsékolásra lelne, és ezekre „magyarázatot” is találna.

Megítélésem szerint a menedzsment a foglalkoztatási és jövedelemszabályozási előírások – egyébként indokolt – módosítását ürügyként használta fel a szakmailag és politikailag elfogult leépítésekhez, ráadásul kapkodott is. A belső átszervezések gyakran költséges látszatintézkedések vagy éppen hogy a múltba mutatnak vissza (például a hírszerkesztőség lefokozása, a regionális és a külföldi adásoknak a *Kossuth Rádió* alá sorolása, az előbbieket koncepciótlan kezelése, illetve az idegen nyelvű műsorok egy részének leállítása stb.). Az új telephelyre költözéssel összekapcsolni remélt technológiai váltásra is „várakozva” az évek során elavult az intézmény műszaki berendezéseinek jelentős része, miközben a karbantartás drága, az infrastruktúra működtetése gazdaságtalan. S egyáltalán nem látszik még az új rádiószékházba való költözés horizontja, különösen nem a váltástól elválaszthatatlan *igazi belső reformok* koncepciója. Közzolgálati intézményhez nem méltó színvonalú és tartalmú a *Magyar Rádió* honlapja, ami elsősorban nem is pénzkérdés.

A valódi anyagi gondok, az üzleti érdeklődések sem indokolhatják azt, hogy – megszakítván a szerződéses folyamatot, ami persze mindkét félen múlik – a Magyar Rádió Rt. immár nem használja a *Magyar Távirati Iroda* sokoldalú és kiegyensúlyozott hírszolgáltatását. Meglátszik, hallható... Miközben sikk a kereskedelmi médiára panaszkodni, terjed a politikai bulvárhírek „csinálása”, „közzolgálati” formában. Jellegetes modellje ennek némely fontos tény bagatellizálása, illetve egyes politikusi vélemények hírértékű áleseményekké transzformálása. Sajnos bőven idézhetnénk példákat az elhangzó műsorok szerkesztési, nyelvi, műveltségi hibáira, a sokoldalú, kiegyensúlyozott, pártatlan tájékoztatás és a sokszínű nemzeti kultúra minőségelvű támogatása közzolgálati követelményeinek gyakori megsértésére.

Hangok, arcok, sztárok, egyéniségek

Mint valamennyi tömegkommunikációs intézményének, a *Rádió* népszerűségének is döntő feltétele a *hiteles saját hang*, amely a nagy formátumú szerkesztők, riporterek, műsorvezetők, bemondók személyiségéből „áll össze”. Különösen igaz ez az éles rádiópiaci verseny idején: sokan elsősorban egy-egy hang (név) kedvéért hallgatják ezt vagy azt a műsort, a sztárok – különösen a reggeli és az éjszakai műsorvezetők – „miatt” választják ezt vagy azt a kereskedelmi, közzolgálati vagy civil hullámhosszt. (Hogy mit is jelent a tényleges vagy a bulvártérmű sztárság, azt most hagyjuk.) Egy akkora műsoridejű és többcsatornás intézménynél, mint a Magyar Rádió Rt., ez persze igen sokféle karaktert, egymástól lényegesen eltérő – „alternatív” – hangvételt igényel.

A *Magyar Rádió*nak a szigorúbb időkben, az 1950-es–1980-as években, jóval a rendszerváltás előtt is markáns személyiségek – élők és már elhunytak – adtak rangot. Hogy véletlenszerűen és talán szubjektíven néhány nevet említsék a különböző periódusokból: olyanok, mint Benedikty Béla, Borenich Péter, Cserés Miklós dr., Domány András, Eke Károly dr., Erős Anna, Farkasházy Tivadar, Gömöri Endre, Győrffy Miklós, Hegyi Imre, Ipper Pál, Kaposy Miklós, Kerényi Mária, Kispista István, Komjáthy György, Kovalik Márta, Körmendy László, Kristóf Gábor, Kroó György, Kulcsár István, Lázár Eszter, Lipovecz Iván, Marton Frigyes, Mester Ákos, Meixner Mihály, Molnár Aurél, Molnár Tibor, Novotny Zoltán, Ördögh Csilla, Petress István, Randé Jenő, Rapcsányi László, Rékai Gábor,

Salgó László, Sebestyén János, Sediánszky János, Simonffy Géza, Sinkó Péter, Sós-kúti Márta, Szabó Éva, Szél Júlia, Szepesi György, Szilágyi János, Török Tamás, Vajek Róbert, Váradi Júlia, Varga Géza. Az 1970-es-1980-as évek korlátozott, de táguló, „húzd meg-ereszd meg”-pluralizmusa felettébb kedvező volt a – sokak szerint – szürke alapszínű Kádár-kori nyilvánosságból való kiemelkedésre. Az ekkor mikrofonhoz jutók közül számosan nyújtották a személyiség fedezetét az érdes nyíltság tónusához, a kulturális-művészi kísérletezéshez, az értéknépszerűsítés szenvedélyéhez, az intimitás légköréhez vagy éppen a felszabadító humorhoz. A Rádió mindig is a tömegkommunikációs és a sajtónyilvánosság felnevelő és röptető iskolája volt; a magyar televíziózás káderbölcsője az 1950-es-1960-as években, de monopóliumának megszűnésével, a rendszerváltozás után meginduló kereskedelmi médiumok is innen vitték el a legtöbb újságíró, arcot és vezetőt.

Mégsem intézhető el ezzel a *bölcső-, iskola- vagy átjáróház-effektussal* az a tény, hogy a Rádió az elmúlt 15 évben *elvesztette mértékadó személyiségei túlnyomó többségét*, és egy évtized alatt alig nevelt ki tehetséges újakat. A Rádió hangját jelentették azok az állandó munkatársak, akik – ismét egy önkényes névsor: Aczél Endrétől Bajor Nagy Ernőn, Bodor Pálon át Lévai Júliáig és Pintér Dezsőig – külsősök voltak ugyan, de nagyon is részei lettek a Rádió identitásának; nos, az ő soraikat is erősen és méltatlanul ritkították a rendszerváltozás utáni másfél évtized hullámszámai. A külsősök közé számítom a magyar színészet és előadóművészet legjavát, akik döntő szerepet játszottak az anyanyelvi, az irodalmi, a zenei kultúra népszerűsítésében; sokuk második, sőt akár első otthonának tartotta a Rádiót. Az elmúlt évtizedben jelentősen csökkent a hangjátékok, a vers- és prózaműsorok száma, így a színészek többsége is elmaradt a Rádióból. De a legmegdöbbentőbb azok nagy száma, akiket – szabályosan vagy törvényszerű módon – elbocsátottak, vagy akik számára főnökeik olyan szellemi, műsorpolitikai és anyagi helyzetet teremtettek, hogy távozni kényszerültek. Ez nem munkajogi kérdés, számos esetben „közös megegyezésről” szól a papír, de gyakran tetten érhető a kiszolgáltatottságból fakadó menekülés is. Természetesen minden élettörténet, pályaalakulás és sors egyéni, nem modellezhető, de *a rádiós elit – a Magyar Rádió hangját megtestesítő gárda – ilyen mértékű és gyorsaságú eltávozása a hallgatottság körülbelül 20 százalékos csökkenésének, a közönség- és piacvesztésnek is meghatározó oka lehet.*

A Magyar Fórumban a jelenlegi elnök, Kondor Katalin is panaszkodott a személyzeti, a munkaügyi gondokra. Szerinte a Magyar Rádió elnökének munkaügyileg is meg van kötve a keze, „mert nem az ő általa kiválasztott emberekkel dolgozik, ami természetes is egy költségvetésből működő »állami cégnél«”. Az a kijelentés azonban, hogy az elnök asszonynak nem volt módja megválasztani közvetlen munkatársait, mindenekelőtt alelnökeit és a munkáltatói jogú középvezetőket, az bizony nem áll meg: őket ugyanis maga választotta és nevezte ki. Sőt, éppen e választottak jelentős részével „van baj”. De folytatom az idézetet:

„Az viszont teljesen abszurd állapotokat teremt a munkaügy területén, hogy a Munka Törvénykönyve előírásai nem egyszerűen nem teszik lehetővé, hogy alkalmatlanság révén bárkit is elbocsássak. Számos kontraszelekció útján ide került kollégát örököltem, akik, szerencsétlenek, tehetnek vagy nem tehetnek róla, de nem képesek egy normális műsort megcsinálni, vagy normális rádiós hangon megszólalni, mégis az idők végeztéig itt fognak dolgozni” (Kondor, 2004: 7).

Megengedem, lehet ebben némi igazság, mégsem itt látom a legfőbb személyzeti problémát, hanem *ellenkezőleg*: éppen az eltávozott karakterek riasztó mértékében és a pótlásban.

Az alábbiakban olyan tehetséges és népszerű műsorkészítőket, szerkesztőket, riportereket sorolok föl, akik az elmúlt 15 év során nem tudtak vagy nem akartak a Rádióban maradni. Kényes, sőt veszélyes minden névsor, nem csupán a rajta szereplők, hanem még inkább a róla hiányzók miatt; tüstént elnézést is kérek azoktól, akik méltatlanul nem szerepelnek rajta. Nem vettem közéjük (pedig ők az igazi veszteség) az elhunytakat; s nem említem a Rádió műszaki, infrastrukturális és háttérben maradó szervező-szerkesztő gárdájának a veszteségeit sem. De elhagyom azok nevét is, akik szélsőséges *politikai elkötelezettségük, szerepvállalásuk révén vagy miatt* távoztak, jóllehet egykor valódi tehetségek, innovatív rádiósok voltak, s ennyiben bizony ők is sajnálatos veszteség.

Közel száz rádiós, akik hiányoznak a Bródy Sándor utca 5-7-ből – s bizonyára nem csupán e sorok írójának, még ha szubjektív értékítéletem, rádióhallgatói ízlésem belejátszhat is e névsor összeállításába: *Albert Györgyi, Avar Károly, Azurák Csaba, Balla Györgyi, Balogh József (Szeged), Bánhidi Emese, Barát József, Bárdos András, Bedő Iván, Bernát György, Bocskay Zsolt, Bolgár György, Bölcs István, Dorogi Katalin, Erdei Grünwald Mihály, Farkas Zoltán, Feuer András, Fiala János, Forró Evelyn, Forró Tamás, Frei Tamás, Friderikusz Sándor, Gálik Mihály, Göczey Zsuzsa, Gulyás Erika, György Gábor, Gyuricza Péter, Hadas Krisztina, Hajdu András, Havas Henrik, Izbéki Gábor, Juhász Judit, Kardos Ernő, Kereszty Gábor, Kert Attila, Kirschner Péter, Klemanovits Vera, Kovács Zoltán (Pécs), Körmendy Ferenc, Kóváry Katalin, Kunstár Csaba, László György, László József, László Péter, Luigits Tamás, Máder László, Magos György, Maronics Annamária, Martin Kovács Miklós, Márványi Péter, Mélykúti Ilona, Mester Ákos, Mihancsik Zsófia, Molnár János, Moskovics Judit, Nagy Izabella, Neuman Gábor, Nagy Márta, Narancsik Ágota, Nika György, Nyulász Gergely, Obersovszky Péter, Orbán Györgyi, Orosz József, Pálffy István, Pásztor Magdolna, Pikó András, Poór Csaba, Pusztai András, Rádai Eszter, Rangos Katalin, Rózsa Péter, Sárközy Erika, Sebes György, Seres László, Siklós András, Simkó János, Sipos Ildikó, Somogyi Nóra, Sváby András, Szalay Zsolt, Szécsi Éva, Szirányi János, Szőke György (Szolnok), Tarnói Gizella, B. Tóth László, Török Mária, Vajda Zsuzsa, Vámos György, Vándor Ágnes, Varga Lajos Márton, Verebes István, Verő Júlia, Vicsek Ferenc és még sokan mások.*

A fentiekben nevesített *hiányzók* között van, aki 1992 után maga állt fel. Az 1994 márciusának elején lapátra tettek egy része később visszatérhetett s tért is, de van, akinek azóta újra távoznia kellett. 1997-től számosan voltak, vannak olyanok, akik nem elsősorban a magasabb jövedelem ígérete miatt, hanem azért engedtek valamelyik kereskedelmi rádió vagy tévé, napi- vagy hetilap hívásának, mert nem marasztalták őket, mert úgy érezték: „nincs rájuk szükség”. A kurzusváltások, a médiaháborúk és az ezeket leképező belső küzdelmek megrendítő nagyságrendű emberi veszteséggel, csonkulással jártak, s ebben a mindig is „természetes” *belső rivalizálások*,

pozícióharcok, személyes konfliktusok, jövedelemfeszültségek otromba *nagypolitikai kihasználása*, durva manipulálása az igazán riasztó. Van olyan, alkotóereje teljében lévő személyiség, aki ma kényszernyugdíját „élvezi”, miközben több alkalmazkodó és lojális nyugdíjkorú, sőt 70 fölötti munkatárs továbbra is (vagy újra) meghatározó poszton van. Vannak, akik sztárokká, vagyonossá lettek, de tehetségük megfakult, felőrlődött a piacon. Számosan viszont áldozattá váltak, marginalizálódtak, pályát, szakmát váltottak, netalán elszegényedtek. S eközben a műsorokban mind több a műveletlen, tehetségtelen vagy középszerű, rosszul artikuláló és magyartalanul beszélő, „viszont” politikailag elfogult és a főnökeivel szemben szolgálatkész újdondász – tisztelet a kivételeknek!

Attitűdben, világszemléletben, formátumban, hangvételben, teljesítményben számos különbségre vall ez a névsor, de akik alkotják, azok aligha a középszerű emberek. S még kevésbé a „cenzurált pártállami hang” emblematikus negatív figurái. Kikerülésüket nem indokolhatja az egykori *Rádió* túlzottan magas létszámának – a technikai modernizációval és a pluralizálódással párhuzamosan – elkerülhetetlen csökkentése, a pénzsűke sem. S a névsor tovább bővíthető lenne azokkal, akik bár (még?) ott vannak, de tényleges és méltó alkotási lehetőség híján. Akiktől már elvették meghatározó műsoraikat, akiket fegyelmik fenyegetnek véleményük nyílt megfogalmazása miatt. Mindenesetre semmivel sem indokolható ez a „*világháborús*” mértékű *vér-, illetve hangvesztés*; még ha magától értetődően nem „vádolható” is valamennyiük távozásáért a mindenkori vezetés. Némelyek szép karriert csináltak másutt, más rádióban, kereskedelmi televízióban, az üzleti életben vagy éppen az államigazgatásban, számosan azonban tehetségük kibontakozásának igazi esélyétől estek el, talán örökre, ami a *Rádióra* is visszaütött. De akárhogy is: a magyar nemzeti hangzáskultúra és köznyilvánosság lett hallhatóan szegényebb a *Magyar Rádió*ból való eltűnésükkel.

Ha van felelősségük a *Rádió* vezetőinek (nem egyforma az 1990 utániaknak!), akkor az leginkább e roppant vérveszteség mértékének, a hozzá vezető légkörnek az előidézése, illetve eltűrése: a *3 K: a középszerűsödés, a karaktertelenítés és a kontraszelekció humánpolitikája*. Hogy tudatosságból-e vagy „csak úgy”, inerciaként, hogy politikai elfogultságból-e vagy informális utasításra, hogy személyes bosszúból-e vagy kicsinyes féltékenységből, avagy akár csak a tehetséggel szembeni figyelmenlenségből következett be mindez: most már szinte lényegtelen. Az elsődleges felelősség azonban a jobboldali politikai és médiaelité, amely rátelepedett a *Rádióra*, és komisszárokkal, belsős mamelukokkal, törlesztőkkel, „rajongókkal”, „megtérőkkel” vagy cinikus hatalomtechnikusokkal szövetségben szétzilálta azt az érzékeny idegszövetet, amely az évtizedek során szervesen és mégis innovatívan fejlődött.

A hallható „eredmény” minden médiapolitikai fejtegetésnél többet mond, még ha természetesen maradtak is nagy nevek, bátor utóvédharcosok, igazi tehetségek és értékes műsorok. Ők azonban többnyire elszigetelődve, egymás iránt sem nagyon szolidárisan, saját – gyakran csökkentett idejű – műsorukba zárva, elszürkülő környezetben, rossz akusztikai térben rádióznak. A pártállami időkben is vibráló rádiós műhelymunka és emberi légkör, a nagy beszélgetésektől pezsgő *citoyen* vitakultúra, az egész magyar szellemi életre roppant vonzerőt gyakorló termékeny rádiós aura – melynek egyik fő színtere és egyúttal metaforája volt a *Pagoda*, azaz egyrészt híres írók, tudósok, színészek, zeneművészek, riporterek és szerkesztők agóra-kávézója, másrészt az ilyen című, „persze” fölszámolt szakmai folyóirat – a politikai szabadság kibontakozásának másfél évtizede alatt paradox módon elszivárgott.

Ha arcokról, egyéniségekről van szó egy szellemi-kulturális műhely kapcsán, nem kerülhetjük meg azt a kérdést: mikor milyen *személyzeti, humánpolitikai felfogás* intézményesült és valósult meg. Ez a koncepció és gyakorlat – a történelmi keretek és korlátok közepette – maga is egyéniségfüggő: a mindenkori *első számú vezető* karakterén és képességein múlik. A *Magyar Rádió* eddigi, közel nyolc évtizedes története során a hosszabb ideig „uralkodó” vezetői között két nagy formátumú, meghatározó súlyú elnöke volt: Kozma Miklós és Hárs István. Egyikük jobb-, másikuk baloldali világnézetű. Mindkettő egy-egy tekintélyelvű rendszer (korántsem szolgálai) elkötelezettje, reprezentánsa, de mindkettő a *Rádió* – mégoly relatív – szakmai autonómiájának a kiépítője és védelmezője. Minőségérzékeny, az intézményi érdeket és értékeket elsődlegesnek tekintő személyiségek, karizmatikus vezetők, akik ugyanakkor tehetségpártiak voltak, lett is konfliktusuk belőle „fölfelé”. Nem akarnám túldimenzionálni a párhuzamot, a kétféle tekintélyelvű rendszer közé sem tenném ki a „totalitáriánizmus” egyenlőségjelét, de több mint érdekes pályájuk ellentétes irányultságúként is szembevetendő analógiája. Korábban mindketten az államapparátus elitjébe tartoztak, mindketten kívülről, bizonyos értelemben ejtóernyősként kerültek a médiába, de megszerették és megtanulták, majd modernizálták azt. Hárs István ideje alatt vált a *Magyar Rádió* az ország talán legnagyobb hatású és tekintélyű kulturaközvetítő közszolgálati intézményévé, amiben persze kitűnő szakemberek is segítségére voltak, mindeneelőtt dr. Kiss Kálmán elnökhelyettes. A *Rádió* – bár nem egy botránnyal, letiltással terhelve – az egypártrendszer korlátozott és irányított nyilvánosságán belül elérhető fokozatos reformok „maximumává”, vonzó értelmiségi és kulturális alkotóműhelyé nőtte ki magát.

Hárs István ma, 80 évesen is őrzi tekintélyét a szakmában és a rádiósok immár virtuális közösségében. Rangját nem hatalmi pozíciójának, hanem emberi minőségének, az elvszerűséget és a tépelődést toleranciával és gyakorlatiassággal ötvöző habitusának, továbbá a szakembereket tisztelő igényességének köszönheti. Természetesen ő is számos dologban tévedett, s korántsem csupán szocialista álmai és meggyőződése megvalósulási esélyeit illetően. Fegyelmezett pártállami vezetőként ugyanakkor többnyire inkább magára vállalta a „balhékat”, mintsem hogy kiszolgáltassa vétlen vagy hibázó munkatársait. Az is tünetértékű, hogy 1988 nyarán azért készítették nyugdíjba vonulásra, mert – úgymond – hagyta kicsúszni a *Rádiót* a párt kezéből, s utódját, Hajdu Istvánt alapvetően a „rendcsinálás” feladatával bízták meg. (Hogy Hajdu idejekorán felismerte ennek a szerepvállalásnak a lehetetlenségét, és igyekezett az intézményt megvédve beilleszteni azt a rendszerváltás média-, illetve rádiópolitikai keretei közé, az viszont az ő rugalmasságát és tanulékonyágát dicséri, de ez már más történet. Későbbi szerepéről pedig a fentiekben már írtam.) Mindenesetre Hárs egész rádióvezetői életműve maga is hozzájárult ahhoz, hogy az általa egyébként nem akart kapitalista rendszervisszaváltás viszonylag békésen menjen végbe, továbbá ahhoz, hogy az átmenet éveiben a *Rádió* magas színvonalon teljesített, és a legszélesebb társadalmi bizalmat élvezte az ország közintézményei közül.

Epilóg?

Nosztalgjának, visszaútnak természetesen nincs helye. Ha másként, ha kedvezőbbben alakult volna is a *Magyar Rádió* médiapolitikai játéktere, valamint vezetőinek kiválasztása és sorsa, a piacgazdaság, a globalizáció, az információs társadalom és a médiapluralizmus „rendszerátalakítása” szükségképpen akkor is *leértékelte volna* az egykor monopóliumhelyzetű intézményt s általában a közszolgálati rádiózást. De korántsem volt törvénytörő, nem volt eleve lefutott s még kevésbé fátumos mindaz, ami történt. A *Rádió* az elmúlt 15 év során nemcsak hallgatói jelentős részét veszítette el, hanem épphogy megszerzett, néhány évig élvezett függetlenségét is. Közvetlenül vagy közvetve mindegyik parlamenti többség, illetve kormányzat felelős ezért, de leginkább az 1990-1994 és az 1998-2002 között regnálóknak.

Emlékeztetek arra, hogy az első ciklus idején a radikális Csurka István volt a kormánypárti médiapolitika informális mozgatója (akivel Antall József miniszterelnök is alig bírt), még ha formálisan a „szalonképesebb” Kulin Ferenc lett is a végrehajtó. Van máig ható felelőssége a baloldali és a liberális pártoknak, illetve az MSZP-SZDSZ-kormánynak is, hogy 1995 végén olyan médiatörvény született, „amilyen”, még ha az akkori ellenzéki pártokkal való megegyezés szándéka tiszteletre méltó is. A Fidesz-kormányzat 1998 végétől – később az Alkotmánybíróság által is törvénytörőnek minősített, de nem korrigált módon – az eredeti nyolc helyett 16 tagú rádiókuratóriumi elnökséget választatott az Országgyűléssel. A cél az volt, hogy az akkori kormánypártok és a magát ellenzékiként deklaráló MIÉP – a jól érzékelhető összejátszás jegyében – 2/3-os többséggel rendelkezhessenek a tulajdonosi kezelő testületben, és folyamatos nyomás alatt tarthassák az Rt. menedzsmentjét. „Sikerült”.

Ugyancsak jogsértő módon, a parlamenti demokrácia arcul csapásával kényszerítette ki a Fidesz-kormány 2000 februárjától a csak kormánypártiakból álló, immár négyfős, teljhatalmú csonka kuratóriumi elnökség megválasztását, amely biztosította az akkori hatalmi elitnek tetsző további személyi és szervezeti döntések „legitimitását”, 2001-ben pedig (2005. július végéig tartó hatállyal) Kondor Katalin *de facto* elnökké választását. A kontrollintézmények semmibe vételére vall, hogy a jobboldali pártpolitikusból, országgyűlési képviselőből rádiókurátorrá lett dr. Lukács Tamást tették meg „szakemberként” a „független” felügyelő bizottság elnökének, aki – mindemellett – egy jobboldali párt vezetőjeként, szövegírójeként is szerepet vállalt. A *Rádió* elnökének így szinte korlátlan lehetőségei nyíltak a személyzeti, a műsorpolitikai, a szervezeti és a gazdasági döntések meghozatalára, az intézmény külső kapcsolatainak és PR-jának kialakítására, immár visszafordíthatatlanul – a 2002-es választások és kormányváltás után a kuratóriumba bekerült másik oldal bírálatai, megkésett korrekciós kísérletei ellenére is.

A jobboldali politikai erők 1990 óta hirdetik és gyakorolják azt a projektet, hogy meg kell dönteni a szerintük liberális-baloldali arculatú sajtó- és médiahatalmat, át kell alakítani az „ő” televízióik, rádióik, napi- és hetilapjaik uralta nyelvpolitikai küzdőteret, tehát úgynevezett *mediaegyensúlyt* kell teremteni és új, saját médiaelitet fölnevelni, helyzetbe hozni, de legalábbis saját „polgári-nemzeti médiát” kell létrehozni – alternatívaként. Mindez a tulajdonosi-hatalmi szerkezet és arculat gyökeres átalakítását jelentené. Nem akarok belemenni annak a részletes vitatásába, hogy igaz-e a „balliberális hegemoniára” vonatkozó kiinduló tézis (nem igaz!), s hogy mit jelentene, milyen abszurditás lenne a közszolgálati média politikai kettévágása, bár értem és részben megértem indokaikat. Az azonban tény, hogy az önmagát a *nemzetiként* deklaráló, „két Magyarországot” vizionáló politikai jobboldal – kormányon vagy ellenzékben – meglehetősen eredményességgel dolgozik ezen az áthangoláson. Teszi ezt a közpénzt nem kímélve, korlátlanul terjesztve rágalmasokat, hazugságokat, harsány és harcias médiabrigádokat futtatva, Illyés Gyula metaforájával: „magánszorgalmú kutyákat” hergelve – s mindebben persze olykor megvan a liberális és a baloldali médiapolitika közvetett felelőssége is. Ha magántulajdonú intézményekről lenne csak szó, akár még „rendben” is lehetne a „saját”, jobboldali arculatú médiumok létrehozásának igénye, ám állami pénzből létrehozott alapítványok, illetve a törvény védte közszolgálati intézmények esetén ez több mint elfogadhatatlan.

Privát beszélgetésekben egyes jobboldali politikusok, rádiókurátorok alkalmasint elfogadják a *Magyar Rádió* műsorpolitikai egyoldalúságaira vonatkozó kritikák nagy részét, de hozzáteszik: „legalább” a *Rádió* lehessen az övék, így van némi „mediaegyensúly”, mondván: „úgyis a tiétek a köztévé, a három kereskedelmi tévé, a vidéki napilapok zöme és a Népszabadság”. Hogy mi kié, azon lehetne vitatkozni. Nekem baloldali létemre sem kellene baloldali *köztelevízió és közrádió*. „Csak” színvonalas és tárgyilagos, elfogulatlanul kritikus és vonzó, elemző és szórakoztató. Korszerűen nemzeti és európai.

A közpénzekből működtetett *Magyar Rádió* ma nem kormányfüggő (ennyiben teljesültek a 15 évvel ezelőtti vágyak). Ám nem is független és szabad, hiszen – legalábbis tájékoztató és politikai műsorainak nagy részével – jobboldalfüggő, (pillanatnyilag éppen) ellenzéki szócső (ennyiben viszont nem valósult meg az egykori és az 1996-os törvényi célkitűzés). De nem is önmagában a *politikai függetlenség hiánya* a Magyar Rádió Rt. fő problémája, hanem – ettől persze elválaszthatatlanul – a *minőség, a hallgatóság és a megújulási képesség elvesztése*. Találónak bizonyultak Kéri László keserű iróniával fogalmazott 2004-es tavaszi sorai:

„Elmozdítani a közszolgálati rádió és televízió elnökét legalább olyan nehéz, mint helyettük újat találni. Ha nem lop, csal, sikkaszt (s azt is nyilvánvaló módon), akkor maradhat, hiszen a vezetett intézmény szétesése, szakmai lezülése nem elegendő ok eltávolítására. Miként szembe tűnő politikai elfogultsága sem az. Mert ami az egyik tábor számára vérlázító, az a másik fél esetében éppen annak a bizonyítéka, hogy az illetőt minden áron meg kell védeni” (Kéri, 2004: 86).

A 400-at meghaladó televízió- és a 170 körüli rádióadó Magyarországon, az elüzletiesedés, a bulvárosodás globális folyamatai közepette nem könnyű helytállni egy tiszteletre méltó hagyományú, de egyúttal nagy tehetetlenségi nyomatókú, költséges és a politika hullámzásainak kitett közszolgálati intézménynek. Arra, hogy legyen újabb – legalább – 15 *valódi* éve, még sincs más esély, mint hogy *egyidejűleg* állítsa helyre szakszerű, törvényes működését, korrigálja műsorpolitikai elfogultságait és gyökeresen újuljon meg hangvételében, infrastruktúrájában, nemzeti-közszolgálati küldetésében, színvonalában.

Irodalom

- Ágh Attila (2002) Médiavilág Magyarországon. In: Enyedi Nagy Mihály & Polyák Gábor & Dr. Sarkady Ildikó (szerk.) *Magyarország médiakönyve 2002*. Budapest: ENAMIKÉ.
- Bajomi Lázár Péter (2000) *Közszolgálati rádiózás Nyugat-Európában*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó.
- Bajomi-Lázár Péter (2001) *A magyarországi médiaháború*. Budapest: Új Mandátum, 2001.
- Bajomi-Lázár Péter (2002) *Az Orbán-kormány és a média autonómiája. Népszabadság*, március 13.
- Bajomi-Lázár Péter (2004) *Sajtó, szabadság. Médiapolitikai alternatívák*. Székesfehérvár: Kodolányi János Főiskola.
- Barát József (2002) Magyar Rádió: hang – szálak. *Népszabadság*, november 23.
- Bolgár György (2000) *Beszéljük meg!* Budapest: Magvető Könyvkiadó.
- Császi Lajos (2003) A média tabloidizációja és a nyilvánosság átalakulása. *Politikatudományi Szemle*, 2. sz.
- Farkas Zoltán (1990) Hadijelentés. Harcok a sajtó körül – Adalékok egy vitához. *Mozgó Világ*, 7. sz.
- Farkas Zoltán (1991) Hadijelentés II. Újabb harcok a sajtó körül. (A brit kapcsolat.) *Mozgó Világ*, 7. sz.
- Farkas Zoltán (1993) Búcsú az egykorvált céttől. *Népszabadság*, december 24.
- Farkas Zoltán (1997) Médiaháborúból médiaválságba? In: Kurtán Sándor-Sándor Péter-Vass László (szerk.) *Magyarország politikai évkönyve 1997*. Budapest: Demokrácia Kutatások Magyar központja Alapítvány.
- Gálik Mihály (1997) Van törvényünk... *Jel-Kép*, 1. sz.
- Gálik Mihály (2000) *Médiagazdaságtan*. Budapest: Aula.
- Gálik Mihály & Horvát János & Sente Péter (2003) Szakértői vitaanyag egy új médiatörvény koncepciójához. In: Enyedi Nagy Mihály & Polyák Gábor & Dr. Sarkady Ildikó (szerk.) *Magyarország médiakönyve 2003*. Budapest: ENAMIKÉ; www.kancellaria.gov.hu/media_vitaanyag; Vita egy új médiatörvény-koncepcióról (2003) Sente Péter, Agárdi Péter, Bayer Judit, Cseh Gabriella, Gellért Kis Gábor, Haraszi Miklós, Molnár Péter, Nahlik Gábor, Szalai Annamária, Szekfű András írásai. Médiakutató, tél.
- Gallup-jelentés a Magyar Rádió műsorainak fogadtatásáról*. Magyar Gallup Intézet, 1998-tól folyamatosan, havonta.
- Gellért Kis Gábor (2002) A szóértés esélytelensége. *Élet és Irodalom*, augusztus 9.
- Gellért Kis Gábor-Dr. Ballai Éva (2003) A köznyilvánosság működéséről szóló törvény koncepciója. Szakmai vitaanyag. In: Enyedi Nagy Mihály & Polyák Gábor & Dr. Sarkady Ildikó (szerk.) *Magyarország médiakönyve 2003*. Budapest: ENAMIKÉ.
- Göllner András (2002) A bokszmeccs. Adalékok a polgári médiaegyensúly fogalmához. *Magyar Hírlap*, augusztus 24.
- Győrffy Miklós (2004) „Ez egy nagy összjáték volt”. Rádai Eszter interjúja. *Médiakutató*, nyár.
- Győrffy Iván (2003) Hallgatni arany. A közszolgálati rádió egy éve (2002. nyár–2003. ősz). In: Enyedi Nagy Mihály & Polyák Gábor & Dr. Sarkady Ildikó (szerk.) *Magyarország médiakönyve 2003*. Budapest: ENAMIKÉ.
- György Péter (1998) *A digitális éden*. Budapest, Magvető Könyvkiadó.
- György Péter (1999) Ismétlődő vagy új médiaválság. *Élet és Irodalom*, február 5.
- György Péter (2003) A mélypont. Televíziózás Magyarországon. *Filmvilág*, 5. sz.; www.filmvilag.hu/
- György Péter (2003) Közszolgálat a globális technokultúra korában (a Magyar Rádió lehetséges stratégiája). Készült a Magyar Rádió Közalapítvány kuratóriumának megrendelésére. *Kézirat*, Budapest, január.
- Győri László (2004a) A tízéves háború. *168 Óra*, március 4.
- Győri László (2004b) Kondor Katalinnak, a Magyar Rádió elnökének. *Népszabadság*, július 13.; Kondor Katalin (2004) válasza és Győri László viszontválasza. *Népszabadság*, július 27.
- Hajdu F. András (2001) A szerda reggeli szokásos. *Élet és Irodalom*, december 7.
- Halmi Gábor (2002) *Kommunikációs jogok*. Budapest: Új Mandátum Kiadó.
- Hargitai Henrik (2000) Magyar rádiók a hálózaton. A hazai internetes rádiózás első 5 éve. *Magyar Média*, 4. sz.; www.muosz.hu

- Horvát János (2003) Mélyrepülés. *168 Óra*, április 30.
- Kenedi János-Mihancsik Zsófia (1993) „Új időszámítás” a Magyar Rádióban. *Magyar Hírlap*, június 3.
- Kéri László (2000) *Hatalmi kísérletek. Kormányok, politika, média 1989 és 2000 között*. Budapest: Helikon Kiadó.
- Kéri László (2003) Nyilvánosság az új évtized elején. In: Enyedi Nagy Mihály & Polyák Gábor & Dr. Sarkady Ildikó (szerk.) *Magyarország médiakönyve 2003*. Budapest: ENAMIKÉ.
- Kéri László (2004) A Medgyessy-kormány és a médiapolitika – félidei számvetés. *Médiafüzetek*, 1. sz., május.
- Kondor Katalin (2004) „A magam részről mindent megteszek.” Szócs Zoltán interjúja a Magyar Rádió elnökével. *Magyar Fórum*, július 22.
- Lázár Guy (1990) Mi legyen a Rádióval? *Élet és Irodalom*, szeptember 21.
- Lévai Béla (1992) *A rádió és a televízió krónikája 1986-1990*. Budapest: Magyar Rádió.
- A Magyar Rádió Közalapítvány éves beszámolója a Magyar Köztársaság országgyűlése számára 1997-2003.*
- A Magyar Rádió hallgatottságának alakulása 1998-2004*. Budapest, Szonda Ipsos, 2004. április.
- Matkó István, szerk. (2002) *Viharjelzés a Rádiófrontról*. Budapest: M&H Communications Intelligence Unit, április.
- Mihancsik Zsófia (2003) A pikszis [A Bolgár György-ügy]. *Magyar Narancs*, november 13.
- Molnár Péter (2001) Gyűlöletbeszéd Magyarországon. *Élet és Irodalom*, október 26.
- Molnár Péter (2002) A független közmédia létrehozásának kudarca Magyarországon. *Élet és Irodalom*, november 8.
- Monori Áron (2004) Kampány és közszolgálat. *Élet és Irodalom*, július 30.
- Ormos Mária (2000) *Egy magyar médiavezér: Kozma Miklós*. Budapest: PolgArt Könyvkiadó.
- Pokol Béla (1995) *Médiahatalom*. Budapest: Windsor Kiadó.
- Rádai Eszter (2002) „A Magyar Rádióban mostanság macskákat etetnek.” Lugosi Viktória interjúja. *Mozgó Világ*, 3. sz.
- Simkó János (2000/2001) Ténysebesség, hangrobbanás. A médiatérkép változásai 1990 és 2000 között. *Monitor*, 2000. december-2001. január.
- Simkó János, szerk. (1995) RÁK Riport [Tanulmányok a Magyar Rádió korszerűsítéséről]. *Kézirat*. Budapest: Magyar Rádió, június.
- Sükösd Miklós (1992) Médiaháború Magyarországon. A kormány és az MDF médiapolitikája 1990-1992. *Mozgó Világ*, 10. sz.
- Sükösd Miklós (1993) Az alternatív nyilvánosság. *Mozgó Világ*, 11. sz.
- Sükösd Miklós (1996) Információszabadság, pénz és hatalom – az állami és a nonprofit szektor. *Mozgó Világ*, 9. sz.
- Sükösd Miklós & Csermely Ákos, szerk. (2001) *A hír értékei. Etika és professzionalizmus a mai magyar médiában*. Budapest: Média Hungária Könyvek.
- Szente Péter (2002) Közszolgálati kútmérgezés. *Népszava*, augusztus 9.
- Szente Péter (2004) Liberális médiapolitika. *Médiafüzetek* 1. sz.
- Szirányi János (2004) A Magyar Rádió zenei műsorpolitikájáról az 1980-as évektől napjainkig. *Kézirat*, február.
- Szirányi János (2004) Médiapolitika belülről és kívülről. (A Magyar Rádió a politika sodrában.) *Médiafüzetek*, 1. sz.
- A Szonda Ipsos-Gfk Hungária Rádió Navigátor 2004. júniusi adatbázis az országos rádiók hallgatottságáról. Közreadja a DSH médiavállalat 2004 júliusában: www.dsh-online.hu/1
- Terestyéni Tamás (2003) Vizsgálat a „Vasárnapi Újság” című rádióműsorról. *Médiakutató*, tavasz.
- Terestyéni Tamás, szerk. (1995) *Közszolgálatosság a médiában. Ábránd vagy realitás?* Tanulmányok. Budapest: Osiris/MTA-ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoport.
- Terestyéni Tamás, szerk. (1997) *Médiakritika. Tanulmányok a média kritikai megközelítéseinek témaköréből*. Budapest: Osiris/MTA-ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoport.
- Vámos György (2004) Rádiósirató. *Kézirat*, február.

Varsányi Gyula (2000) A nyomtatott sajtó, a rádiózás és a televíziózás Magyarországon. In: Enyedi György (szerk.) *Magyarország az ezredfordulón. Országtanulmány*. Budapest: CEBA Kiadó.

Vásárhelyi Mária (1997) A vanás ára. *Élet és Irodalom*, április 18.

Vásárhelyi Mária (2002) A kulturális káosz szerencselovagjai. *Élet és Irodalom*, február 1.

Vásárhelyi Mária (2002) Médiahasználat, tájékozódási szokások, médiumok presztízse. In: Terestyéni Tamás (szerk.) *Magyarországi médiumok a közvélemény tükrében*. Budapest: ORTT.

Vásárhelyi Mária (2004) Búcsú a médiától. *Élet és Irodalom*, május 7.

Vita a nemzeti televíziózásról a *Népszabadság* hasábjain: Pálinkás József: A nemzeti televíziózás esélyei. 2003. november 19.; Horvát János: Nemzeti vagy párttévő? 2003. december 11.; Zsolt Péter: A hibákat ott kell keresni, ahol vannak. 2003. december 11.

Závecz Tibor (1999) Főszerepből karakterszerep. (A média presztízse a magyar lakosság körében 1988 és 1998 között. In: Sárközy Erika (szerk.) *Rendszerváltás és kommunikáció*. Budapest: Osiris Kiadó-Erasmus Intézet.

Zöldi László (2004) Méz és korbács – Az Orbán-kormány médiapolitikája. *Médiafüzetek*, 1. sz.

Zsolt Péter (2002) Média a sajtószabadság korában. *Népszabadság*, április 12.

Zsolt Péter (2004) Ördögi kör. *Élet és Irodalom*, április 2.

Köszönöm továbbá mindazoknak a rádiósoknak és rádiózóknak a véleményét, kiegészítéseit, akik hozzájárultak tanulmányom véglegesítéséhez. – A. P.

A tanulmány szerzőjének a témakörbe vágó írásai, dokumentumai

Mitől nemzeti a Rádió? *Új Fórum*, 1989. 11. és 12. sz.

A magyar rádiózás és a kultúra. Készült a Gazdaságkutató Intézet megrendelésére. *Kézirat*, 1991. augusztus.

Rádiós „még” és „már”. Varsányi Gyula interjúja. *Kultúra és Közösség*, 1998. 1.

„A Rádió még mindig nem jutott túl az átalakulás kínjain.” Solténszky Tibor és Vándor Ágnes interjúja. *Pagoda*, 1999. 11–12.

„A megfélemlítés légkörét mindennap tapasztalom”. Gyórfy Iván interjúja. *Mozgó Világ*, 2000/3.

Végjáték a Magyar Rádióban. *Népszava*, 2000. szeptember 6.

Jubileumi rombolás, avagy a hatalom akarása. A hetvenöt éves Magyar Rádió az ezredfordulón. *Monitor*, 2000. december – 2001. január, I. évf. 3. sz.

Kultúra és média a magyar ezredfordulón. Pécs: PTE TTK FEEFI, 2002.

„24 óra alatt repültek?” *Népszabadság*, 2002. július 29.

Érvek és perek a Rádió körül. *Népszava*, 2002. november 8.

Vaklárma harangszóval. Esettanulmány a rádiós Déli harangszó körüli műbalhéről és egy valódi konfliktussorozatról. *Mozgó Világ*, 2002. 11. sz.; www.mozgovilag.hu

Búcsú a Bródy Sándor utcától? Avagy a közszolgálati rádiózás alternatívája. In: Enyedi Nagy Mihály & Polyák Gábor & Dr. Sarkady Ildikó (szerk.) *Magyarország médiakönyve 2002*. Budapest: ENAMIKÉ; www.mediakonyv.hu

Ki bünteti a Magyar Rádiót? *Népszava*, 2003. okt. 14.; www.nepszava.hu

Glosszák Gálik Mihály, Horvát János és Sente Péter 2003. nyári médiatörvény-konceptiójának margójára. *Médiakutató*, 2003. tél.

A médiapolitika kétszer három hónapja (2003 őszétől–2004 tavaszáig). Szakértői tanulmány a Miniszterelnöki Hivatal Stratégiai Elemző Központja számára. *Kézirat*. Budapest, 2003. november.

Honnan hová? Avagy: veszélyben van-e a nemzeti kultúra az új évszázad elején, s ha igen, mi veszélyezteteti? In: Ördögh Szilveszter (szerk.) *Magyar jelentés-árnyalatok*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó – XXI. Század Társaság, 2004.

A magyar baloldali médiapolitika (azaz médiafelfogás) paradoxona. *Médiafüzetek*, 2004. 1. sz.

Legolvasottabb

- [Manipulál-e a média?](#)
- [Az internetes kommunikáció története és elmélete.](#)
- [Reklámhatás, problémamegoldás, intencionalitás](#)
- [Médiaerőszak: tények és mítoszok](#)
- [A tévémaci tudatformáló szerepe](#)

Könyvajánló

<>

Szomszédok közt

> [könyv rendelés](#)

Megrendelés

<>

2016 nyár

> [régebbi lapszámok](#)

Pódiumbeszélgetések

[„Szomszédok közt” pódiumbeszélgetés](#)

Kérdez: Bajomi-Lázár Péter Médiakutató

Válaszol: Kovács M. András és Lányi Balázs forgatókönyvíró

> [korábbi pódiumbeszélgetések](#)

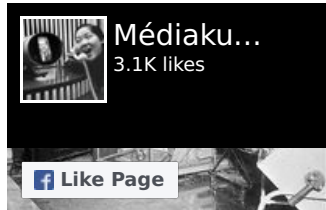
Partnereink

[Magyar Kommunikációtudományi Társaság](#)

[Sajtószabadság Központ](#) (rendszeres tevékenységét források hiányában megszüntette)

[Eastbound - Culture, Society, Media](#)

[Infokommunikáció és jog](#)

- [Korábbi lapszámok](#)
- [Rovatok](#)
- [Szerzőink](#)
- [Rólunk](#)

Médiakutató 2004 ősz

Gasztronómia

[Alexandrov Andrea](#):

Stahl konyhája

Írásomban a Stahl konyhája című televíziós főzőműsort elemzem annak az egységes jelkomplexumnak a részeként, amely Stahl Judit főművének tekinthető, s amely nevének hallatára a befogadóban aktivizálódik. Figyelmem középpontjában az egységes szöveggént viselkedő „Stahl-projekt” intra- és intertextuális kapcsolatai állnak: azt vizsgálom, hogyan kapcsolódnak össze az őt alkotó rétegek, hogyan jön létre a köztük működő utalásrendszer, s végül a több médiumban megtestesült egységes médiaszöveg hogyan létesít „kifelé” kapcsolatokat, azaz hogyan lép be például a nőre, a testre és az evésre vonatkozó kortárs diskurzusokba.

1. „...az ételről való beszéd, bármilyen furcsán hangzik, fontosabb magánál az ételnél”¹

A televíziós főzőshow-k és a szakácskönyvek reneszánszukat élik. A félórás főzőműsorok műfaja például olyannyira népszerű, hogy egy teljes tévécsatorna² is működőképes maradhat kizárólag főzőshow-k bemutatásával. A BBC saját honlapján 18 féle főzőshow-t tart nyilván³, valamint 42 olyan szakácsot és műsorvezetőt, aki erre specializálta magát.⁴ E műsorok és kiadványok változatos szociokulturális funkciókat töltenek be napjainkban: táplálkozási- és diétarendeket reprezentálnak (Jones in Belman, 1996), s így a testképpel és a testről való közbeszéddel lépnek közvetlen kapcsolatba. Kalandra, képzeletbeli utazásra hívnak, útikönyvként olvastatják magukat elalvás előtt (Pouillon in Belman, 1996), vagy éppen egy elveszített vagy soha nem is birtokolt életformát képviselnek, s vásárlóik a vétel és az olvasás aktusai révén ennek az életformának a részesévé kívánnak válni (Miller in Belman, 1996). Így lehetséges, hogy míg például az amerikai emberek az utóbbi évtizedekben lényegesen kevesebbet főztek otthon, mégis kimutathatóan több szakácskönyvet vásároltak (Belman, 1996). A gasztronómatörténeten belül is kialakult egy kifejezetten a szakácskönyvek történetével foglalkozó tudományág. A kutatókat vonzza, hogy a szakácskönyvek személyes módon dokumentálják a különböző történelmi korok, országok vagy kisebb közösségek életét, egyaránt magukon hordozva a mindennapi élet és az ünnepek lenyomatát (Belman, 1996). Végül e kiadványok látványosan tükrözik a társadalomban elfoglalt férfi- és női szerepeket, valamint ezek változásait is (Neuhaus, 2003), részt kérve ezáltal a nemekről, azon belül is a nők helyzetéről folytatott diskurzusban.

Az utóbbi két évben Stahl Judit a magyar gasztronómiai műsor- és könyvpiac fontos tényezőjévé vált. A nagyközönség a TV2 Tények című műsorában ismerte meg őt, ahol öt év alatt 1200 adást vezetett, s kétszer nyerte el a legjobb műsorvezető címet.¹ 2002-ben sokak számára váratlanul profilt váltott, saját készítésű főzőműsort kezdett vezetni, főzőiskolát alapított, szakácskönyvet és videós főzőtanfolyamot adott ki. Tavaly jelent meg második szakácskönyve, amely a karácsony előtti főszezonban a könyves toplisták harmadik helyét szerezte meg (Szaszand, 2003). Nemrég⁶ megújított főzőműsoráról a következő összehasonlító adatok láttak napvilágot:

„A két konkurens műsor nézettsége hétvégenként, a reklámozók szempontjából fontos 18–49 év közötti tévézők körében január 1. és március 7. között 320 ezres eredménnyel azonos volt, a teljes lakosságból ugyanebben az időszakban a Stahl konyháját átlag 730 ezren, a Receptklub-ot pedig közel 650 ezren választották.”⁷

Írásom középpontjában Stahl Judit televíziós főzőműsora áll, azonban e médiaszöveget nem önmagában, hanem annak az egységes jelkomplexumnak a részeként elemzem, amely Stahl Judit nevének hallatára aktivizálódik, s amely a sztár főművének is tekinthető. A „Stahl-projekt” dolgozatom munkahipotézise szerint egységes, ám többretegű szöveggént működik, s több különböző médium révén manifesztálódik: a fotók, a nyomtatott sajtó és az elektronikus média, a televízió és a videofilm együtt hozzák létre azt a képet, amelynek Stahl Judit külső megjelenése éppúgy részét képezi, mint az életrajzából a nyilvánosság számára kiválasztott tények. Így aztán a szöveg több szinten lép intertextuális kapcsolatba más médiaszövegekkel: a főzőműsor a hasonló televíziós műsorokkal, a szakácskönyvek egyéb szakácskönyvekkel, a „médianő” képe pedig további arcokkal és médiajelképekkel folytat párbeszédet. Ugyanígy intertextuális kapcsolat áll fenn a többretegű Stahl-szöveg egyes rétegei között is, hiszen azokat eredetileg is együttes, egymást erősítő megjelenésre tervezték. Van ezen kívül egy másik vonatkoztatási rendszer is, amelyben a Stahl-projekt elhelyezi magát: a nőről, a testről és az étkezésről szóló

kortárs diskurzusok rendszerére gondolok. Mivel Stahl Judit szívesen hangsúlyozza, hogy ő nő, aki főz (sőt: főz és eszik), ám ezt is másképp, a klasszikus sztereotípiákat felrúgva teszi, érdemes megvizsgálni, hogyan viszonyul az általa felépített *image* a nő-test-evés mára olyannyira aktualizálódott gondolköréhez. E bonyolult viszonyrendszer elemzésére a szemiotikai megközelítésmód a legalkalmasabb. Stahl Judit televíziós főzőshow-ját elemezve azt szándékozom bemutatni, milyen helyet foglal el e műsor a „Stahl-projekt” egységes, ám többszintű jelentéssel bíró szövegében.

A vizsgált médiaszövegek a következők voltak: a megújult Stahl konyhája című műsor kétheti adásanyaga (2004. III. 16. és 28. között); az *Enni jó!* (Stahl, 2002) és a *Gyorsan valami finomat!* (Stahl, 2003) című szakácskönyvek; a Stahl Judittal készített interjúk és több róla szóló cikk (lásd részletesen a bibliográfiában); valamint a <http://www.stahl.hu/> és a <http://www.stahlkonyhaja.hu/> oldalak anyaga.

2. „...a magyar gasztronómiai műsorpiacot elnézve, szerintem lényegesen más lesz az enyém”⁸

Írásom e fejezetében azt vizsgálom, milyen jellegzetességekkel bír Stahl Judit főzőshow-ja, s milyen helyet foglal el a többi hasonló jellegű műsor között. A Stahl konyhája című műsor két részből áll: egy rövid, körülbelül öt-tíz perces adásból, amely a TV2-n látható minden hétköznap reggel kilenc óra tájban, és egy félórás, magazin jellegű műsorból, amelyet a TV2 vasárnap délelőtt mutat be. A műsor fő konkurense az *RTL Klub* Receptklubja, amely hétköznap reggelente percre pontosan kilenc órakor jelentkezik. A Stahl konyhája időpontja ezzel szemben a vizsgált időszakban 8.50 és 9.00 között váltakozott, de a legtöbbször úgy került műsorba, hogy ne provokáljon direkt összeütközést a Receptklub adásával, s a főzőműsorok kedvelői reggelente akár mindkettőt megnézhessek. Mindössze háromszor fordult elő, hogy a két konkurens műsor egyidőben futott. A vasárnapi adásokról a vizsgált időszak rövidege miatt nem sokat lehet mondani, talán csak annyit, hogy hétvégén a Stahl konyhája időpontja tűnik rögzítettebbnek, s hogy a két műsort ilyenkor gyakrabban sugározták egy időben. A bevezetőben már idéztem, hogy a két műsor nézettsége körülbelül azonos, bár hozzá kell tennem, hogy ezek a nézettségi adatok téliek, ami azt jelenti, hogy akkor rögzítették őket, amikor a Stahl konyhájának régi adásai mentek ismétlésben, s ezért semmit sem mondanak a megújult adás népszerűségi mutatóiról.

2.1. Rövid főzőshow a hétköznap reggeli és délelőtti műsoridő határán

Először a két műsor rövid változatát hasonlítom össze, mivel ebben a műfajban (a hétköznap reggeli rövid főzőshow műfajában) a Stahl konyhájának a Receptklub az egyetlen konkurense a magyar nyelvű tévécsatornákon. Mindkét műsor főcímmel indul, amely a Receptklub esetében egy tíz másodperces zenés klip, amelyben popzenei kíséret alatt, aranysárga háttér előtt, egy középen elhelyezkedő kör alakú mezőben különféle ételek képei tűnnek fel. A Stahl konyhája főcíme is egy klip, de valamivel hosszabb (15 másodpercig tart) s változatosabb is: a rózsaszín különféle árnyalatai különféle transzparenciákon képezik a háttérrel, a feltűnő képek alakja és helyzete folyamatosan változik, s nem csupán ételek képeit láthatja a néző, hanem a műsorvezetőt magát is, hol közelképen, hol pedig superközelin, csak a szemére vagy a kezére összpontosítva. A zenei kíséret is karakteresebb, mint a konkurens műsor esetében: latinos jellegű zenét hallunk gitáron és dobban, füttyszó kísérettel.

A műsorok felépítése is eltérő, bár mindkettő tengelyét egy-egy étel elkészítése adja. A Receptklubban hosszabb időt töltenek az adott étel elkészítésével, ám a műsorban ezen kívül semmi más nem szerepel. Így a műsor egésze lassúbbnak, ráérősebbnek hat, s ezt a hatást az is erősíti, hogy a műsoridő nagy részében nem szól háttérzene. Ebből következőleg a két műsorvezetőnek beszélgetéssel és tréfálgatással kell kitöltenie a műsoridőt. A Stahl konyhájának ezzel szemben az étel elkészítésére kevesebb adásidőt szánnak, ám utána a műsor ezzel még nem ér véget: Buday Péter főszakács (akinek a szerepére még visszatérek a műsorvezetők személyének tárgyalása során) szóban ismerteti egy második étel elkészítési módját is. Így a főétel elkészítése egyrészt ténylegesen rövidebb ideig zajlik, másrészt gyorsabbnak is tűnik, mert főzés és a műsorvezető magyarázata közben sem hallgat el a temperamentumos háttérzene.

Van még néhány eltérés a műsorok között: az egyik az, hogy a Receptklub írott formában is bemutatja az adott étel hozzávalóinak listáját, míg a Stahl konyhája ezt nem teszi. Ezzel szemben Stahl Judit műsorának záróklipje, amely nem más, mint a főcímmel hasonló stílusú, 40 másodpercig tartó zenés-képes információáradat, markáns utalásokkal vezeti tovább a nézőt a honlap, illetve a kiadott szakácskönyvek felé, mintegy aláhúzva, hogy akinek szüksége van rá, a recepteket ott lelheti fel.

A következő fontos eltérés a két műsor között az operatőri munkát illeti. Míg a Receptklub operatőre elsősorban zoom segítségével közelít rá az ételre, addig a Stahl konyhája összeállításakor a félközelit és a nagyközelit képeket vágással helyezik egymás után. Megszámoltam mindkét műsorból három véletlenszerűen kiválasztott adásban a vágások, illetve a zoom használatának számát, s a következő eredményt kaptam (lásd az 1. táblázatot):

1. táblázat. A vágások és a zoom használatának száma a Stahl konyhája és a Receptklub című műsorok néhány adásában

Műsor	Stahl konyhája				Receptklub			
	1. adás	2. adás	3. adás	átlag	1. adás	2. adás	3. adás	átlag
Főzési idő (perc, mp)	4,30	4,00	3,30	4,00	5,30	7,30	7,00	6,30
Vágások száma	77	68	64	70	11	24	15	17
Zoom használatának száma	3	0	2	2	25	42	30	32

Látható tehát, hogy míg a Stahl konyhájának tíz másodpercre átlagosan 2,9 vágás és 0,08 variohasználat jut, addig

a Receptklubban ugyanennyi idő alatt átlagosan 0,43 vágás és 0,82 variózás történik. Ez a különbség olyannyira markáns, hogy ennek révén a két műsor a nézőben egészen más benyomást kelt. A Stahl konyhája sokkal dinamikusabbnak, változatosabbnak tűnik: olyan műsor hatását kelti, amely professzionálisan „megcsinált”, s ezt fel is vállalja. Ezzel szemben a Receptklub az „élő adás” illúziójával operál, azt az érzést kelti, hogy minden pont így történik, s mi eközben mintegy „beleeshetünk” a fazékba.

A két műsor utolsó konceptuális eltérése mintegy az előzőekben elmondottakkal ellentétes irányba mutat: a Receptklubot stúdióban veszik fel, a Stahl konyhája pedig, mint azt a cím is kiemeli, Stahl Judit valóságos otthonának valóságos konyhájában játszódik. Míg tehát a Receptklub koncepciója szerint „közterületen” (a stúdióban) rögzített „spontán akció”, addig a Stahl konyhájának alap elképzelése ezzel épp ellentétes: „magánterületen” felvett anyag „professzionálisan megformált” változatát láthatják itt a nézők.

2.2. Félórás főzőshow

Dolgozatom e részében Stahl Judit félórás vasárnapi adását azokkal a főzőműsorokkal hasonlítom össze, amelyek pillanatnyilag láthatóak a magyar nyelvű tévécsatornákon (lásd a 2. táblázatot).

2. táblázat. A magyar nyelvű csatornákon sugárzott főzőshow-k sajátosságai

cím	Entrada - Latin-Amerika ízei	Barbadosi ízek	Norbi-Wellness határok nélkül!	Vasárnapi Receptklub	Főzzünk megint egyszerűen!	Stahl konyhája
műsorvezető	Roanna Sabeh-Azar	Floella Benjamin	Schobert Norbert	Kaszás Géza	Jamie Oliver	Stahl Judit
főz-e?	nem	igen	nem	nem	igen	igen
főz-e más is?	igen	igen	igen	igen	nem	igen
műsoridő, csatorna	23 perc 2004.III.16. 21.20-21.55 Spektrum	23 perc 20 sec. 2004.III.18. 13.40-14.05 Club TV	A főzés hossza: 10 perc 2004.III.21. 11.20-12.00 TV2	45 perc 2004.III.21. 10.30-11.15 RTL Klub	24 perc 2004.III.18. 18.45-19.15 Spektrum	25 perc 2004.III.21. 11.00- 11.30 TV2
fogások száma	2	8	1	5	3	5+1
narratív séma	utazás	utazás	utazás+wellness	vetélkedő, show	baráti összejövétel, vendégvárás	nincs
betétek száma	5	7	maga a főzés tölt be betétfunkciót a műsor szerkezetében	6	2	0
betétek tartalma	piac, bevásárlás kávéültetmény meglátogatása, székérfestő meglátogatása, látogatás a lepkeházban, vadvízi evezőstúrán vesz részt(!)	úszik a tengerben, gyermek-, illetve felnőttkarneválon vesz részt, teázik a kormányzónál, „körbejárja a szigetet”, piac, bevásárlás, úszik a medencében	maga a főzés tölt be betétfunkciót a műsor szerkezetében	bekonferálja a zsűrit, beszélgetnek, bekonferálja a versenyzőket, a zsűri a koktél-szobában várakozik, beszélgetnek, kérdezi a nézők véleményét, a zsűri dönt, kihirdetik az eredményt	meghívás, vásárlás, piac, üzletek	-

Összehasonlításom fő szempontjai a következők: Hány fogást készítenek el? Van-e a főzésen kívül egyéb narratív

elem is a műsorban? Milyen az adott narratív szerkezetből adódó show vagy infotainment jellegű betétek száma és tartalma? A 2. táblázatból jól látható, hogy egy 25-30 perces műsor számára már feltétlenül fontos valamiféle narratív váz kiépítése. Az elemzett műsorok főleg abban különböztek egymástól, hogy miféle elbeszélésbe ágyazták bele a főzést, illetve mekkora szerep jutott a főzésnek a narratívába illeszkedő show vagy infotainment jellegű betétekkel összehasonlítva. Kiemelten fontos szempontnak tartom, hogy milyen funkciót tölt be a műsorvezető(k) személye az adások során. Maga készíti-e el a fogásokat? Van-e rajta kívül más is a műsorban, aki főz, és ha igen, hogy írható le kettejük viszonya?

A vizsgált műsorok közül az Entrada – Latin-Amerika ízei című teszi a legnagyobb hangsúlyt a narrativitásra. A műsorvezető, Roanna Sabeh-Azar 25 perces adásaiban egy-egy latin-amerikai országba látogat el. Műsorának alapműfaja a tabloid, s a hat-hét elemből álló tabloidcsokrot fogja össze egységes narratívává a főzés. A Costa Ricában forgatott epizód esetében például az adás szerkezete egy kávéval készített húsétel, a pörkölt Café Britt módra elkészítése körül szerveződik, ám a kávé kapcsán változatos információkat kapunk magáról az országról is. Látható, hogy ez a narratíva szimbolikus, hiszen egyetlen napba nem férhet bele ennyi tennivaló. A műsor nem törekszik realizmusra, a cél a szórakoztatás. Ugyanez jellemzi a közölt információt is: sok különböző tárgyról tudhatunk meg sok apró érdekességet.

Ezzel szorosan összefügg a műsorvezető szerepe is. Roanna fő funkciója nem a főzés, hanem a vendégeskedés. Bár ő a műsor háziasszonya, szerepe mégis határozottan vendégszerep: ő a gyönyörű vendéghölgy, aki érdeklődve, gyakran esetlenül és támogatást várva ismerkedik egy idegen országgal, a műsor további szereplői pedig segítik őt. Ezek általában férfiak: a kávéültetvény munkása, a kávészakértő, a szekérfestő és a vadvízi evezőstúra vezetője. Mindössze egyszer tűnik fel mellette nő, ami nem is csoda, tekintve, hogy a nő sztereotípiájának megformálását ebben a műsorban magára Roannára osztották ki. Ez a nő nem más, mint a Nemzeti Színház szakácsa, aki tehát nem is tipikusan női feladatkörben látható: ő a „profi séf”. Roanna többször is aláhúzza a kettejük közötti funkcionális különbséget, kérdez, csodálkozik. „Inkább csináld te ... nem akarom elrontani...” – mondja, majd elkéri a tálát, hogy kinyalhassa. A műsor közös vacsorával fejeződik be, amelyen Roanna pohárköszöntőket mond, és többször is a szájához emel különböző falatokat, ám csupán egy esetben eszik is meg valamit.

Hasonló narrációs technikát követ Floella Benjamin Barbadosi ízek című műsora is, azzal a különbséggel, hogy itt nagyobb hangsúly esik magára a főzésre. Ez abból is látható, hogy ugyanannyi idő alatt ebben az adásban több étel elkészítésére kerülhetett sor. Míg a tabloid jellegű betétek száma ugyanannyi, addig az összességében rájuk szánt műsoridő rövidebb.

A műsorvezető a műsor kerettörténete szerint a szigeten lakik egy hétig, ezalatt saját konyhájában készíti el a helyi specialitásokat, így egyszerre töltheti be a vendég és a háziasszony szerepét is. Ha néha egy-egy fogást helyi szakács főz is meg, Floellát a hozzáértő, szakáscsművészetben egyenrangú fél szerepében látják mellette a nézők, s ezt a műsor azzal hangsúlyozza, hogy a helyi szakácsok is általában nők, s éppúgy feketék, mint maga a műsorvezető. Az adás során készített ételek csupán nekünk, a nézőknek készülnek, Floella vagy ismerősei csak egyszer-egyszer, jelképesen ülnek asztal mellé, ám akkor sem esznek, s az ételek többsége elkészülte után el is tűnik a színről.

Az utazás és főzés harmadik típusú összekapcsolását valósította meg Schobert Norbert Norbi – Wellness határok nélkül! című műsora. A stáb Egyiptomba utazott, ahol a szálloda medencéje előtt Zsidek László „gasztronómiai szakértő”, a Food Express elnöke szabadterén készített – az egészséges táplálkozás szabályainak megfelelően – bélszint salátabatyuban. Rögtön le kell szögeznünk, hogy az utazásnarráció a műsorban tisztán formálisnak mondható. A főzés előtt látunk ugyan képeket arról, hogy hőseink megérkeznek Egyiptomba, ám a műsor további részében az országnak, az arab kultúrának és konyhának nem jut számottevő szerep. A műsor más alaphelyzetből indul ki: egy wellness-adás gasztronómiai rovatát látjuk.

Norbi funkciója a műsorban ennek megfelelő – ő nem profi szakács, de nem is profi műsorvezető: ő a fitness és a wellness magyar sztárja. Ilyen minőségében lépett át új műsorában a show területére, és tornagyakorlatokból álló programját ételkészítési bemutatóval bővítette. A főzéssel és az arab gasztronómiával kapcsolatos minimális információt ezért Zsidek Lászlótól kapják a nézők, Norbi ezekhez csupán az életmódra vonatkozó tanácsokat csatol, valamint az ételeket kóstolgatja. Ruházatuk is ugyanezt a feladatmegosztást tükrözi: a szakács ingben-nyakkendőben (talán hogy „hivatalos” minőségét aláhúzza?), Norbi pedig sporttrikóban áll a kamerák előtt. A műsor technikai kóddal is kifejezi, hogy valójában egy sportműsor főzőshow-kiterjesztését látjuk. A főzés ideje alatt ugyanis az étel nagyközeleki képét és a „szakácsok” félközelijét nem vágással és nem is zoom segítségével változtatják a készítők, hanem a sportközvetítéseken megszokott módon a képernyőt két vagy több részre bontva azokat párhuzamosan mutatják.

A Vasárnapi Receptklub teljesen más narratív sémán, a televíziós vetélkedően alapul. Alighanem a műsoridő is ezért lehet lényegesen hosszabb (45 perc), mint egy átlagos főzőműsoré. Az adás külön főcímet is kapott, amely eltér a hétköznapi használatostól, és annál sokkal show-szerűbb, tréfás animációval színesített. A műsor az első perctől az utolsóig a tévéshow elemeivel él: az új szereplők zenére és tapsra vonulnak be, villódzó fények kíséretében. Mielőtt feladatukhoz látnának, mindannyian tréfás short talkban vesznek részt a műsorvezetővel. A verseny kevésbé feszült pillanataiban a nézők hozzászólhatnak a történetekhez; a képernyőn stopperóra jelzi az idő múlását, majd az utolsó tíz másodpercben a nézők a műsorvezető vezényletével visszaszámolnak.

Kaszás Géza és Kovács Lázár a hétköznapi tízperces adások során is megosztják egymás között a funkciókat: Géza vezeti a műsort, ő irányítja a beszélgetést, Lázár pedig a szakács, aki elsősorban az ételekért és a gasztronómiai jellegű információkért felel. A vasárnapi adásban ez a megosztás a térben is kifejeződik, mivel Géza ilyenkor nem Lázár mellett áll a tűzhelynél, hanem a konyhapult előtt bonyolítja a show-t. Hasonlóképp a két férfi ruhája is jelképezi a rövid és a hosszú műsor különböző műfaját. Hétköznapi mindketten „szakácsruhában” láthatók, azaz

ingben-nadrágban és kötényben, míg vasárnap csak Lázár öltözik így, Géza öltönyt visel.

Nem a szó szoros értelmében vett főzőműsort látunk, s az ételek elkészítési módjairól is csak hozzávetőleges képet nyerhetünk az adás végére. Hiányzik a hozzávalók listájának írásos közlése is, ami például a Receptklub hétköznapi reggeli adásaiban látható. Mindent összevetve: itt nem a főzés maga, hanem a verseny a lényeg. A szerkezet végig a „saját” és az „idegen” szembeállításán alapul: bárki jelentkezhetsz, s kihívhatja Lázárt főzőversenyre, a pártatlan zsűri pedig anélkül dönt a pályaművek helyezéséről, hogy tudná, melyik ételt ki főzte. A műsornak erős közösségképző szerepe van: a tévé előtt drukkolunk Lázárnak, ugyanúgy, mint a stúdióban ülők, nehogy kudarcot valljon a „mi” műsorunk szakácsa.

Napjaink talán legnépszerűbb főzőshowja a Főzzünk megint egyszerűen! című. Huszonnégy perc hosszú adásaiban a narrációs séma általában a következő: a műsorvezetőhöz vendégek érkeznek, ő pedig, miután gondosan megvásárolta a jó minőségű hozzávalókat, elkészíti a fogásokat, amelyeket végül barátaival együtt fogyaszt el. Az adás elején Jamie Oliver rövid szövegben exponálja az alaphelyzetet, majd a főcímmel következik, élénk és energikus rockos muzika, amely a vásárlások utcai jeleneteinél és az adászáró közös evésnél fog majd újra felcsendülni. A kerettörténet szerint a színhely Jamie saját lakása, s az ebből következő oldott és bizalmas hangulat éppúgy jellemzi a műsorvezető mozgását, mint intonációját és szókincsét: „Nem tudom, mennyire autentikus... mindegy... én imádom... úgyhogy teszek bele fokhagymát” – mondja például. Barátai részt vesznek az étel elkészítésében, kérdéseket tesznek fel, véleményt mondanak. Tehát az alaphelyzet ugyanazt a kettősséget használja fel, amelyet a Stahl konyhája című műsor: „magánterületen professzionális munka folyik”. A professzionalitást és a „megcsináltság” érzetét is hasonló eszközökkel érik el: a zoom használatát szinte teljesen mellőzik, gyakori vágásokkal változtatják az ételről és Jamie kezéről készített nagyközelí képeket a róla felvett félközelí képekkel.

Jamie Oliver szakképzett szakács, aki előbb a vendéglátásban szerzett gyakorlatot, s csak később vált médiasztárrá. Ezért nincs szüksége társműsorvezetőkre: mind a showman, mind pedig a séf funkcióit egyedül képes ellátni a műsorban. Az ételkészítő jelenetekben folyamatosan beszél: elmondja a készített ételek eredetét, kultúrtörténeti hátterét, szól a hozzávalók beszerzéséről és a készítés különféle módozatairól is.

A Stahl konyhája vasárnapi adása, csakúgy, mint a legtöbb hasonló jellegű műsor, körülbelül 25 perces. Van azonban egy fontos vonása, amelyben különbözik tőlük: nincs kívülről bevitt történeti váz, s az adások egyetlen belső narratív sémára, a műsor rovatainak rendjére épülnek. A rovatok elsajátítását a hétköznapi reggeli adások 40 másodperces záró része könnyíti meg, amely így hangzik:

„Ismerős a helyszín? Mert az arc biztosan! Stahl konyhájában a lelkesedés a régi, a receptek vadonatúj! Ráadásul mostantól Judit nemcsak főz, de süt is valamit! Sőt, reggeli nélkül sem enged el senkit otthonról. És ha nincs ötlete, mit főzzön szinte a semmiből, ötleteket ad majd a Buday! Kukkantson be Stahl konyhájába minden hétköznapi reggel és vasárnap délelőtt!”

Azt hiszem, ebből a rövid szövegből is kitűnik, hogy két tényezőnek köszönhetően lehetséges a külső narratíva kihagyása a műsorból. Egyrészt azért, mert a műsor egésze Stahl Judit műsoron kívül is létező imázsán alapul, vagyis kezdettől fogva azért van „hírértéke” a néző számára, mert ismert személyiséget mutat be eddig még nem látott, intimnek is nevezhető helyzetben: „bekukkanthatunk” hozzá, s láthatjuk, ahogy a saját konyhájában főzőcskézik. Másrészt azért is lehetséges a külső narratív váz elhagyása, mert a műsor főleg szimbolikus kódokkal operálva folyamatosan mozgásban tartja a nőket, a főzéssel kapcsolatos sztereotípiákat. Kis túlzással azt is mondhatnánk, hogy a műsor éppen ezeknek a sztereotípiáknak a mozgására épül. Az öt rovat a következő: (1) A hét receptje, (2) Süssünk valamit!, (3) Majd a Buday!, (4) Szuper reggeli, (5) Receptverseny.

A rovatok közül az első és az utolsó a folytonosságot tartja fenn a hétköznapi reggeli rövid adásokkal, s egyúttal a nézővel való kapcsolattartást is elősegíti. Az első rovatban a hét legnépszerűbb adását láthatjuk ismétlésben, vagyis azt, amelyet az internetes honlapon a legtöbben kerestek fel. Az utolsó rovat pedig a minden adásban megtalálható receptverseny: a beküldött nézői receptek közül választják ki a legjobbakat, akiknek szerzői Stahl Judit könyveit és kazettáit nyerhetik el.

A középen elhelyezkedő három rovat mindegyike a Stahl-képre támaszkodik, egyúttal erősítve is azt. „Ha azt hiszik, Judit nagyon szeret főzni, akkor még nem látták sütni! Elárulhatjuk: végzett cukrászként, imádja az édességeket.” – hirdeti a műsor honlapja, világosan utalva a műsorvezető profi cukrász voltára. Ám a „Süssünk valamit!” rovat mást is tartogat: a néző ekkor kapja a legnagyobb betekintést a műsorvezető intim szférájába, mivel ezeket a részeket más szögből vették fel, mint a műsor többi részét, s ebből a kameraállásból a lakás sokkal nagyobb területe látható. A „Szuper reggeli” rovat a turmixkészítésről szól, s érdekessége, hogy itt Stahl Juditból (?) csak a keze látszik. Ennek a rovatnak a kontextusa szerintem kettős. Egyrészt minden főzőműsorban készítenek italokat is, ám amíg a műsorok többsége egzotikus koktélokra tanít minket, addig a Stahl konyhája koncepciója szerint „a hétköznapiakat teszi szebbé” egy-egy egészséges és energiadús turmix segítségével. Másrészt a rovat erősíti a Stahl Juditról kialakított kép „háziasszonyi” vonásait, hiszen ennek a rovatnak köszönhetően válik ő azzá, aki „reggeli nélkül sem enged el senkit otthonról”.

A műsorvezető szerepét vizsgálva meg kell állapítanunk, hogy összetettebb a többi műsorban megfigyelteknél. Stahl Judit hangsúlyozottan profi szakács és profi műsorvezető egyszerre, így az ő funkciója leginkább Jamie Oliver szerepéhez áll közel. Azonban ha ő mindenhez egyformán ért, mivégett szerepelteti a műsorban Buday Péter mesterszakácsot és konyhafőnököt? Úgy gondolom, a létező sztereotípiák miatt, és egyúttal azok elmozdítása végett. A napjainkban uralkodó sztereotípiák szerint két típusú konyhai beavatottság létezik: a „háziasszonyé” és a „szakácművészet mesteréé” (Neuhaus, 2003). A „háziasszony” értelemszerűen nő, aki saját háztartását napról napra optimálisan (vagyis otthonosan, de egyszerűen és takarékosan) igazgatja, s ehhez rengeteg fortéllal

rendelkezik. A „szakácművészet mestere” ezzel szemben a legtöbbször férfi, aki hétköznap nem is főz – az ő ideje az ünnep és a hétvége, akkor készíti fantáziadús ételkülönlegességeit (Day, 2003). Világos, hogy a felszínen Stahl Judit a „háziasszony”, Buday Péterre pedig a „mesterszakács” szerepe jut. Ezt támasztja alá a kettejük külsejéről a műsorban kialakított kép is: a vékony, törekeny alkatú Judit kényelmesen, de egyúttal elegánsan és hangsúlyozottan nőiesen öltözik a műsorokban, hamiskásan mosolyog, és ki-kikacsint a nézőre. Buday ezzel szemben a mesterszakácsok teljes menetfelszerelésében, fehér duplasoros köpenyben látható, testméretei és gesztusai egyaránt férfiasak és „szakácsosak”. Ám ezt a rendet felborítja kettejük valódi funkciója a műsorban. Buday Péternek a hétköznapi adásokban pusztán dekorációs szerep jut, hiszen nem főz semmit, csupán azt teszi, amit a többi műsorban a „szép lányok” szoktak tenni a férfi műsorvezető mellett: egy nagy csomag nézői levélből egyet kiemel, majd 45-50 másodperc alatt szóban ismerteti a nyertes néző receptjét. A vásárnapi műsorban viszont ő a „Majd a Buday!” című rovat hőse, amikor is kap egy dobozt egy-két rendkívül egyszerű hozzávalóval, s egy átlagosan felszerelt konyhában ezekből valami ehetőt készít. Más szóval: tipikusan háziasszonyi furfang segítségével főzi meg a népmesék „kőlevesét”. Mindeközben Judit változatos, fantáziadús ételcsodákat mutat be nekünk, apró ravaszságokat, különleges fűszerkombinációkat és izgalmas konyhai eszközöket hozva mozgásba, azaz mindvégig igazolva látjuk, hogy ő az igazi szakácművész kettejük közül.

Összefoglalásként elmondhatjuk, hogy a Stahl konyhája című műsor leginkább abban különbözik a műfaj többi képviselőjétől, hogy a kívülről bevitt narratív elem helyett az adás szerkezete a rovatok egymásutánosságán alapul. Mielőtt azonban konzervatívnak neveznénk ezt a felépítést, meg kell állapítanunk, hogy a műsor emellett fokozottan támaszkodik a nők szerepével és a konyhával kapcsolatos sztereotípiák mozgatóására és Stahl Judit műsoron kívüli imázsára. Így lehetséges az, hogy a műsor eleve nem önmagába zárt médiaszövegként mutatkozik be, hanem különféle társadalmi diskurzusok, illetve egy nagyobb szöveg, a teljes „Stahl-projekt” részeként, amelyet dolgozatomban következő részében kísérek meg leírni.

3. „Stahl Judit az egyik legjelentősebb médianő, amióta kereskedelmi tévék vannak Magyarországon...”⁹

Ha a Stahl-projektet olyan jelkomplexumnak tekintjük, amely Stahl Judit nevének hallatára aktíválódik, úgy ennek a középpontjában minden bizonnyal azok az információk állnak, amelyekkel a személyiségéről, az életéről rendelkezünk. Mielőtt megpróbálnám rekonstruálni ezt a képet, rövid kitérőt kell tennem az intencionalitás kérdésével kapcsolatban. Nem tartom feladatommak, hogy kiderítsem, mennyiben tudatosan létrehozott a különböző médiumokban megjelenő Stahl-kép, illetve mennyiben „egyszerűen ez az igazság”. Alapul véve azonban, hogy Stahl Judit jól érzékelhető különbséget tesz közszereplése és magánélete között, annyit mégis megállapíthatunk, hogy ez a kép kevés véletlen elemet tartalmaz – ezt egyébként az ismétlések viszonylag nagy száma is alátámasztja.

Kiindulópontként azt az életrajzot választottam, amelyet a www.stahl.hu honlapon talál az olvasó, mivel ez az információegyüttes alkotja a Stahl-imázs tengelyét.¹⁰ Ezeket az elemeket Stahl a különböző interjúk során is gyakran megemlíti, majd innen kiindulva további jelértékű információkkal gazdagítja a képet. Az alábbiakban kurzívval szedve a weboldal életrajzának szövege olvasható, alatta pedig olyan információk következnek, amelyeket a műsorvezető más nyilatkozataiban közölt önmagáról. Milyennek „ismerhetjük meg” tehát Stahl Juditot?

Stahl Judit 1968-ban született Budapesten.

A Színház- és Filmművészeti Főiskola rendezői szakán végzett.

Tudnivaló, hogy az Apáczai „versenyistállójának” (Vas, 2001) elvégzése után egyszerre két helyre nyert felvételt, a Főiskolán kívül Szegedre is, molekuláris biológusnak.¹¹ Míg a molekuláris biológia gyermekkori vágy volt, addig a Főiskola múló szeszélynek látszott csupán (Vas, 2001).

Cindecitta- és BBC-ösztöndíjas volt.

Annak ellenére, hogy nem tartotta magát művésznek¹², sem istenáldotta tehetségnek (Vas, 2001), mások mégis annak tarthatták őt, mivel egy vizsgafilmjével és egy dokumentumfilmjével is nemzetközi ösztöndíjat nyert. Az évfolyamtársak önmagukba vetett töretlen hitével szemben az ő folyamatos bizonytalansága áll, ám amikor kiemeli:

„[a]z osztálytársaimnak határozott művészi ambícióik voltak, amelyeknek a megvalósításához, úgy gondolták, a köznek kötelessége pénzt adni. Ezzel szemben én mindig megkérdőjeleztem magam: mi van, ha szart csinállok?” (Zsidai, 1998),

ezzel egyúttal önmagát a köz által szükségszerűen finanszírozott öntudatos magaskultúra és az eladhatóságával saját létjogosultságát igazoló tömegkultúra vízváltójára helyezi.

Másodéves főiskolásként kezdett dolgozni a Magyar Televízió 2-es csatornáján.

Éveken át műsorokat szerkesztett, rendezett, riport- és dokumentumfilmeket készített.

Nemegyszer utal arra, hogy az itt szerzett gyakorlat révén vált lehetségessé, hogy főzőműsorát egyedül találja ki, saját stábjával, saját szerkesztésben és rendezésben forgassa le.¹³

1996-ban hívták az induló TV2-höz, ahol öt éven át vezette a Tények című hírműsort.

Ekkor kezdenek interjúkat készíteni vele, így hát visszamenőleg megállapíthatjuk, hogy az elit középiskoláról és a molekuláris biológiáról megtudott részletek funkciója alighanem az, hogy árnyalja a „csinos, fiatal hírolvasónő” sztereotípiáját. Ezt a célt szolgálhatja az a visszatérő elem is, hogy remekül koncentrálni, „képtelen bakizni”.

A Tények vezetésével kapcsolatban a leggyakrabban a feladat innovatív voltát emeli ki: „engem addig érdekelt a Tények, amíg arról szólt, hogy kitaláljuk, milyen Magyarországon a kereskedelmi hírműsor. Addig rendkívül izgalmas volt” (Vig, 2003).

2002 nyarán úgy döntött: abbahagyja a híradózást...

Amikor „felállt a csúcsról”¹⁴ (Sisso, 2003; Vig, 2003), iróniával nyilatkozta, hogy soha nem állt szándékában „Guinness-csúcsokat döntögetve megnyerni a »magyar hírolvasás hosszú távú királynője«” címet (Vig, 2003), s hogy új kihívásokra van szüksége.¹⁵

...és teljes egészében nagy szenvedélyének, a főzésnek-sütésnek szenteli idejét.

Hangsúlyozza, hogy ezzel kockázatot vállalt¹⁶ (Sisso, 2003), amit én elsősorban abban látok, hogy az addigra már létrehozott „okos hírszerkesztő + szép műsorvezető” képét hirtelen felválthatja egy annál sokkal egyszerűbb imázs, a „tévészakácsnő”. Ezt olyan információs elemekkel próbálja megelőzni, mint a „hírnév kontra szenvedély” sokat ismételt mitológemája¹⁷ (Vig, 2003; Sisso, 2003), vagy hogy reggelente recepteket és gasztronómiai cikkeket szokott olvasni (Vig, 2003). Az is árnyalja a képet, hogy hangsúlyozza: ő készíti a teljes műsort, nem csupán főz benne.¹⁸

A gimnázium után Judit Budapesten cukrász szakmunkásbizonyítványt is szerzett, New Yorkban pedig professzionális séfiskolába járt.

E két sokat hangsúlyozott¹⁹ (L.Zs., 2004; Vig, 2003; Sisso, 2003; Bus, 2002) információnak viszont már ellentétes funkciója van: a „tévészakács, aki nem is tud főzni” sztereotípiáját küszöbölik ki. Amit eddig szenvedélyként mutattak be nekünk, hirtelen a szemünk előtt válik szakmává, a „hobbizakácsnő” pedig „professzionális séffé”.

2002 tavaszától jelennek meg receptjei a Nők Lapjában. Első szakácskönyve, az „Enni jó! Kedvenc receptjeim zsúfolt hétköznapiakra és ráérős hétvégékre” 2002 novemberében jelent meg, és ekkor indult Főzőiskolája is.

Ha eleinte az alkotta a Stahl-imázs részét, hogy „a tévé csak egy kaland az életében”²⁰, akkor napjainkban ez a gondolat nagyszabásúbb fogalmazásban jelenik meg: mára „Stahl Judit birodalmat épít.”²¹ A lényeg azonban nagyon hasonló: aláhúzni, hogy a tévéműsor, amelynek kapcsán az emberek őt leginkább ismerik, életének, önmegvalósításának és üzleti tevékenységének egy szelete csupán. Birodalmának részét alkotják cikkei, szakácskönyvei, tévéműsora, videokazettája, beindított főzőiskolája, sőt, még a jövőre vonatkozó tervei is. Így az is, hogy „külföldre terjeszkedik” (F. A., 2004), azaz a Stahl Konyháját Lengyelországba is el kívánja adni, valamint hogy konyhával felszerelt szakácskönyvboltot szeretne nyitni.²²

Ez hát az az életút, amelyet többé-kevésbé mindannyian ismerünk. Mint azt a fejezet elején említettem, Stahl Judit jól érzékelhető határt von a közszereplés és az intimitás szférái közé, ám mégis van magánéletének néhány olyan eleme, amelyet beemelt a közzszférába, interjúkban utalva rájuk. Így ezek a személyes információk is a Stahl-imázs részévé válhattak, emberibbé téve azt. Elsősorban olyan konfidenciális információk tartoznak ide, mint hogy szülei partnerként kezelték, s hogy közvetlen, magabiztos, koravén gyerek volt.²³ Az iskolában főleg fiúkkal játszott, s ha kellett, meg is verte őket (Vass, 2001). A „macsó kislányból” könnyen konfliktáló felnőtt lett, aki elébe megy a pofonoknak, de „inkább impulzív, semmint tudatos” (Vass, 2001). Mindent egyedül intéz, nem áll mögötte az őt menedzselők csapata.²⁴

A Stahl-kép része az is, hogy tudatában van külseje fontosságának, vállalja, hogy arca emblematikussá lett, ezért sminkese nélkül nem engedi fotózni magát (Zsidai, 1998). Ezzel együtt vallja, hogy a „szép nő - nem szép nő” probléma számára nem centrális, ő sokkal több, mint a teste vagy a külseje.²⁵ Végül a magánszférából egyre inkább a közszereplés színterére vonódik be Stahl Judit férje, Bohus Csaba is, azaz a Stahl-képben a magán- és a közzsféra határvonala az utóbbi időben némileg eltolódni látszik, így a sztár életének egyre nagyobb szelete válik publikussá, s ezáltal jelértékűvé.

3.1. „...a gasztronómiával az élet maga lesz jóízű”²⁶

A „Stahl-projekt” fontos részét képezik a főzőműsorra magára vonatkozó imázselemek. Érdekes külön is megvizsgálni, hogy Stahl Judit a műsor milyen jelértékű vonásait emeli ki különféle publikus megszólalásai során, azaz milyen képet, előzetes elváráshorizontot konstruál a műsora számára. A különféle interjúkban gyakran ismétlődik ezzel kapcsolatban három gondolat, amelyek közül az első a női, illetve a férfiszereppel kapcsolatos sztereotípiákra vonatkozik. Stahl Judit többször hangsúlyozta, hogy ő az uralkodó sztereotípiákkal szemben fogalmazza meg saját helyét a médiában, s ezért nem fél belevágni egy olyan „háztündéres” műfajba sem, mint egy főzőshow:

„Remélem, hogy amiképpen mást és újat csináltam, amikor hírműsort vezettem, úgy most is tudok valami újat mutatni ebben is - az egyik mondjuk rögtön annak a sztereotípiának a leépítése volna, hogy ha egy nő főz, akkor egyértelműen káposztaszagú házura-kiszolgálóvá válik” (Sisso, 2003).

Időnként ennél messzebb is megy, s egyenesen arról beszél, hogyan lehetne újrafogalmazni ezeket a sztereotípiákat, létrehozni egy korszerűbb női szerepet:

„Döntöttem: főzni szeretnék, mert ez gyerekkorom óta vonz. Nem a hagymaszag vonz, sokkal inkább az, hogy megmutassam, lehet steppelt pongyola nélkül, munka mellett is háziasszony valaki. Ez arról szól, hogyan lehet otthont teremteni. Mindenki érzi, hogy másként, mint ahogy anyáinknak, nagymamáinknak kellett, de az, hogy akkor mit is csináljunk, már nem ilyen egyértelmű” (Vig, 2003).

Fontos megismételni, hogy miközben Stahl Judit a régi női identitás korszerűtlenségét hangsúlyozza, nem szakít a női szerep olyan alapköveivel, mint például az „otthonteremtés”, amelyet a női szerep másik alappillére, a „főzés” révén remél megvalósítani. Ezért aztán az ő nyilatkozataiban a főzés sokkal többet jelent egyszerű ételkészítésnél: erősen metaforizálódik, s már olyan archaikus női funkciókkal mutat rokonságot, mint a másokról való érzelmi gondoskodás és a közösség összetartása:

„»A finom étel nem a végcél. Az csak a katalizátor« (L. Zs.), mondja, s másutt részletesebben is kifejti: »...szerintem az étkezés többről szól, mint magáról az ételről. Emlékekről, hangulatokról, az együttlét örömről. [...] nincs annál jobb, mint amikor a nap végén töltünk egy pohár bort, és leülünk vacsorázni, vagy amikor hétvégén a barátaink jönnek hozzánk ebédelni, és délutánba nyúlóan órákon át eszünk, és beszélgetünk közben. [...] Ha erre gondolunk, akkor öröm lesz a főzés és az evés, amolyan „nyugalom szigete”. És azt hiszem, ez a lényeg«” (Bus, 2002).

Talán ezért is zárul a Stahl konyhájának minden adása közös rituális evéssel, amikor az elkészült fogásokat a stáb együtt fogyasztja el, s a kör közepén állva maga Judit is nagyokat harap az ételből.

3.2. Enni jó! – Gyorsan valami finomat!

Bár e dolgozat terjedelmi korlátai nem teszik lehetővé, hogy Stahl Judit szakácskönyveit önálló fejezetben vizsgáljam, külön elemezve a szakácskönyvpiacra elfoglalt helyüket, két okból mégis ki kell rájuk térnem. Egyrészt azért, mert a televíziós főzőshow elsősorban velük lép intertextuális viszonyba, másrészt azért, mert bennük, s körülük is főleg az első kötetben valósul meg a legegységesebben az eddig elemzett Stahl-imázs.

A két kötet első ránézésre nagyon hasonló. Mindkettőt a Park Könyvkiadó jelentette meg ugyanabban a formátumban, mint szakácskönyv-sorozatának többi darabját is: jó minőségű fotópapíron, sok-sok egész oldalas képpel, változatos színű, méretű és típusú betűkkel szedve.

A két könyv szövegének stílusa is azonos: mindkét esetben a népszerű újságírás szövegalkotási technikáit használja a szerző. Ez a törekvés mind tartalmi, mind stiláris szinten nyomon követhető: a személyes információkat, magánjellegű élményeket és emlékeket is mozgósító szöveg szókincsére a családias, néha a szleng határát súroló szóválasztás, a kötetlen, időnként fragmentált mondat szerkesztés és a változatos mondatfajták használata jellemző. Végül soron tehát mindkét könyv a sorok mögött fellelhető személy, a szerző felé irányítja az olvasó figyelmét, azonban különböző mértékben és céllal. Az első kiadvány az imázsépítés fontos állomásának tekinthető, míg a második kötet a szubjektív szakácskönyvek műfaji követelményeinek megfelelően csupán az olvasóval való közösség fenntartását célozza, kötetlen, baráti beszélgetést imitálva. Ez a különbség könnyen érzékelhető, ha megvizsgáljuk a két kötet fotóanyagát és szerkezeti felépítését (lásd a 3. táblázatot).

3. táblázat. A két szakácskönyv jellemzői

	Enni jó! (2002)	Gyorsan valami finomat! (2003)
oldalszám	192	224
képek száma	112	122
ezen belül a szerzőt ábrázoló képek száma	36	6

Látható, hogy amíg a két könyv körülbelül ugyanannyi képet tartalmaz oldalanként (0,58, illetve 0,54 darabot), addig a második kötetben radikálisan csökkent a szerzőt ábrázoló képek száma (oldalankénti 0,32-ről 0,026-ra). A két könyv fotói jellegükben is különbözőek. Az első kötetben a Stahl Juditról készült fényképek színesek, élesek és figyelemfelkeltőek, szemben az ugyancsak színes, de gyakran homályos ételfotókkal. A második kötet ételfotói mind színesek és homályosak, az őt magát ábrázoló képek viszont fekete-fehérek, s ezáltal hangsúlytalanok és álomszerűek. Összefoglalva: a szerző képi ábrázolására eső hangsúly, amely az első kötetben igen nagy, a második kötetre határozottan csökken.

A két kötet szerkezete is eltérő. Az Enni jó! formabontó módon nem ételtípusok, hanem társaságtípusok szerint épül fel. Olyan fejezetei vannak, mint Többesben; Szólóban; Párosan; valamint Enni és utazni. Ez a felosztás önmagában is hangsúlyozza a Stahl-imázs egyik alaptételét, miszerint a főzés többet jelent az ételkészítésnél, s végső soron a közösség összetartásának ősi feladatát szolgálja. A Gyorsan valami finomat! című kötet ezzel szemben hagyományosnak mondható, amennyiben ételcsoportok szerint közli a recepteket. Itt is nyomon követhető tehát az a változás, amelyet a fotók kötetek közötti megoszlása sugallt: a második könyvben a hangsúly a szerzői imázsról az ételekre került át.

Az utolsó fontos eltérés a két szakácskönyv között az, hogy az első kötetben az egyes receptcsoportokat rövid esszéisztikus szövegek vezetik be, amelyek rögzítik a Stahl-kép legfontosabb vonásait, s amelyek a második kötetben már szinte teljesen hiányoznak. A következő rövid részletek jól példázzák, hogy az Enni jó! című könyv lírai betétei ugyanazt a képet mélyítik el és árnyalják, amelyet az előzőekben körvonalaztunk.

„Ülök a kocsiban, hazafelé hétfőn este a tévéből. Szól a rádió, és a műsorvezető éppen azt fejtegeti, hogy a dolgozó nők ma már kénytelenek választani: karrier vagy vacsora. Érzem, hogy enyhén megfeszülnek

az idegeim. Miről beszél ez? Miket hord össze? Micsoda sztereotípiák! Aki dolgozik, az dolgozik. Van munkája és szeretheti is a munkáját. Akár férfi, akár nő. És az sem kivételes eset, ha szeret jókat enni, jókat főzni. Akár férfi, akár nő. Hol itt a szégyen? [...] Nos, szóval megyek hazafelé, és igenis, vacsorát fogok főzni. Ahogy majd' minden este. És attól, hogy munka után vacsorát főzök, még korántsem vagyok steppelt pongyolás elnyúzott teremtmény, de szupernőként tündöklő, feminista élharcos sem. Egyszerűen csak egy mindennapi ember vagyok, aki dolgozni is szeret meg főzni is..." (Stahl, 2002).

Milyen hát az a kép, amely a könyvből előttünk kibontakozik? A munkáját és a főzést egyaránt szerető nő képe, aki nemcsak a saját családját tartja össze terített asztala segítségével (Stahl, 2002: 21), de baráti körét is. Nála rendezik a „Harmincas Tyúkok Estéjét” (Stahl, 2002: 13), ő süt 20–24 órán át omlós malacsültet barátai számára (Stahl, 2002: 35), kirándulócsapatukkal rendszeresen piknikezik (Stahl, 2002: 41), s pizzabulijain nemcsak a közös evés, de a közös főzés örömét is megismerteti vendégeivel (Stahl, 2002: 47).

A könyv „lírai énje” harmonikus párkapcsolatban él, s kedvesével szemben időnként játékos csipkelődéseket is megenged magának (Stahl, 2002: 81, 115). Ugyanilyen harmonikus a viszonya saját testével is, s bár nem „két lábon járó fitnessmagazin”, nem él „nyúlkaján”, azért mozogni szeret, hetente többször is fut és tornázik a szabadban. „És igen, nagyon szeretek enni is: jóízűt, frisset, finoman illatozót. Sosem éreztem, hogy ez ellentmondást jelentene” – teszi hozzá (Stahl, 2002: 93). Receptjei sem éppen kalóriaszegények: tejszínnel, vajjal főz, sok húst, sonkát használ, csokoládét készít, só, videokonyhájának első kazettáját teljes egészében a csokoládés édességeknek szentelte. S ennek ellenére, ahogy arról a könyv 36 fotója tanúskodik, az *Enni jó!* hősnője nem hizott el. Karcsú, fiatal, és mindig mosolyog a fényképeken, amelyeken általában csupán derékig látszik. Sminkje tökéletes, mosolya picit kacér és hangsúlyozottan nőies, mintha minket, olvasókat nézne egy csepp iróniával, ahogy épp őt, Stahl Juditot nézzük. Környezete, éppúgy, mint ruházata, szolid jólétről árulkodik. Kényelmes, de elegáns, enyhén kivágott felsőrészeket visel fekete nadrággal, ugyanúgy, mint a tévéshow-ban.

Nem kétséges, hogy a bemutatott Stahl-imázs szoros kapcsolatban áll a nők szerepéről és a női testről folyó diskurzusokkal. A továbbiakban e viszony elemzésére teszünk kísérletet.

4. A body-projekt²⁶

4.1. A női szerep változása

Az utóbbi 80–90 évben jelentős és sokat elemzett változáson ment keresztül a társadalom testhez, evéshez való viszonya. Ezen belül is szembetűnő a nők társadalmi szerepmoделlejt, s ezzel összefüggésben az énképüket, valamint a testképüket érintő metamorfózis.

Az 1950-es és 1980-as évek között többszörösére nőtt a házon kívül munkát vállaló férjezett nők száma (Ferguson, 1985: 190). Ezzel függ össze, hogy míg a 20. század elején a társadalom által a nők számára felkínált szereplehetőségek meglehetősen korlátozottak voltak, addig az 1970-es évektől elmondható, hogy ezek spektruma hirtelen számottevően kiszélesedett. A női magazinok által preferált „modern nő” nemcsak a családjára mindig elég időt áldozó feleség és anya, de emellett önálló, saját életét kreatív módon megélő asszony is (Vidmar, 2002: 53). Függetlenül a „szingli” nőképek erősödő térhódításától, az anyaság máig a női lét csúcspontjaként jelenik meg, amely még a karrier oltárán sem áldozható fel (Vidmar, 2002: 53). Hasonlóképp, a férfitárs partner birtoklása továbbra is a nőiség kiteljesítésének egyik státuszszimbóluma maradt, s így a nők világában érzékelhető presztízst jelent (Ferguson, 1985: 190–191). Ugyanakkor a női szerep opcionális összetevői közé tartozik a „háziasszony” és a „sikeres nő” képe, amely mögött az a rejtett üzenet húzódik meg, hogy a mai nők szabadon választhatnak: a kettő közül melyik nőtípust, illetve e két fő változat milyen elegyét (Ferguson, 1985: 8; Vidmar, 2002: 38–39) kívánják életükben megvalósítani.

4.2. A média szerepe

Széles körben kutatott kérdés, hogy milyen szerepe van e változásokban a médiának. Produktívnak tűnik az a Durkheim nyomdokain haladó megközelítés, amely szerint a média, s ezen belül például a női lapok nem csupán reflektálnak a nő társadalmi szerepére, hanem e szerep definíciójának egyik forrását és az ez irányú szocializáció egyik fontos táplálóját is jelentik (Ferguson in O'Sullivan et al. 2002: 138). Ezt oly módon teszik, hogy követendő attitűdöket és végrehajtandó rítusokat ajánlanak a beavatandóknak, amelyek bizonyosan eljuttatják majd őket az áhított célhoz, legyen az akár a *femme fatale*, akár a *szuperszakács* vagy épp a *vállalatvezető* (Ferguson, 1985: 185).

Ebből következik, hogy a nőket nem szemlélhetjük csupán úgy, mint a női szerep médiareprezentációjának passzív áldozatait, tekintve, hogy ők maguk aktívan azonosulnak e reprezentáció egy vagy több vonásával (Hrzenjak, 2002: 15). Hogyan zajlik ez a folyamat? Mindenekelőtt a női újságok virtuális közösségeket hoznak létre. Az általuk bemutatott világkép szerint az egyes nők nem annyira a társadalom, mint inkább a nők külön világának polgárai. Ebből a közös női sorsból táplálkozik az a szolidaritás, amely áthidalhatja a nők közötti gazdasági, társadalmi vagy személyiségbeli különbségeket (Ferguson, 1985: 6, 11). Az utóbbi időben a nők egységes világa további kisvilágokra látszik tagolódni, amelyek mindegyike saját rítusvariációkkal operál, sajátos megosztó gyakorlatot követ (Ferguson, 1985: 192; Hrzenjak, 2002: 24). Az adeptus elsajátítja a közvetített gondolatokat, érzéseket, majd megteszi a szükséges gyakorlati lépéseket is afelé, hogy e közösségek teljes jogú tagjának érezhesse magát. E gyakorlati lépések persze általában vásárlási aktusokat jelentenek: bizonyos javak birtoklása révén érezheti magát az egyén beavatottnak, s azonosíthatják őt a többiek is ilyenként (Hrzenjak, 2002: 21–22). A vásárolt javak tehát nem elsősorban szükségleteket tükröznek, inkább választott életformát, orientációt. A cél egyfajta életstílus, imázs létrehozása, önmagunkból való megalkotása, hogy így találhassuk meg vágyott helyünket a társadalomban (Skumavc, 2002: 122).

4.3. Test - hatalom - személyiség

Itt kapcsolódik a női szerepek médiareprezentációjának kérdése a személyiség-hatalom-test Foucault-i problémaköréhez, mert szerinte az ember a tudományos megfigyelés és értelmezés tárgyává vált, a hatalom és a tudás terméke lett. Az ember saját testéről alkotott elképzeléseit és öntapasztalását a fegyelmezési módok és a diskurzusok együttesen alakítják (lásd Foucault in Lafferton, 1997). A tudományos diskurzusokra támaszkodó női lapok így válnak képessé arra, hogy az „egészségesség” és a „szépség” nevében fegyelmezzék például a női testet. Persze nem elsősorban külső kontrollra kell gondolnunk: a folyamat főképp az önkontroll és az önfegyelmezés technikáit hozza működésbe (Hrzenjak, 2002: 16–18).

A nők esetében a test fegyelmezésének egyik legfontosabb eszköze a „férfiszem örökké jelenvaló tekintélye”. Ez körülbelül úgy működik, mint Bentham panoptikuma Foucault *Felügyelet és büntetés. A börtön története* című művében. Ez nem más, mint egy központi torony, ahonnan a börtönőrök minden cellába belátnak, anélkül azonban, hogy a rabok észrevennék, hogy épp nézik őket. Mivel tehát az elítéltek tudják, hogy láthatóak, de nem tudják, mikor kerül rájuk a sor, viselkedésüket folyamatosan az őnök által megszabott normákhoz igazítják. Hasonlóképp a nők többsége is interiorizálta a férfitekintetet, amelynek jóváhagyásától egykor valóban az élete függött (Hrzenjak, 2002: 19). A nők tehát úgy látják magukat, mint akiket állandóan néznek, ennél fogva szinte folyamatosan kísért(i) őket önmagukról alkotott képük (Berger in: Vendramin, 2002: 89). Ennek a képnek pedig a 20. század folyamán a test egyre meghatározóbb része lett.

4.4. Nő - test - étel

Bár a nők társadalmi értéke mindig is elválaszthatatlan volt testiségüktől (Brown & Jasper, 1993: 18), az viszonylag új fejlemény, hogy ezt az értéket elsősorban a test „szépsége”, vagyis az aktuális női testideállal való egyezése határozza meg. A 19. században mind a család, mind a közösség szemében nagyobb súllyal estek latba a kívánatos női jellemvonások, mint a kívánatos női test. Az ekképp szocializált ifjú hölgyek számára tehát a test még közel sem bírt akkora jelentőséggel, mint ahogy azt alig száz év múlva megfigyelhetjük (Brumberg, 1998: XX).

A társadalmi megítélés változásait rövidesen interiorizáló nők a 20. század közepére saját maguk értékelését már szorosan összekapcsolják testük alakjával és méretével, sőt, a test egyfajta átfogó „projektte” válik, az önmeghatározás fontos eszközévé. Rajta keresztül közlik a nők látható módon a világgal, kik is ők (Brumberg, 1998: 97). Ezért napjainkban, a karcsúság önkényuralma (Chernin in Zimberg, 1993: 147) idején, amikor a vékony testalkat egyaránt szimbolizálja a gazdagságot, a függetlenséget, a szabadságot és a nem reprodukív szexualitás gyönyörét (Brown & Jasper, 1993: 19), nem csoda, ha társadalmi anomáliának számít az a nő, aki nem érez aggodalmat a saját súlyával kapcsolatban (Brown, 1993: 53).

A női testtel szemben megfogalmazódó elvárásokat a kozmetikai ipar, a testépítőipar és a plasztikai sebészettel kapcsolatos üzletágak például a reklámpiacon át is kommunikálják, társadalmilag konstruált nyugtalanságot kelteve a nőkben saját testük iránt. A satu másik felét az élelmiszerreklámok ugyancsak társadalmilag konstruált csábításai alkotják. A nekik ellenállni nem tudó nő lelkiismeret-furdalást érez, s „bűnéért” azzal fizet, hogy megvásárolja a kozmetikai ipar, a testépítőipar és a plasztikai sebészettel kapcsolatos üzletágak termékeit és szolgáltatásait (Shroff, 1993: 111). A társadalmi elvárások üzenete ellentmondásos: míg mások táplálása még mindig elsősorban női feladatnak számít, a nőktől azt is elvárják, hogy erősen korlátozzák önmagukat a táplálkozás, s a vele összefüggő érzelmi gondoskodás terén. Így válik az étkezés sok nő számára szimbolikus aktussá, az érzelmi szükségletek kielégítésének legfontosabb módjává (Brown, 1993: 63–64).

Elmondhatjuk tehát, hogy az étkezési szokások napjainkban metaforikus tartalmakkal telítődtek. Egyrészt, amint arra már utaltam, az érzelmi gondoskodás nyújtásának és elfogadásának képességét jelképezik. Másrészt a „nőiség” hagyományosan a testi spontaneitás különféle formáival asszociálódik, míg az önfegyelem hagyományosan „férfiasként” kódolt viselkedésforma. A diétázás, a fogyókúrázás tehát mint kulturális metafora az én női („testi, éhes”, „veszélyes”) és férfi („spirituális”, „fegyelmezt”) oldalai közötti küzdelmet jeleníti meg (Csabai, 1998). A nők az étel és a súly kontrollja révén jelképesen az életük felett gyakorolt kontrollt valósítják meg (Brown & Jasper, 1993: 14, 33). Mivel pedig ez siker esetén önjutalmazó tevékenység, bizonyos fokig még a táplálkozási rendellenességekben szenvedő nőkről is elmondható, hogy nem tekinthetők a társadalmi rend és a különféle iparágak passzív áldozatainak, tekintve, hogy ők maguk is aktívan részt vesznek saját maguk megalkotásában (Brown & Jasper, 1993: 11). S ezzel visszatértünk a fejezet elejére: a női szerepek változása és a média szerepe ebben a folyamatban ugyanannak az éremnek az egyik oldala, amelynek a másik oldalán a test-hatalom-személyiség problémája és a nő-étel-test gondolköre található.

4. 5. A „Stahl-projekt”

Hogyan viszonyul az elmondottakhoz a Stahl Judit által felépített kép? Milyen személyiség megálmodására/megalkotására csábít? Milyen közösségszmére támaszkodik, s mit sugall arról, hogyan lehet a befogadó e közösség tagja?

Úgy gondolom, e kérdésre több szinten adhatók eltérő, de egymással összefüggő válaszok. A felszínen a nemi szerepek, nemi sztereotípiák játéka zajlik: Stahl Judit látszólag szembeszegül velük, elutasítja a „steppelt pongyolát” és a „káposztaszagot”. Am hamarosan kiderül, hogy műsora és publikus megszólalásai nem a sztereotípiák felszámolására, hanem azok újragondolására, modernizálására ösztönöznek. Mialatt a hagyományos háziasszonyszerepet elutasítja, e szerep leglényegesebb konstrukciós elveit megtartja, beolvasztja saját nőképebe. Fenntartja magának az otthonteremtő, a közösségteremtő nő szerepét, s ezeket az archaikus funkciókat a főzés és a vendéglátás révén, azaz a lehető leghagyományosabb módon kívánja betölteni. Az ő nőképe ugyanolyan sztereotíp, mint amelyet elutasít: ez nem más, mint a munkahelyén és otthon egyaránt

helytálló „szupernő”, aki szívesen végzi munkáját, sikert sikerre halmoz, s eközben nem kerül konfliktusba a hagyományos női szerep elvárásaival, mert gond nélkül megfelel mindkét fronton. Ezt úgy tudja végrehajtani, ha – és ez Stahl Judit újdonsága – a főzést magát emeli az önmeghatározás részévé, amely számára nem csupán házimunka, de szenvedély és szórakozás egyszerre, sőt, karrierje is ezen alapul.

A második szinten a Stahl-imázs látszólag szembeszegül a mai kor testfegyvelmező eljárásaival. Televíziós műsorában ő nem csupán főz, de eszik is, első szakácskönyvének címe pedig egyenesen *Enni jó!*. Receptjeit olvasva nyomát sem találjuk a kortárs diétatrendeknek. Ételeinek zsírtartalma meglehetősen magas, vaját, húst, sok tejszínt tartalmaznak. Ugyanezt mondhatjuk az ételek szénhidrát-tartalmáról is: nagy hangsúlyt helyez a sütésre, cukrot, csokoládét ír elő receptjeiben. Nyilatkozatai szerint nem eszik „nyúlka-ját”. Am ez csak az érem egyik oldala. A másik oldalon áll a „tökéletes nő” külső megjelenése, fölösleges kilók és sminkhibák nélkül, aminek magyarázata a szervezés, a figyelem és a mozgásban lelt élvezet. A Stahl-imázs tehát ismét kétarcú: szembeszáll a testfegyvelmező eljárásokkal, ugyanakkor sikeresen interiorizálja is őket. Ezáltal tagadja a mai kor újabb fontos dichotómiáját, és a lélek nőies (spontán, testi, sőt, mások testéről is gondoskodó) és férfias (önuralommal bíró, szellemi) oldalait nem a „diéta harcában”, hanem harmonikus egyensúlyban ábrázolja. Vajon nem ezt az androgin harmóniát fejezik ki az öltözködés nyelvén Stahl Judit örök fekete nadrágja és színes, kivágott, változatos és mindig nőies topjai?

Végül e megálmodott személyiség harmadik fontos eleme a viselkedést érinti. Első ránézésre szembevetünk, hogy Stahl Judit mind a fényképeken, mind pedig televíziós műsorában kissé modorosán viselkedik. A nőket folytonosan érő férfitekinteteket láthatóan számításba veszi, sőt, tematizálja is őket. „Kimosolyog a képernyőről” a nézőkre, „kiszól” az operatőrhez és a stáb tagjaihoz, kikéri a véleményüket, s végül vendégül látja őket frissen elkészült ételleivel. Egész viselkedésével azt sugallja, hogy őt nem zavarja a mozi férfitekinteteinek hármassága: a néző, az operatőr és a színész partner tekintete (Skumavc, 2002: 133). S ez talán nem is véletlen, hiszen a tévéshow enyhén emelt kameraállása, és a szakácskönyvek, de főleg a második kötet fekete-fehér, homályos képei mind Stahl Judit védettségét jelképezik. A nézőnek olyan érzése támad, hogy itt kivételesen az a szabadabb, akit néznek, mert ő konstruálja a tekintetet, ő dönti el, mit láthatunk, s mit nem.

Az utolsó megválaszolandó kérdés már közvetlenül minket, nézőket érint. Milyen azonosulási technikákat kínál fel a Stahl-imázs a mi számunkra, milyen úton érhetjük el az általa reprezentált szimbolikus értékeket? Hogyan válhatunk a Stahl-képhez hasonlóvá, hogyan lehetünk mi is beavatottak? Természetesen a mai kor szelleme szerint a modern marketingtechnikákra való érzékeny reagálás útján, elsősorban a vásárlás aktusai révén. Olvassuk heti rendszerességgel Stahl Judit rovatát a *Nők Lapjában*, vegyük meg könyveit, nézzük tévéműsorát! Tartsunk vele személyes kapcsolatot vagy a műsorban meghirdetett receptverseny révén, vagy a honlapon található fórumon keresztül, amelynek már a címe is (Kérdezd Juditot!) egyfajta század eleji „női liga”-hangulatot idéz, ahol huszonéves ifjú hölgyek kamasz lányokat avatnak be a sikeres nőiség titkaiba. Ilyen útmutatás mellett bizonyosan nem lesz nehéz válani saját életünkben a Stahl-*image* vonzó eszméit, s munkánkban és konyhánkban egyaránt sikeres mai nővé lennünk.

Irodalom Stahl Juditról²⁸

Bus István (2002) Stahl Judit megfőzött. *Nők Lapja*, április 3. <http://www.noklapja.hu/cikk.php?id=1&cid=5485&PHPSESSID=06f4d559a67ce464e0820b05e56dc800>

f.a. (2004) Stahl Judit külföldre terjeszkedik. *Legjobb lap.hu*. <http://arc.hu/cikk.html?id=3551>

Farkas Katalin (2003) Személyes fakanál. Stahl Judit: Enni jó! *MaNcs*, <http://www.mancs.hu/index.php?gcPage=/public/hirek/hir.php&id=8368>

Folytassa, nővér. http://www.tv2.hu/Archivum_cikk.php?cikk=100000023882&archiv=1&next=30

L. Zs. (2004) Stahlalva! *Népszabadság*, január 9. <http://www.nol.hu/cikk/141836/>

Más is volt kamasz... Stahl Judit televíziós műsorvezető. Stahl Judit meséli. Necc.hu http://www.necc.hu/kamasz/kamasz_3.html

Sisso (2003) A hírmanőken és a hagymakarikák: *MaNcs*, Túsarok, 2003. január 09. Elérhető az interneten: http://www.tv2.hu/Archivum_cikk.php?cikk=4000443&archiv=1&next=10

Stahl Judit (2002) *Enni jó!* Budapest: Park Könyvkiadó.

Stahl Judit (2002) Megszállottan szeretek főzni. *Origo/Nőilapozó* <http://www.origo.hu/noilapozo/presszo/20021029stahl.html>

Stahl Judit (2003) *Gyorsan, valami finomat! 35 perces ételek*. Budapest: Park Könyvkiadó.

Stahl Judit és Friderikusz Sándor. <http://195.56.65.21/friderikusz/musorok/osztalytalalkozo/adas13.html>

Stahl Judit férjével birodalmat épít. *Origo*, 2004. március 12. <http://www.origo.hu/szorakozas/teve/20040312stahl.html>

Stahl Judit férjhez ment. *Blikk*, 2003. 08. 31. http://www.tv2.hu/Archivum_cikk.php?cikk=100000043285&archiv=1&next=30

Stahl Judit kizsall a Tényekből. *Origo*, 2002. augusztus 30. <http://www.origo.hu/szorakozas/teve/20020830stahl.html>

Stahl Judit. *Legjobblap.hu*. <http://arc.hu/arc.html?id=485>

Stahl Judit: Enni jó! *Korridor Kult.* 2003. 08. 31. http://www.tv2.hu/Archivum_cikk.php?cikk=100000045272&archiv=1&next=20

Stahl konyhája. *Korridor* http://www.tv2.hu/Archivum_cikk.php?cikk=100000052731&archiv=1&next=20

stsmort (2003) Enni jó! Hát még szerepelni! <http://sesblog.hu/archives/individual/008775-20030927.html>

Szaszand (2003) Pálffy és Stahl újra együtt? http://www.TV2.hu/Archivum_cikk.php?cikk=100000081144&archiv=1&next=0

UnoKém (2003) Stahl Judit az év női közéleti személyisége. <http://www.uno.hu/news/story/56069>

Vass Virág (2001) Egy (majdnem) magabiztos nő. Beszélgetés Stahl Judittal. *Nők Lapja*, 05. 23. <http://www.noklapja.hu/cikk.php?id=1&cid=1446&PHPSESSID=06f4d559a67ce464e0820b05e56dc800>

Vig György (2003) Szívesen készítenék interjút boldog emberekkel. *Nők Lapja* 03. 26. <http://www.noklapja.hu/cikkonly.php?action=nyomtat&cid=9291&PHPSESSID=06f4d559a67ce464e0820b05e56dc800>

Zsidai Péter (1998) Nem akarok sztár-liba lenni. Interjú Stahl Judittal. *Elite Magazin*, szeptember. <http://www.elitemagazin.hu/9809/index.html>

A nőkről és a testről

Berger, J. (1972) *Ways of Seeing*. London: BBC & Penguin.

Brown, Catrina & Jasper, Karin (1993) Why Weight? Why Women? Why Now? In: *Consuming Passions. Feminist Approaches to Weight Preoccupation and Eating Disorders*. Brown, Catrina & Jasper, Karin (ed.) pp. 16-35. Toronto: Second Story Press.

Brown, Catrina (1993) The Continuum: Anorexia, Bulimia, and Weight Preoccupation. In: *Consuming Passions. Feminist Approaches to Weight Preoccupation and Eating Disorders*. Brown, Catrina & Jasper, Karin (ed.) pp. 53-68. Toronto: Second Story Press.

Brumberg, Joan Jacobs (1998) *The Body Projekt. An Intimate History of American Girls*. First Vintage Books Edition.

Csabai Márta (1998) *Bőrbe kötve - a test könyvei. A test. Társadalmi fejlődés, kulturális teória.* (recenzió) szerk.: Mike Featherstone & Mike Hepworth & Bryan S. Turner. Buksz, 1998, 2-06. Elérhető az interneten: <http://www.c3.hu/scripta/buksz/98/2/06.htm>

Featherstone, Mike & Hepworth, Mike & Turner, Brian S. (1997) *A test. Társadalmi fejlődés, kulturális teória.* Budapest: Jászöveg Műhely Kiadó.

Ferguson, Marjorie (1985) *Forever Feminine: Women's Magazines and the Cult of Femininity*. Gower House.

Hrzenjak, Magda (2002) „The Bio-Politics of the Body in Women's Magazines”. In: *Making Her Up. Women's Magazines in Slovenia*. Petković, Brankica (ed.) pp. 14-31. Peace Institute.

Lafferton Emese (1997) *Az ember és a társadalom testéről a modern tudományok tükrében.* Szakirodalmi áttekintés. Replika, 1997/28. Elérhető az interneten: <http://www.c3.hu/scripta/scripta0/replika/28/test.htm>

Legan, Jerca (2002) Women's Magazines as Advertising Media. In: *Making Her Up. Women's Magazines in Slovenia*. Petković, Brankica (ed.) pp. 100-120. Peace Institute.

McCracken, Ellen (1993) *Decoding Women's Magazines*. London: Macmillan Press.

O' Sullivan, Tim & Dutton, Brian & Rayner, Philip (2002) *Médiaismeret*. Budapest: Korona Kiadó.

Shroff, Farah M. (1993) *Adeliciosa! The Body, Passion, and Pleasure.* In: *Consuming Passions. Feminist Approaches to Weight Preoccupation and Eating Disorders*. Brown, Catrina & Jasper, Karin (ed.) pp. 109-117. Toronto: Second Story Press.

Skumavc, Ursa (2002) Fashion Presentation in Women's Magazines. In: *Making Her Up. Women's Magazines in Slovenia*. Petković, Brankica (ed.) pp. 122-135. Peace Institute

Vendramin, Valerija (2002) The Culture of Femininity: Cosmo at Work. In: *Making Her Up. Women's Magazines in Slovenia*. Petković, Brankica (ed.) pp. 84-97. Peace Institute.

Vidmar, Ksenija H. (2002) Nasa Zena and the Image of the Mother: Contradictions and Oppositions. In: *Making Her Up. Women's Magazines in Slovenia*. Petković, Brankica (ed.) pp. 34-55. Peace Institute.

Zimberg, Robyn (1993) Food Needs, and Entitlement: Women's Experience of Emotional Eating. In: *Consuming Passions. Feminist Approaches to Weight Preoccupation and Eating Disorders*. Brown, Catrina & Jasper, Karin (ed.) pp. 137– 150. Toronto: Second Story Press.

A szakácskönyvekről és a főzőshow-król

Belman, David (1996) 200 Years of Cooking by the Book: The American Cookbook Celebrates Its Bicentennial . *Restaurants USA*, 11. Elérhető az interneten: <http://www.restaurant.org/rusa/magArticle.cfm?ArticleID=631>

Cserna-Szabó András (2004) Vegától cupáig. *Élet és Irodalom*, 48./07. Elérhető az interneten: <http://www.es.hu/pd/display.asp?channel=MUBIRALAT0407&article=2004-0216-1028-16VOYJ>

Day, Julie Finnin (2003) Steak for men, salad for women. A century of gender programming from America's cookbooks. *The Christian Science Monitor*, Books, 2003, 07. <http://www.csmonitor.com/2003/0724/p21s01-bogn.html>

Horvát János A televízió és az üzlet. A televíziós műsortípusok. A televíziós személyiség. *Sulinet/Média* <http://www.sulinet.hu/tart/ncikk/ah/0/1205/johorvat-5.htm>

Jaworski, Stephanie A Little History on English Cookbooks (Cookery Books). *Joy_of_Baking.com*: <http://www.joyofbaking.com/reviews/cookbookhistory.html>

Neuhaus, Jessamyn (2003) *Manly meals and mom's home cooking: Cookbooks and Gender in Modern America*. John Hopkins University Press.

Pinkerton, J. C. (2002) The History of the Cookbook. *PageWise*: http://me.essortment.com/hstorycookbook_rdox.htm

Wellman, Jos F. J. Culinary History. *Cookbooks*. <http://www.geocities.com/NapaValley/6454/cookbooks.html>

Lábjegyzetek

- 1 Cserna-Szabó (2004).
- 2 http://www.foodnetwork.com/food/programdaily/0,1904,FOOD_9927__EST,00.html (utolsó letöltés: 2004. augusztus 02.)
- 3 <http://www.bbcfood.com/default.asp> (utolsó letöltés: 2004. augusztus 02.)
- 4 <http://www.bbc.co.uk/food/> (utolsó letöltés: 2004. augusztus 02.)
- 5 <http://www.origo.hu/szorakozas/teve/20020830stahl.html> (utolsó letöltés: 2004. augusztus 02.)
- 6 2004. március 14-én láthatták a nézők az új sorozat első adását.
- 7 <http://www.origo.hu/szorakozas/teve/20040312stahl.html> (utolsó letöltés: 2004. augusztus 02.)
- 8 <http://www.origo.hu/noilapozo/presszo/20021029stahl.html> (utolsó letöltés: 2004. augusztus 02.)
- 9 Sisso (2003).
- 10 <http://www.stahl.hu/Eletrajz.html> (utolsó letöltés: 2004. augusztus 02.)
- 11 <http://195.56.65.21/friderikusz/musorok/osztalytalalkozo/adas13.html> és <http://arc.hu/arc.html?id=485> (utolsó letöltés: 2004. augusztus 02.)
- 12 <http://arc.hu/arc.html?id=485> (utolsó letöltés: 2004. augusztus 02.)
- 13 <http://www.origo.hu/szorakozas/teve/20020830stahl.html> (utolsó letöltés: 2004. augusztus 02.)
- 15 <http://www.origo.hu/szorakozas/teve/20020830stahl.html> (utolsó letöltés: 2004. augusztus 02.)
- 16 <http://arc.hu/arc.html?id=485> (utolsó letöltés: 2004. augusztus 02.)
- 17 <http://www.origo.hu/szorakozas/teve/20020830stahl.html> és <http://arc.hu/arc.html?id=485> (utolsó letöltés: 2004. augusztus 02.)
- 18 <http://www.origo.hu/noilapozo/presszo/20021029stahl.html> (utolsó letöltés: 2004. augusztus 02.)
- 19 <http://arc.hu/arc.html?id=485> (utolsó letöltés: 2004. augusztus 02.)
- 20 <http://arc.hu/arc.html?id=485>(utolsó letöltés: 2004. augusztus 02.)

- 21 <http://www.origo.hu/szorakozas/teve/20040312stahl.html> (utolsó letöltés: 2004. augusztus 02.)
- 22 <http://www.origo.hu/szorakozas/teve/20040312stahl.html> (utolsó letöltés: 2004. augusztus 02.)
- 23 <http://arc.hu/arc.html?id=485>(utolsó letöltés: 2004. augusztus 02.)
- 24 <http://www.origo.hu/noilapozo/presszo/20021029stahl.html> (utolsó letöltés: 2004. augusztus 02.)
- 25 <http://www.origo.hu/noilapozo/presszo/20021029stahl.html> (utolsó letöltés: 2004. augusztus 02.)
- 26 Stahl (in Bus, 2002).
- 27 Brumberg (1998).
- 28 A bibliográfiában megadott web-oldalak címét 2004. augusztus 2-án ellenőriztem.

Állásfoglalás

[Közös állásfoglalás a kommunikációs alapképzés tervezett megszüntetéséről](#)

Legolvasottabb

- [Manipulál-e a média?](#)
- [Az internetes kommunikáció története és elmélete.](#)
- [Reklámhatás, problémamegoldás, intencionalitás](#)
- [Médiaerőszak: tények és mítoszok](#)
- [A tévémaci tudatformáló szerepe](#)

Könyvajánló

<>

Szomszédok közt

> [könyv rendelés](#)

Megrendelés

<>

2016 nyár

> [régebbi lapszámok](#)

Pódiumbeszélgetések

[„Szomszédok közt” pódiumbeszélgetés](#)

Kérdés: Bajomi-Lázár Péter Médiakutató

Válaszol: Kovács M. András és Lányi Balázs forgatókönyvíró

> [korábbi pódiumbeszélgetések](#)

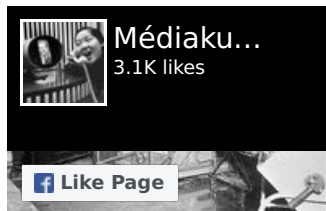
Partnereink

[Magyar Kommunikációtudományi Társaság](#)

[Sajtószabadság Központ](#) (rendszeres tevékenységét források hiányában megszüntette)

[Eastbound - Culture, Society, Media](#)

[Infokommunikáció és jog](#)

© [Médiakutató Alapítvány](#) 2000-2017. [Impresszum](#) [Szerzőinkhez](#)

- [Korábbi lapszámok](#)
- [Rovatok](#)
- [Szerzőink](#)
- [Rólunk](#)

Médiakutató 2004 ősz

Propaganda

[Vörös Boldizsár:](#)

Két rendszer, két halott, két temetés

Ady Endre és Eötvös Loránd búcsúztatásai 1919-ben

E tanulmány Ady Endre és Eötvös Loránd 1919-ben lezajlott temetéseinek vizsgálatával azt mutatja be, hogy a különböző politikai rendszerek közvélemény-formálói hogyan használhatják fel az általuk kiemelkedőként méltatott történelmi személyiségek búcsúztatásait propagandájukban a saját világszemléletük terjesztésére. Az elhunyt értékeléséhez a hatalom többféle eszközt is alkalmazhatott: a temetés egész jellegét meghatározó minősítést, a szertartás helyszíneinek kijelölését és azok díszítését, a közreműködők kiválasztását, a hatalom képviselőjének gyászbeszédét, a koszorúküldést, továbbá azt, hogy az adott rendszer vezetői közül kik jelennek meg a búcsúztatáson. Ady és Eötvös temetési szertartásainak elemzése azt is jól szemlélteti, hogy a forradalmak közvélemény-formálói - politikai céljaik érdekében - korántsem utasítják el azoknak a propagandisztikus eszközöknek az alkalmazását, amelyeket az általuk megtagadott rendszerek illetékesei is felhasználtak, természetesen a saját törekvéseik megvalósításához.

A 19. század végi Magyarországon - amint azt Lakner Judit megállapította - a „nagy emberek” temetése a politika műfajához tartozott. A „nagy emberek” élete a politikai pártok és csoportok szabad prédája lett, amelyek kisajátították őket politikai tőkéjük növelésére. A kisajátítási ceremónia a temetés volt. Kossuth temetése a nemzet apoteózisává vált a Függetlenségi Párt ceremóniamesteri közreműködésével, Deák Ferencé pedig - a kormánypárt rendezésében - a dualizmus apoteózisa volt. Ám nemcsak e politikusok temetését rendezték nagy pompával, hanem Arany Jánosét, Jókai Mórét, Mikszáth Kálmánét, Lechner Ödönét, Munkácsy Mihályét, Trefort Ágostonét, Baross Gáborét és Prielle Kornéliáét is (Lakner, 1993: 25-31).

Így például Jókai 1904 májusában bekövetkezett halála után a kormány „a nemzet halottjának” tekintette az író, és megbízta Berzeviczy Albert közoktatási minisztert, hogy gondoskodjék az államköltségen rendezendő temetésről¹. A gyászszertartást a különböző intézetek és testületek vezetőiből alakult, a miniszter által összehívott bizottság szervezte. Jókai ravatalát a Nemzeti Múzeum előcsarnokában állították fel. „Az egész helyiséget feketével vonták be és zöld bokrokkal díszítették” - tudósított a *Vasárnapi Újság*². A ravatalhoz koszorút küldött - többek között - Tisza István miniszterelnök, a kormány, a főrendiház és a képviselőház; a miniszterelnök és a miniszterek személyesen is megjelentek a temetésen. A Nemzeti Múzeumban rendezett gyászszertartáson a kormány képviselőjeként Berzeviczy Albert mondott búcsúbeszédet. A Múzeumban és a Kerepesi úti temetőben egyaránt - ahol az író a főváros által kijelölt dízsírhelyre temették - számos szónoklat hangzott el. A szertartás zenei részeinek előadásában részt vett a Magyar Királyi Operaház énekkara és zenekara is.³

Jókai halottaskocsijának elindulása a Nemzeti Múzeum kertjéből. Sorger Sándor fényképe a Vasárnapi Újság 1904. május 15-i számából

A Jókai-temetés csak röviden ismertetett mozzanatai is jól mutatják, hogy *a hatalom milyen eszközöket használhat fel „koncepcionális egységességgel”* (Glatz, 1990: 86) az elhunyt személy értékeléséhez, méltatásához és ezáltal kisajátításához. Felhasználhatja a búcsúztatás egész jellegét meghatározó minősítést (itt: „a nemzet halottja”), a szertartás helyszíneinek kijelölését és azok díszítését, a közreműködők kiválasztását, a hatalom képviselőjének gyászbeszédét, a koszorúküldést (a koszorúszalagon az elhunytat értékelő felirattal, lásd erről Kalla, 1997: 112-122), továbbá azt, hogy az adott rendszer vezetői közül kik jelennek meg a búcsúztatáson. A temetési szertartást rendező politikai hatalom, illetve képviselői pedig - mint azt látni fogjuk - alkalmazták is ezeket az eszközöket Ady Endre és Eötvös Loránd 1919-ben lezajlott búcsúztatásainál.

„A nemzet halottja”

Az 1918-as polgári forradalom során létrejött új hatalom már Ady Endre életében kiemelkedő személyiségként

méltatta a költőt. 1918. november 18-án a kormány hozzájárulásával a Nemzeti Tanács Hock János vezette küldöttsége felkereste a beteg Adyt, és átnyújtotta neki a Nemzeti Tanács és a kormány üdvözlő iratát. Eszerint

„főleg benned, ki elől jártál időben és zseniben, benned él Ady Endre Magyarország szellemi egysége. [...] A benned nyugvó szellemi egység Magyarország fizikai egységének immár egyetlen bizonyítéka.

Mutass könyveidre Ady Endre! Mutass szívedre Ady Endre! Mutass hitedre Ady Endre! Mutass a magyar lélek birodalmára, a te szellemi országodra, amelyet nem száll meg sem cseh, sem oláh, sem szerb, sem német s mely a jövő magyarok örök országa. Ebben az országban a te utadon akarunk járni s kívánjuk Ady Endre, testvérünk, barátunk, drága jó Bandi, hogy mihamarább gyógyultan, sokáig járhasd velünk azt a nyílt utat, melyet te törtél, melyen, mint hív csatlósaid, boldogan járhasunk, mint oly rég megszoktuk, *utánad*, mindig csak utánad.”⁴

Ady 1919. január 27-én bekövetkezett halála után a kormány „a nemzet halottjának” nyilvánította a költőt, és elhatározta, hogy temetéséről az állam gondoskodik.⁵ A gyászszertartást a kormány megbízásából a Vörösmarty Akadémia rendezte.⁶ A búcsúztatás megszervezésének részleteire Hatvany Lajos így emlékezett vissza:

„A halál napjának délutánján a Pesti Napló szerkesztői szobájában egybegyűltek: Jászi Oszkár, Babits Mihály, Móricz Zsigmond és a kultuszminisztérium kiküldöttje: Czakó osztálytanácsos. Följegyzem e morbid konferencia jellegzetes apróságait: A tanácsos úr kezében egy nagy kék árkus papír volt: a Mikszáth temetéséről szóló akta: »ehhez a költségvetéshez tartuk magunkat.« Ebben a percben jelentkezett a pompes funčbres embere, aki kijelentette: »Én tudom, hogyan kell csinálni az illet.« Görgeyt is a múzeumból temették, meg Justh Gyulát is. [...] Jászi Oszkár kifejezi azt a tapintatos és bölcs óhajt, hogy a temetés a mai időkhöz méltóan, azaz a Mikszáthénál kisebb pompával folyjék le. Most a pompes funčbres-ember egy költségvetést olvas fel. Minden egyes tételnél külön megállunk. [...] Majd a beszédek sorrendjét állapítjuk meg s egyszersmind azt is, hogy a díszsír helyének felkeresésére Babitscsal, Móriczcal kimegyek másnap a temetőbe.”⁷

Ady holttestét a Nemzeti Múzeum gyászdrapériás előcsarnokában ravatalozták fel. A ravatalhoz küldött koszorúk között ott volt a kormányé (nemzetiszínű szalagján „A magyar népköztársaság kormánya az új Magyarország költőjének” felirattal), a szociáldemokrata párté és a polgári radikális párté is. A január 29-i temetésen megjelent Berinkey Dénes miniszterelnök, Garami Ernő, Kunfi Zsigmond, Nagy Vince és Szende Pál miniszterek, továbbá Hock János, mint a Nemzeti Tanács küldöttségének a vezetője. A díszsír helyet a főváros adta a Kerepesi úti temetőben.⁸

Ady ravatala a Nemzeti Múzeum előcsarnokában. Fénykép a Vasárnapi Újság 1919. február 9-i számából.

A szertartás kezdetén a Magyar Nemzeti Operaház énekkara énekelt, majd Haypál Benő református lelkész után a költőt Kunfi Zsigmond közoktatásügyi miniszter búcsúztatta „a forradalomból megszületett magyar népköztársaság kormányának a nevében, a forradalmi megújulást szomjazó magyar nép nevében”, és kijelentette: Adynál „tüzesebb, gyújtogatóbb csóvákkal senki sem járt az alatt a nagy grófi szérű alatt, amely a régi Magyarország volt”. Az eseményhez kapcsolódóan, stílusosan Ady-versekből vett fordulatokkal törekedett Kunfi a költő alakjának és műveinek felidézésére, ugyanakkor értelmezte is a szövegeket: „a grófi szérű” itt immár a letűnt rendszer metaforája. A *Rohanunk a forradalomba* című versében Ady Tisza Istvánt támadva nevezte őt a „gyújtogató, csóvás ember”-nek (Tiszát, aki a kortársak számára halálával egyértelműen a bukott rendszer jelképévé vált).⁹ Kunfi pedig – jelzőivel („tüzesebb”, „gyújtogatóbb”) mintegy „rálícitálva” a költő minősítéseire – jelentőségében Tisza István fölé emelte őt, jelképévé is téve az új világnak. Figyelemre méltó a két Ady-szöveg összekapcsolása: míg *A grófi szérű*ben a tűz pusztítása egyértelműen veszteséget jelent, a *Rohanunk a forradalomba* című versben pedig „Hunnia úri trágyadombjára”-nak „összeshamvadását”, Kunfi beszédében a költő gyújtotta tűz a megtisztulás, az újjászületés elősegítője. Mert a miniszter a továbbiakban így értékelte Adyt: „a forradalom egyik nagy magvetője, a lelkek fölgyújtója, bátor cselekvések és akaratok élesztgetője”. A szónok Ady tanítványainak tekintette az új Magyarország képviselőit, köztük magát is.

Ady temetése 1919. január 29-én. Müllner János fényképe. (Budapesti Történeti Múzeum, Kiscelli Múzeum, Fényképtár)

„A második magyar forradalom Petőfijétől kell most elbúcsúzni” – folytatta, és az Ady által alkalmazott Ady-Petőfi-párhuzam felidézésével 1918 forradalmát az 1848-assal tette egyenrangúvá, így is hangsúlyozva az őszirózsás forradalom történelmi jelentőségét. Beszédének végén a szónok Ady alakjának és a *Fölszállott a páva* sorainak felhasználásával is igyekezett legitimálni az új vezetés törekvéseit, ugyanakkor jellemezni a forradalmi átalakulás hatalmas arányait:

„Az a kormány, amely azzal a bús és nehéz föladattal tisztelt meg, hogy a részvét és kegyelet szavait tegyem le Ady Endre koporsójára, igaznak érzi azt, amit a népnek és nemzetnek, művészetnek és forradalmi akaratnak ez a nagy halottja prófétás szavakkal hirdetett:

Vagy bolondok vagyunk és [így!] elveszünk egy szálíg,
Vagy ez a mi hitünk valósággra válik.”

A kormányban részt vevő Magyarországi Szociáldemokrata Párt nevében Vincze Sándor mondott gyászbeszédet, aki – felhasználva *Ady Véres panorámák Tavaszán* című versének részleteit – ekként méltatta az elhunyt költőt:

„Gyűjtsatok meg elvtársak minden mécszet a beborult magyar ég alatt, éjesebb gyász sose ülte meg még egütnket, soha szebbet, soha jobbat nem vesztettünk el. Bárhova vigye törekeny testedet az élet nagy törvénye, – Ady Endre itt maradsz velünk, amit írtál és sirtál, amit láttál és akartál, azért továbbra is állunk és élünk és rátesszük lábunk a magyar rögre és esküszünk, mozdulni fog ez is és minden eddigit jobbal pótolunk, vagy minden vész itt, – ámen, – mindörökre.”

E fogadalomtételhez Vincze csaknem szó szerint vette át az 1913-ban keletkezett Ady-vers befejező sorait, ám az eredeti „S minden mostanit jobbal pótolunk,” sorból a „mostanit” szót kicserélte „eddigit”-re – nem akarván azt, hogy éppen Ady szavaival ítélje el a forradalom eredményeit.

A Nemzeti Múzeumban Kunfi Zsigmondon és Vincze Sándoron kívül több szónok is búcsúztatta a költőt – például Móricz Zsigmond a Vörösmarty Akadémia képviselőjében¹⁰, Babits Mihály a Nyugat nevében (Babits, 1975: 72-74), Jászi Oszkár a Társadalomtudományi Társaság nevében beszélt¹¹ –, majd a koporsót és a koszorúkat kiszállították a Kerepesi temetőbe. Miközben a koporsót levették a gyászkocsiról, az Általános Munkásdalárda énekelt, majd a radikális párt nevében Kernstok Károly mondott beszédet Adyról mint a párt egyik megalapítójáról. További beszédek elhangzása és a pap imája után a Munkásdalárda gyászéneke mellett elföldelték a koporsót¹² (lásd még József, 1962: passim).

Nem egy kortársnak feltűnt, hogy az Ady-temetés rendezői számos olyan elemet alkalmaztak e gyászszerartásnál, amilyenekkel még 1918 előtt búcsúztatta a hatalom az általa különösen kiemelkedőknek tekintett személyiségeket. Ezzel kapcsolatban a *Vágóhíd* című lap „Forradalmi költő nyárspolgári temetése” című cikkének szerzője így írt:

„És ezt a szegényes magyar mértékkel alig mérhető különleges nagyságot, az összeroskadtt roppant forradalmi energiát [tudniillik Adyt], úgy temették, mint valami nyárspolgárt. Rábízták az entreprízre, hogy csináljon neki egy szép pesti temetést. Nemzeti Múzeummal, Arany-szoborral, azzal a jól bevált sablonnal, ahogy a hivatalos halottaknak dukál.”¹³

Az *Új Idők* cikkírója azonban másként vélekedett e jelenségről:

„A Nemzeti Múzeumból temették [tudniillik Adyt], s a ravatala ezen a helyen szimbolikusan intézte el azt a kérdést, amelyért életében annyi vita folyt, hogy a költő kié, hová tartozik, kinek írt és kiket szeretett. Párt és irányzat akarta és próbálja lefoglalni, ez azonban teljesen sohasem fog sikerülni, mert Ady Endre a nemzeté.”¹⁴

A költő temetésén az egyes szónokok részéről megmutatkozó azon törekvéseket, hogy az általuk képviselt csoport nézeteinek, céljainak legitimálására használják fel Ady alakját, munkásságát, az *Április* című humoros lap karikírozta egyik írásában. Ebben például „A kormány képviselője” így méltatja az elhunytat:

„A Költő nem halt meg. A Költő örökké élni fog a mi szívünkben. A Költő a nemzet halottja. A kormány hálásan ismeri el a Költő nagyságát, mert aki a sorok között olvasni tud, az kiolvashatta a Költő verseiből, hogy ő már régen hirdette a mai koncentrációs kormány jogosultságát, érkezését ... stb. ...”¹⁵

A „nagy ember” temetésének számos eleme, mozzanata („a nemzet halottja”-értékelés, a Nemzeti Múzeum mint a szerartás helyszíne, a kormánytagok megjelenése, a miniszter gyászbeszéde, az operaház énekkarának közreműködése stb.) tehát túlélte az 1918-ban megbukott rendszert. Éppen koncepcionális egységességben történő alkalmazásukkal (Glatz, 1990: 86) azonban a szerartás kifejezésre juttathatta azt, hogy a korábban gyakran hazafiatlansággal vádolt költő, akit a nemzeti forradalomban létrejövő új rendszer már életében méltatott, majd elbúcsúztatott, valóban a nemzeté. E temetéssel Ady alakja „hivatalosan” bekerült a „nemzet panteonjába” – ugyanakkor a hatalom képviselői igyekeztek a költő alakját, műveit a saját politikai törekvéseik igazolására is felhasználni. Elsősorban a konkrét politikai erőviszonyokat tükrözte a szociáldemokrata munkásmozgalom képviselőinek hangsúlyos szereplése a temetésen: Kunfi miniszterrel mint a kormány szónokával és az Általános Munkásdalárda közreműködésével – noha ez értelmezhető volt utalásként is Ady világszemléletére, politikai kapcsolataira.¹⁶ Az Ady-temetés jól mutatja, hogy egy forradalom közvélemény-formálói, politikai céljaik érdekében, korántsem utasítják el azoknak a propagandisztikus eszközöknek az alkalmazását, amelyeket az általuk megtagadott rendszer(ek) illetékesei is felhasználtak, természetesen a saját törekvéseik megvalósításához.

A „munkástársadalom halottja”

A tudósok és művészek kiemelkedő személyiségekként való értékelése már a 19-20. század fordulóján megfigyelhető volt a magyarországi szociáldemokrata munkásmozgalomban. Ezzel kapcsolatban – ugyanakkor általánosabb érvénnyel is – Szabó Ervin így írt egy 1902-es *Népszava*-vezércikkében:

„a nagy embereket a mi szemünkben nem tisztán az teszi nagyokká, hogy a proletárság ügyének voltak-e harcosai.

A proletárság nagy és meggyőződésünk szerint az egész emberiség haladását föltételező ügye mellett ismerjük és elismerjük az emberiség haladásának más tényezőit is, a múltban, a jelenben, a jövőben. [...] Mi, szocialista proletárok, nemcsak vetélkedünk a polgársággal, de maholnap egyedül ápoljuk azon férfiak emlékét, kik mint államférfiak, költők, tudósok, művészek megindították és kiépítették az

emberiség haladásának egy-egy új korszakát.”¹⁷

A 20. század elejétől a Magyarországi Szociáldemokrata Párt által kiadott naptárakban egyre nagyobb számban és rendszeresen méltattak tudósokat és művészeket (például Galileit, Wattot, Heinét, Darwint), néhányról közülük a pártkiadványokban és a szociáldemokrata szaklapokban is több ízben cikkekkel emlékeztek meg (Vörös, 2004: 26-68). Ugyanakkor a kiemelkedőként értékelt természettudósok nézeteit, méltatásait a mozgalom eszmerendszerének terjesztői igyekeztek felhasználni a különféle világnézetek 20. század eleji küzdelmeiben is. Így például a *Typographia* című szaklap ezt írta egyik 1909-es Darwin-cikkében: a tudós „fáradhatatlan munkálkodásának eredményeképp ránk hagyta ama fegyvereket, melyekkel legsikeresebben támadhatjuk meg a teremtés dogmatikus (egyházi) tanait”.¹⁸

A kiemelkedőként értékelt tudósok és művészek tisztelete jelen volt a Magyarországi Tanácsköztársaságban is. Budapest népbiztossága már 1919. április 2-i rendeletében a következőképpen határozta meg több fővárosi kórház új nevét: a Szent Rókus kórház a Központi Közkórház, a Szent István kórház a Semmelweis Közkórház, a Szent László és Szent Gellért kórház a Járvány Közkórház, a Zita kórház a Balassa Közkórház, az Új Szent János kórház a Koch Róbert Közkórház, a Régi Szent János kórház a Széna Téri Közkórház, a Szent Margit kórház az Óbudai Közkórház nevet kapta. Más kórházak és rendelőintézetek azonban egyelőre megőrizték régi nevüket.¹⁹ Figyelemre méltó, hogy az eltörölt nevek viselői hét esetben szentek, egy esetben pedig egy királyné; ezekkel szemben a három új személynév viselői az orvostudomány kiemelkedő alakjai voltak. A diktatúra egyrészt vallás- és uralkodóellenes, másrészt a tudomány fontosságát hangsúlyozó szemléletének jegyében végzett átnevezések itt félreérthetetlenül azt sugallták: ne a vallástól, a szentek segítségétől, vagy a földi hatalmasságoktól, hanem a tudománytól remélik gyógyulásukat a betegek!

Ehhez a hagyományrendszerhez kapcsolódott az 1919. április 8-án elhunyt Eötvös Loránd temetése is. Az egyesült párt egyik napilapja, a *Népszava* április 11-i számában jelent meg a gyászszertartás egész jellegét meghatározó Eötvös-értékelés:

„A közoktatásügyi népbiztosság Eötvös Lorándot, a nemzetközi tudományosságának szerdán [így!] elhunyt nagy munkását a munkástársadalom halottjának tekinti és maga gondoskodik temetéséről, amely pénteken délután 4 órakor lesz a [Nemzeti] Múzeum előcsarnokából.”²⁰

Az új rendszer szellemiségét volt hivatott kifejezni e szövegben a tudomány nemzetköziségének és Eötvös munkás voltának hangsúlyozása.

Eötvös ravatalát tehát szintén a Nemzeti Múzeum fekete drapériával bevont előcsarnokában helyezték el, s köréje babérfákat és pálmákat állítottak. A ravatalhoz koszorút küldött a Közoktatásügyi Népbiztosság is. A teremben a Vörös Őrség díszszakasza állott őrt.²¹

Az 1919. április 11-i gyászszertartáson a Nemzeti Múzeumban Liha Géza józsefvárosi helyettes plébános imája és a beszterlés után az új hatalom képviselőjeként Lukács György közoktatásügyi népbiztos búcsúztatta Eötvöst. A politikus már beszéde legelején kisajátította a diktatúra számára a tudós alakját, mondván: szimbolikus tény, hogy az új rendszer első halottja éppen a legnagyobb magyar tudós. Lukács szerint ez azért jelképeértékű, mert a proletariátus immár győztes küzdelme a tudomány jegyében indult, amely tudomány – így a szónok – az új rendszerben soha nem remélt felvirágzáshoz jut. Lukács nyomatékosan megállapította, hogy Eötvös nem volt politikus, ő csak a tudománnyal foglalkozott. Beszéde zárásaként, hangsúlyozva a veszteség nagyságát, jelképesen meghajtotta a proletariátus zászlaját Eötvös búcsúztatása alkalmából.²² Lukács tehát a kisajátítás érdekében elhallgatta azt a tényt, hogy Eötvös, ha rövid ideig is, de töltött be vezető politikai funkciót: 1894-1895-ben ugyanis vallás- és közoktatásügyi miniszter volt.

A Nemzeti Múzeumban a népbiztoson kívül több szónok is búcsúztatta a tudóst – például Fröhlich Izidor a Magyar Tudományos Akadémia, a Budapesti Magyar Tudományegyletem, a Magyar Természettudományi Társulat, valamint a Matematikai és Fizikai Társulat nevében (lásd ehhez Fröhlich, 1919: 297-300). Pekár Dezső a tanítványok és a munkatársak nevében beszélt (lásd ehhez Pekár, 1920: 72-74), majd a koporsót kivitték a Kerepesi úti temetőbe, ahol a szertartás idején szintén a Vörös Őrség díszszakasza teljesített szolgálatot. Újabb búcsúbeszéd után díszsírhelyen temették el Eötvös Lorándot.²³

Eötvös temetési menetének elindulása a Nemzeti Múzeumból. Fénykép a Vasárnapi Újság 1919. április 20-i számából

Azt a törekvést, hogy a temetéssel az új rendszer kisajátítsa Eötvöst, azonnal észrevette a szertartáson jelen lévő Berzeviczy Albert, aki így írt erről naplójában:

„Ma temették el Eötvös Loránd bárót; az Akadémia körében úgy kívánták s magamnak is az volt az óhajtam, hogy a ravatal fölött az Akadémia nevében én búcsúztassam el elnök-elődömet. A kormány azonban, amely fejébe vette, hogy a nagy tudós emlékét halála után a maga politikai céljai számára gyümölcsöttesse, őt a »dolgozó proletariátus« halottjának jelentette ki, temetésének rendezését maga ragadta kezébe, ravatala mellé vöröskatonákat állított s engem a fölszólalástól eltiltott. A kormányt egyébiránt a gyászszertartáson csak Lukács György népbiztos képviselte, aki szürke esőköpenyben lépett a szónoki emelvényre s a bolsevizmus legelcsépeltbb szólamaiból összetákolt, zagyva politikai beszédet tartott a nagy halott fölött, méltó megbotránkozást keltve a tudományos világ nagy számmal megjelent

A „nagy ember” temetésének még 1918 előtt kialakult elemei közül tehát több is felfedezhető Eötvös Loránd tanácsköztársasági gyászszertartásában. Ezeknek egy része eredeti formájában (például a helyszín: a Nemzeti Múzeum gyászdrapériás előcsarnoka; a vezető politikai testületek koszorúküldése), más részük az új viszonyoknak megfelelően átalakítva (az elhunyt értékelése: „a nemzet halottja” helyett: „a munkástársadalom halottja”; a közoktatásügyi miniszter helyett a közoktatásügyi népbiztos tart gyászbeszédet) jelent meg. Akárcsak a korábbi politikai rendszerek képviselői, a Tanácsköztársaság népbiztosa is arra törekedett, hogy a fennálló hatalom legitimálása érdekében használja fel az elhunyt alakját, munkásságát. Ám a szertartás különféle elemei Eötvös temetésénél nem álltak össze egységes rendszerré. A szigorúan internacionalista szellemiségű Magyarországi Tanácsköztársaság által „a munkástársadalom halottja”-ként méltatott tudós búcsúztatására ugyanis nem volt megfelelő helyszín „a nemzet halottja”-inak gyászünnepeire korábban nemegyszer színhelyül választott, már a nevében is jellegzetesen „nemzeti intézmény”, a Nemzeti Múzeum (lásd Czakó, 1921: 710-711; Korek, 1977: 14; Striczki, 2002: 41-43). Mindez – akárcsak az Ady-temetés vizsgálata – arra figyelmeztet, hogy egy forradalmi diktatúra döntéshozói átvehetnek bizonyos elemeket az általuk elutasított, bukott rendszerek közvélemény-formálóinak propaganda-eszköztárából, immár a saját céljaik érdekében alkalmazva azokat.

„Új rendszerek” - „régiközök”?

Ady Endre és Eötvös Loránd 1919-es temetési szertartásait megvizsgálva jól látszik, hogy a két forradalmi rendszer közvélemény-formáló számos olyan eszközt alkalmaztak az elhunytak búcsúztatásainál, amelyek megtalálhatóak az 1918 előtti „hivatalos” szokásrendben is. Ugyanakkor törekedtek arra, hogy saját politikai nézeteik, céljaik legitimálása érdekében használják fel a költő, illetve a tudós alakját és munkásságát. Mindemellett az elhunytakat méltató politikai erőknél voltak olyan előzmények, amelyekhez e szertartások kapcsolódhattak: a polgári forradalom vezető testületei már életében nagy tiszteletadásban részesítették Ady Endrét, és a 20. század eleji magyarországi szociáldemokrata munkásmozgalomban, továbbá a Tanácsköztársaságban is jelen volt a tudomány kiemelkedőként értékelt alakjainak megbecsülése.

Nemcsak e két temetésnél figyelhető meg az, hogy a forradalmi rendszerek döntéshozói az új eszmék terjesztése érdekében olyan propagandaeszközöket alkalmaztak, amelyeket a bukott politikai erők közvélemény-formáló is bevetettek korábban. 1918 novemberében például a Fővárosi Közmunkák Tanácsa két helyátnevezés-sorozattal igyekezett elősegíteni a forradalom eszmevilágának terjesztését. Ekkor kapta többek között a Ferenc József tér az Október tér nevet, a Ferenc József rakpartnak a Fővám tértől az Eskü térig terjedő szakasza a Kossuth Lajos rakpart, a Petőfi tértől az Eötvös térig terjedő szakasza a Petőfi rakpart nevet (Vörös, 2000: 146-149, 164-166). A Magyarországi Tanácsköztársaság világszemléletének terjesztői egyebek mellett intézményátnevezésekkel (lásd például a fentiekben ismertetett kórháznév-változtatásokat), a május elsejei budapesti ünnepség alkalmából végrehajtott szoborállításokkal, a döntéshozók által kimagaslóként értékelt történelmi személyiségeket ábrázoló bélyegek sorozatával is igyekeztek kifejezésre juttatni a diktatúra szellemiségét (Vörös, 2004: 85-111). Ám a bukott rendszerek közvélemény-formálóinak eljárásaival több esetben határozottan rokonította e forradalmi méltatásokat a megvalósításuk mikéntje: a tanácsköztársasági bélyegtervek ugyanis hagyományos bélyegstílust követtek, az 1919. május elsejei budapesti dekorációs munkákban részt vevő szobrászok többsége pedig a heroikus emlékmű vagy portré hagyományait folytatta, ezek stílusát alkalmazta a forradalmárok alakjára is (Aradi, 1981: 622-623). Mindez összefüggött azzal is, hogy az új rendszerek irányítóinak elképzeléseik megvalósításához nem egy esetben – minden bizonnyal kényszerűségből – igénybe kellett venniük azoknak az alkotóknak, szakembereknek a munkáját is, akik esetleg nem azonosultak a forradalmak eszméivel, törekvéseivel (lásd Hatvany Lajos fent idézett visszaemlékezését arról, hogy Ady temetési szertartásának megszervezésénél miként tárgyalt a „pompos funèbres” „szakemberével”!) E jelenségegyüttessel kapcsolatban érdemes idézni André Chastelnek a nagy francia forradalomról megfogalmazott, de általánosabb összefüggések felé mutató kijelentését:

„Mindaz, ami a forradalomban látványos, teátrális, kiszámított – természetesen a tömegmegmozdulásoktól és az erőszaktól eltekintve –, az a Fény százada kialakította öntőformákba ömlik” (Chastel, 1984: 191).

A francia tudós e megállapítása érvényes Ady Endre és Eötvös Loránd 1919-es temetési szertartásaira is, amelyeknél – bár a két forradalmi rendszer világszemléletéhez kapcsolódva – határozottan érvényesültek az 1918 előtti időszak „nagy ember”-búcsúztatási eljárásainak az elemei.

E dolgozat kereteit meghaladná annak vizsgálata, hogy a későbbiekben a mindenkori hatalmak miként hasznosították-alakították át e méltatásrendszer különböző elemeit. Mindenesetre az 1919 utáni évtizedekben is megfigyelhető az a törekvés, hogy a hatalom a temetés alkalmával igyekszik felhasználni az elhunyt „nagy ember” alakját, munkásságát önnön politikai céljainak legitimálása érdekében (lásd például Murányi, 1993: 65-68; Varga, 1993: 49-56; Hajdu, 2000: 266-268; Apor, 2002: 179-205). Amint Illyés Gyula írta 1950-ben a zsarnokságról:

„mert ott áll
eleve sírodnál,
ő mondja meg, ki voltál,
porod is neki szolgál.”

Irodalom

Apor Péter (2002) Immortalitas imperator: a Munkásmozgalmi Panteon születése. *Aetas*, 2-3. sz.

Aradi Nóra (1981) A Tanácsköztársaság művészete. In: Németh Lajos (szerk.) *Magyar művészet 1890-1919. I.* Budapest: Akadémiai Kiadó.

Babits Mihály (1975) Ady temetésén tartott beszédem. In: Gál István (vál., szerk.) *Babits Adyról. Dokumentumgyűjtemény.* Budapest: Magvető Könyvkiadó.

Berzeviczy Albert (1919) Elnöki jelentés az Akadémia működésének a múlt hónapok alatti felfüggesztéséről. *Akadémiai Értesítő*, 5-12. sz.

Berzeviczy Albert (1921) A bolsevizmus uralma alatt Budapesten. Naplójegyzetek. In: Gratz Gusztáv (szerk.) *A bolsevizmus Magyarországon.* Budapest: Franklin Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda.

Chastel, André (1984) Ünnepi felvonulások, ünnepélyes terek. In: Uő: *Fabulák, formák, figurák. Válogatott tanulmányok.* Budapest: Gondolat.

Czakó Elemér (1921) Közgyűjtemények. In: Gratz Gusztáv (szerk.) *A bolsevizmus Magyarországon.* Budapest: Franklin Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda.

Czillich Anna (1925) *Naplója.* Budapest: Lantos Rt.

Fröhlich Izidor (1919) Fröhlich Izidor r. t. és osztálytitkár beszéde b. Eötvös Loránd ig. és r. t. ravatalánál a Nemzeti Múzeumban, 1919. április 11. *Akadémiai Értesítő*, 5-12. sz.

Glatz Ferenc (1990) A történettudomány és a közgondolkodás történeti elemei. In: Uő: *Történetírás - korszakváltásban. Tanulmányok.* Budapest: Gondolat.

Hajdu Tibor (2000) Károlyi Mihály újratemetése. In: Révész Sándor (szerk.) *Beszélő évek 1957-1968. A Kádár-korszak története. I.* Budapest: Stencil Kulturális Alapítvány.

József Farkas (1962) (szerk., jegyz.) „Mindenki ujakra készül...” Az 1918/19-es forradalmak irodalma. (Szöveggyűjtemény.) II. (A polgári forradalom publicisztikája és irodalmi élete.) Budapest: Akadémiai Kiadó.

Kalla Zsuzsa (1997) Búcsúsorok - sírszalagok. In: Uő (szerk.) *Kegyelet és irodalom. Kultusztörténeti tanulmányok.* Budapest: Petőfi Irodalmi Múzeum.

Korek József (1977) A Magyar Nemzeti Múzeum története. In: Fülepp Ferenc (szerk.) *A Magyar Nemzeti Múzeum.* Budapest: Corvina Kiadó.

Lakner Judit (1993) *Halál a századfordulón.* Budapest: História & MTA Történettudományi Intézete.

Litván György (1993) *Szabó Ervin, a szocializmus moralistája.* Budapest: Századvég.

Murányi Gábor (1993) „...porod is neki szolgál”. „Sajtóterv Illyés Gyula temetési szertartásának publikálására”. *Köztársaság*, április 23.

Dr. Pekár Dezső (1920) Báró Eötvös Loránd emlékezete. *Természettudományi Közlöny*, 5-8. sz.

Striczki Teréz (2002) A Nemzeti Múzeum szerepe a közéletben. Történelmi visszatekintés. *Magyar Múzeumok*, 3. sz.

Varga Balázs (1993) Károlyi Mihály újratemetése. *Sic Itur ad Astra*, 2-4. sz.

Vörös Boldizsár (2000) Károlyi Mihály tér, Marx-szobrok, fehér ló. Budapest szimbolikus elfoglalásai 1918-1919-ben. *Budapesti Negyed*, 3-4. sz.

Vörös Boldizsár (2004) „A múltat végképp eltörölni”? Történelmi személyiségek a magyarországi szociáldemokrata és kommunista propagandában 1890-1919. Budapest: MTA Történettudományi Intézete.

Lábjegyzetek

- 1 Jókai halála. Vasárnapi Újság, 1904. május 8.
- 2 Jókai temetése. Vasárnapi Újság, 1904. május 15.
- 3 Jókai halála. Vasárnapi Újság, 1904. május 8.; Jókai temetése. Pesti Hírlap, 1904. május 10.; Jókai temetése. Vasárnapi Újság, 1904. május 15.
- 4 Ady Endrét üdvözli a Nemzeti Tanács. Pesti Napló, 1918. november 19.
- 5 A politika eseményei. Pesti Napló, 1919. január 28.
- 6 Ady Endre temetése. Világ, 1919. január 30.
- 7

- 8 Hatvany Lajos: Ady Endre temetése. Hű riport. Keleti Újság, 1925. november 13.
- 9 Ady Endre a ravatalon. Az Est, 1919. január 30.; Ady Endre temetése. Budapesti Hírlap, 1919. január 30.; Ady Endre temetése. Pesti Napló, 1919. január 30.
- 10 Lásd Tisza. Népszava, 1918. november 1. Lásd még Czillich (1925: 42).
- 11 Móricz Zsigmond: Ady Endre. Pesti Hírlap, 1919. január 30.
- 12 Ady Endre temetése. Világ, 1919. január 30.
- 13 Ady Endre temetése. Népszava, 1919. január 30.; Ady Endre temetése. Pesti Napló, 1919. január 30.
- 14 K. M.: Forradalmi költő nyárspolgári temetése. Vágóhíd, 1919. február 4.
- 15 Dömötör István: Ady Endre. (1877–1919.) Új Idők, 1919. február 9.
- 16 Szenes Béla: Temetik a költőt. Április, 1919. február 5.
- 17 Hatvany Lajos: Ady Endre temetése. Hű riport. Keleti Újság, 1925. november 13.
- 18 A Kossuth-ünnep. Népszava, 1902. szeptember 18. Lásd még Litván (1993: 267).
- 19 Spectator: Darwin Károly élete és működése. Typographia, 1909. április 23.
- 20 Rendelet. Budapest Népbiztossága Hivatalos Közlönye, 1919. április 4.
- 21 Eötvös Loránd a munkástársadalom halottja. Népszava, 1919. április 11.
- 22 Eötvös Loránd temetése. Magyarország, 1919. április 12.; Eötvös Loránd temetése. Az Újság, 1919. április 12.; Roland Eötvös' Leichenbegängnis. Volksstimme, 1919. április 12.
- 23 Eötvös Loránd. Népszava, 1919. április 12.; Eötvös Loránd temetése. Magyarország, 1919. április 12.; Eötvös Loránd temetése. Pesti Hírlap, 1919. április 12.; Eötvös Loránd temetése. Az Újság, 1919. április 12.
- Eötvös Loránd temetése. Pesti Hírlap, 1919. április 12.; Eötvös Loránd temetése. Az Újság, 1919. április 12.

Állásfoglalás

[Közös állásfoglalás a kommunikációs alapképzés tervezett megszüntetéséről](#)

Legolvasottabb

- [Manipulál-e a média?](#)
- [Az internetes kommunikáció története és elmélete.](#)
- [Reklámhatás, problémamegoldás, intencionalitás](#)
- [Médiaerőszak: tények és mítoszok](#)
- [A tévémaci tudatformáló szerepe](#)

Könyvajánló

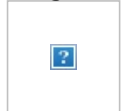

<>

Szomszédok közt

> [könyv rendelés](#)

Megrendelés

<>

2016 nyár

> [régebbi lapszámok](#)

Pódiumbeszélgetések

[„Szomszédok közt” pódiumbeszélgetés](#)

Kérdez: Bajomi-Lázár Péter Médiakutató

Válaszol: Kovács M. András és Lányi Balázs forgatókönyvíró

> [korábbi pódiumbeszélgetések](#)

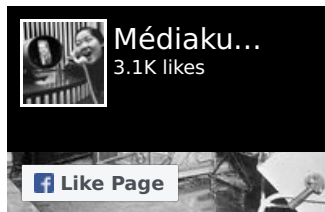
Partnereink

[Magyar Kommunikációtudományi Társaság](#)

[Sajtószabadság Központ](#) (rendszeres tevékenységét források hiányában megszüntette)

[Eastbound - Culture, Society, Media](#)

[Infokommunikáció és jog](#)

© [Médiakutató Alapítvány](#) 2000–2017. [Impresszum](#) [Szerzőinkhez](#)

- [Korábbi lapszámok](#)
- [Rovatok](#)
- [Szerzőink](#)
- [Rólunk](#)

Médiakutató 2004 ősz

Történelem

[Ujvári Hedvig:](#)

Max Nordau útirajzai a Pester Lloydban

Egy név, egy műfaj és egy lap. Miért éppen útirajzokat írt Nordau, és ezek miért éppen az említett orgánumban jelentek meg? Mihez kezdjünk az útirajz műfaji meghatározásával? Kik olvasták ezeket a *Pester Lloyd* hasábjain? Miben áll ennek a lapnak a sajtótörténeti jelentősége? Milyen adalékokat nyerünk az útirajzok révén Nordau későbbi pályaképéhez? Az alábbiakban ezekre a kérdésekre keresem a választ.

1. A *Pester Lloyd*

Nordau első tárcája 18 éves korában, 1867. november 9-én jelent meg a *Pester Lloyd* hasábjain.¹ Ez az év sorsfordítónak bizonyult a lap életében is, ugyanis néhány héttel később Falk Miksa vette át a főszerkesztői tiszteletet.

A lap története azonban jóval korábban, még a Bach-korszakban indult.² 1852-ben pesti kereskedők Kern Jakab vezetésével társaságba tömörültek, és hamarosan egy lap kiadását is tervezték. Mivel a 12 pályázó közül – jelentkezett többek között Hornyánszky Viktor, a *Pester Zeitung* szerkesztője és Max Friedländer, aki később a bécsi *Presse* munkatársa, majd 1863-ban a *Neue Freie Presse* alapítója volt – senki nem nyerte el a főszerkesztői állást, így ideiglenesen Karl Weißkirchert, a társaság egy tagját bízták meg a szerkesztői teendők ellátásával. A lapengedélyt 1853. július 22-én állították ki, majd hamarosan megtalálták a főszerkesztőt is Johann Weiss személyében. A próbaszám 1853. december 11-én jött ki Emich Gusztáv nyomdájából. A lap már a kezdetektől mérvadó gazdasági orgánumnak számított. Weiss 1866-ban kivált a szerkesztőségből, utóda Samuel Rothfeld lett. Az egyes lapszámokban azonban nem a főszerkesztőt, hanem a felelős szerkesztő nevét tüntették fel. A kezdetektől 1867. december 8-ig Weißkircher volt a felelős szerkesztő, aki azonban a Lloyd-társasággal fennálló nézeteltérések miatt a teljes szerkesztőséggel együtt megvált az újságtól, és december 25-én kiadta az *Ungarischer Lloyd* első számát. Ezek után a *Pester Lloyd*ot alig két hétig Emanuel Blau szerkesztette, aki megalapítása óta a lap munkatársa volt. A társaság a megüresedett főszerkesztői poszt betöltéséről több neves újságíróval – többek között Horn Edével, Pompéry Jánossal – folytatott tárgyalásokat, ám eredmény nélkül. Végül Wahrmann Mór közbenjárására sikerült megnyerniük Falk Miksát, amiről a lap már 1867. december 12-én értesítette az olvasóit.³ Az olvasói érdeklődés kielégítése végett néhány nap múlva megírták Weißkircher távozását is, továbbá azt, hogy a lap változatlanul *Pester Lloyd* néven fog megjelenni.⁴ Falk Miksával a lap történetének új szakasza vette kezdetét.

Az 1828-ban Pesten született Falk Miksa már fiatalon, 1843-ban megjelentetett fordításokat és színikritikákat az *Ungar* és a *Spiegel* című lapokban. 1848 Bécsben érte, ahol a *Studenten-Courier* és a *Der Freimüthige* című lapokba írt. Húszévesen már vezércikkeket adott az *Oesterreichische Zeitung*nak, majd a lap betiltása után a *Wanderer* munkatársa lett, amely Falk alatt vált vezető politikai napilappá. Írt továbbá a *Figyelmezőnek*, a *Pesti Naplónak*, a *Magyar Sajtónak*, a *Budapesti Hírlapnak*. 1867-től haláláig dolgozott a *Pester Lloyd*nál, neve egybeforrt az újsággal.

Falk 1867. december 20-án vette át a főszerkesztői teendőket, és másnap három cikkben tárta az olvasók elé újságírói programját, valamint a lap politikai hovatartozását.⁵ Támaszkodni kívánt a lap köré tömörülő irodalmi erőkre, a különböző szakterületek ismerőire, miközben az erők egyesítése révén Magyarország szellemi és anyagi helyzetének javítását tűzte ki célul. A lap tematikájában a középutat kívánta megcélozni a politikai híradás és a gazdasági hírek közlése terén. Egyben kifejtette, hogy a kiegyezést követő időszakban a lap nem engedheti meg magának, hogy bármely oldal pártorgánumává váljon: feltett célja volt, hogy figyelemmel kísérje a változásokat, de távol tartsa magát a politikai állásfoglalástól, ugyanakkor részt kívánt venni a szabadság, a humanitás és a civilizáció felé vezető út kiépítésében. Ebben a felfogásban a kormánnyal nem helyezkedett szembe, de hangsúlyozta, hogy szükség esetén nem fog tartózkodni a nyíltan felvállalt kritikától. Falk fő célkitűzéseit három pontban foglalta össze: pártatlanság, hazafias érzület és a haza fellendítése. Ennek jegyében kívánt egy magyarországi német nyelvű lap élén tevékenykedni.

A lap felépítésében Falk az elődei nyomában járt, de a politikának több teret adott. A hat és 12 oldal között mozgó lapszámok felépítése úgy alakult, hogy az első oldalon közölték a tőzsdével kapcsolatos információkat, a

kereskedelmi híreket, kivonatot a *Közlöny*ből, valamint a vízállással és az időjárással kapcsolatos híreket. A második oldalt a kül- és a belpolitikai híradás töltötte meg; esetenként ez átcsúszhatott a harmadik oldalra is. Ezen az oldalon közölték még a sürgönyvel érkezett híreket, a napi híreket és a nap újdonságait. Olykor ez utóbbiak átcsúszhattak a mellékletbe. A lap távirati hálózata jól kiépített volt, az európai városokon túl kaptak híreket New Yorkból, Washingtonból és Havannából is. A lap negyedik oldalát a hirdetések töltötték ki. A mellékletek oldalait nem számozták, és tematikus kialakításuk is rugalmas volt. Itt számoltak be az egyesületi hírekről, a színházi, az irodalmi, a kulturális élet eseményeiről, a lottóhúzás eredményeiről, a törvényszéki hírekről és a sporton belül főleg az ügöző eseményeiről. A melléklet második oldalán csak hirdetések kaptak helyet.

A hétfői lapszámok nem ritkán 12 oldalon jelentek meg, gyakran két melléklettel. Ilyenkor előfordult, hogy nyolc oldalon csak hirdetések hozott a lap. Fontos még megemlíteni a tárca, a *feuilleton* helyét az újságban. A reggeli kiadásban ez a második oldalon kezdődött és a harmadikon folytatódott, de gyakoribb volt, hogy a harmadik oldalon indult és a mellékletben végződött. 1854 nyarától a lapnak esti kiadása is volt. Ez terjedelmében messze alulmaradt a reggeli kiadásnak, általában négy és hat oldal között mozgott, de a tárca itt sem maradhatott el. Ez a szórakoztató rész „*Feuilleton*” elnevezéssel mindig a lap aljára került, és vízszintes vonalak választották el az újság egyéb írásaitól, ezért gyakran emlegetjük a „vonal alatti részként” is.

A lap munkatársai közül csak a tárcarovat munkatársai fedték fel kilétüket, egyébként csak szignók voltak jellemzők (P. C., - a -; - v; X stb.). 1875-ben egy Falk és Horn Ede közötti viszály kapcsán a lap munkatársai főszerkesztőjük mellett kardoskodva megjelentettek egy írást, amelyből kiderül, hogy többek között Leo Veigelsberg, Karl Mandello, August Wohl, J. Deutsch, F. Glaß, Julius Beerman, Karl Geist, Sigmund Sonnenfeld, Anton Deutsch és Sigfried Lustig dolgoztak a lapnak.⁶ Egyvalami azonban bizonyos volt: míg a Falk előtti időszakban Weiß és Rothfeld csak a nevüket adták a laphoz, és a tényleges szerkesztői feladatokat más látta el, addig Falk nem kívánta folytatni ezt a hagyományt, és maga látta el a felelős szerkesztői teendőket is. Először 1871 nyarán, tehát négy évvel hivatalba lépése után szerkesztette két hónapig a lapot Julius Beermann, majd legközelebb három év múlva, 1874-ben helyettesítette Falkot Leo Veigelsberg (Ignotus apja).

Falk fő célkitűzéseinek egyike az volt, hogy lapja számára a legjobb újságírókat nyerje meg. A külföldi lapokhoz hasonlóan ő is fontosnak érezte a külföldi tudósítói hálózat megszervezését, valamint a gazdasági rovat erősítését. A legjobb szakírók írtak a bank-, a hitel- és az adókérdésekről; Dorn Sándor, Mandelló Károly és Deutsch Antal írásait könyvformában is kiadták. A lap változatlanul mérvadó gazdasági közlönként funkcionált, ugyanakkor az irodalommal, zenével, képzőművészettel, színházzal kapcsolatos írásokra is nagy hangsúlyt fektetett. Az ilyen tematikájú írások töltötték meg a tárcarovat, amelynek egyik sokat foglalkoztatott szerzője volt Max Nordau. A *Pester Lloyd*nak az irodalom szempontjából elvitathatatlan érdeme, hogy megismertette a magyarul nem olvasó külföldet a hazai szépirodalmi terméssel, többek között Petőfi Sándor, Gyulai Pál, Jókai Mór, báró Eötvös József műveivel. Jókaitól 1868 és 1875 között kilenc regény jelent meg igényes, autorizált fordításban.⁷ Másfelől a lap megismertette olvasóit a világirodalom legfrissebb írásaival is, többek között Zola, Spielhagen, Sacher-Masoch, Verne műveivel.

A *Pester Lloyd* német nyelven írott magyar lap volt, amelyet a németül is olvasó pesti polgárság forgatott. Emellett ablak kívánt lenni a német ajkú külföld felé is: azokhoz az olvasókhöz szólt, akik Magyarországról a nem mindig elfogulatlan, sokszor magyarellenes bécsi lapok híradásiból tájékozódtak. Falk 1879-ben a 25 éves jubileum kapcsán azt írta, hogy a *Pester Lloyd* az európai vezető lapok már velük egyenrangú laptársnak érezték, a nagyobb európai államok kormányai mind előfizettek rá, így elérte azt, hogy a magyar vonatkozású kérdésekben már nemcsak az ellenfelek hangját hallják meg.⁸

2. Az útirajz műfaja

Joseph Strelka az irodalmi útirajz meghatározásánál a műfajt a kanonizált irodalmi műnemek⁹ közé helyezve vizsgálja: epika, líra és dráma mellett említ egy negyedik műnemet is (Strelka, 1985: 174-176). Nézetei szerint a műfaj lényege nem az anyagban vagy a tematikában, hanem a formában, az „esszéisztikus” szubjektív kialakításban rejlik. A négy műnem nyelvileg két alaptípusba sorolható: a „fikcionális nyelv” az epika és a dráma sajátja, míg a „poétikai” nyelv a líra, valamint a nemfikcionális, a tágabb értelemben vett esszéisztikus próza jellemzője. Tehát azon útirajzok, amelyek az irodalmi esszé formáját mutatják, mindenképp az irodalmi útirajz kategóriába sorolandók (Strelka, 1985: 179). A líra poétikai nyelvének szubjektivitása a próza-esszéisztikus szubjektivitáshoz közelebb áll, mint az epikus vagy drámaíró fikcionális objektivitása. A lényeg az a szubjektív erő, amely az esszéisztikust és a lírait jellemzi (Strelka, 1985: 183-184).

Peter J. Brenner szerint mint az irodalom minden formája, az útirajz is a valósággal foglalkozik, de a hitelesség iránti igénye, valamint tárgyának sajátossága miatt különleges a státusa, amely műfajspecifikus formákban és tartalmakban manifesztálódik. Fő alkotóeleme, hogy az idegenben szerzett élmény problematikája tematizálódik benne (Brenner, 1991: 1).

Strelka az irodalmi és a nem irodalmi útirajz közti különbséget a szerző személyes magatartásában, művészi megformálásában és nyelvi erejében látja. Ez azt jelenti, hogy a racionálisan könnyen megfogható kompozíciós elvekhez még a nyelvi erő irracionális feltételei is hozzájárulnak (Strelka, 1971: 63).

Friedrich Sengle a műfajnak szintén irodalmi-esztétikai vonzerőt tulajdonít. Nem szükséges a megkonstruált felépítés, a cselekmény tudatos vezetése és a katasztrófa sem. Lényege a tiszta egymásutánosság, amely minden pontban egyformán fontos, egyformán friss. Impresszionisztikus, nem feltétlenül szükséges az összefüggés, lehet töredékes, de egy részt sem értékel le az egészből a feszültség végett. A cselekmény iránti kíváncsiságot a mindig új, idegen tárgy iránti, ügyesen felkeltett és ébrentartott érdeklődés váltja fel. Érzékenységet és találékonyságot is

mutat (Sengle, 1972: 242).

Brenner meghatározásánál az állandó jegyek közül a hitelesség dominál. Hasonló a megítélése Zlatko Klátiknak is, aki szerint az utazó-író élményének hitelességét szubjektív kijelentései, dokumentálásai támasztják alá. Egy dokumentarista mű lényegét azonban nem hitelessége, hanem esztétikai értéke adja (Klátik, 1969: 127-129). Az elbeszélő személye és a szerző mindig azonos, ami a benyomások, megfigyelések, élmények és gondolatok hitelességének garanciája (Klátik, 1969: 136). Az útirajz így egy empirikus dokumentum (Neuber, 1989: 54) és a szerző kettős szerepénél fogva két tudósítói szerepnek tesz eleget. Egyrészt ellátja az olvasókat objektív információkkal országokról, népekről, azaz az objektív világról, másrészt beszámol a szerző belső történéseiről. Mivel az útirajzban az egyetlen szereplő a szerző, így egy regényhez mérhető cselekmény nem lehetséges, csak cselekménytöredékekről, redukált cselekményről lehet beszélni (Klátik, 1969: 138-139). Az ok a műfaj dinamikájában rejlik: minden esemény adja a maga résztvevőit, akiknek egyetlen érintkezési pontja a szerző-elbeszélő személye. Klátik ezek alapján az útirajzot a deskriptív-narratív prózához sorolja. A leírás általában úgy történik, hogy az idegen ország, az idegen táj a hazához viszonyítva jelenik meg, így még szembetűnőbbé válnak az ellentétek, a szokatlan dolgok.

Azok az útirajzok, amelyekben a tér szolgál a leírás vagy a megfigyelés kiindulópontjaként, „deskriptív” vagy „panorámás” jellegűek; azokat, amelyekben az emberek vagy az emberek közti kapcsolatok kerülnek a középpontba élmények, párbeszédok vagy szituációk formájában, „narratívként” osztályozzuk (Klátik, 1969: 143-145). Klátik szerint az útirajz tere „reális nagyság, amely objektíven létezik és a szerző akaratától függetlenül adott”. Az útirajzban az emberek és a tér az objektív világ független, konkrét formáiként lépnek fel a szerző-utazóval szemben. Ezért gyakori az útirajznak azon formája, amelyben a tér dominál az emberek felett: az ország, a környezet, az anyagi kultúra annyira leköti a szerzőt, hogy az emberekkel való találkozásnak csak kevés figyelmet tud szentelni. Látható, hogy a fabulázás, a cselekmény (narratíva) és a szereplők jelentőségéhez képest a tér funkcionalitása bővül (Klátik, 1969: 142).

3. A szerző

Az orvos, esszéista, szépíró és újságíró Max Nordau (1849, Pest-1923, Párizs) termékeny irodalmi, társadalomkritikai munkássága és kiterjedt cionista tevékenysége közismert. Számos európai újság jegyezte tárcáiróként – többek között 35 évig dolgozott a berlini *Vossische Zeitung*nak, rendszeresen írt a bécsi *Neue Freie Presse*nek –, 34 évesen Európa-szerte ismertté vált kultúrkritikai bestsellerével, a *Konvencionális hazugságok modern kultúréletünkben* című munkájával, majd egy évtizeddel később az *Elfajulás* (1892-1893) című vitairatával végleg beírta magát a Fin de siècle szellem- és fogalomtörténetébe.¹⁰ Művei rövid időn belül több kiadást értek meg és 17 nyelven hozzáférhetőek.

Nordau, aki egy pesti ortodox zsidó családban Simon Gabriel Südfeldként látta meg a napvilágot, sikereit már végleges letelepedésének színhelyén, Párizsban érte el. Az 1880-as évek után keletkezett művei azok, amelyek – ha szorványosan is – helyet kaptak a kortörténeti vagy a konkrét művet tárgyaló tanulmányokban. Életének első harminc évéről mindaddig nem sokat tudtunk. A kézikönyvek, lexikonok – ha tartalmazzák egyáltalán a Nordau címszót – az említett időszakból csupán a születés helyére és idejére, az orvosi tanulmányokra és a *Pester Lloyd*nál eltöltött évekre utalnak.¹¹

Nordautól 1867 és 1876 között több mint 200 tárca jelent meg a hazai német, valamint a német nyelvet is bíró polgárság által olvasott orgánumban, a *Pester Lloyd*ban. Írásai 1873-ban sokasodtak meg, mivel a lap főszerkesztője, Falk Miksa Nordaut küldte a császárvárosban, hogy tudósítsa a pesti olvasókat a vilákiállítás eseményeiről.¹² Húgával folytatott levelezéséből tudjuk, hogy Nordau irtózott Pesttől, „Provinzstadt”-nak nevezte, Falk lapját pedig „Provinzblatt”-nak, amelyre Bécsben soha nem fognak odafigyelni. 1873. november 7-én jelent meg az utolsó bécsi tárcája¹³, a hónap közepén pedig már az álomország, „Traumland Deutschland” fele vette az útját, ahonnan minden előzetes útiterv nélkül Európa bebarangolását tervezte. Bár a *Pester Lloyd* számára már nem akart írni, mégis a lap tudósítójaként utazott Szentpétervárra és Moszkvába, hogy beszámoljon Ferenc József II. Sándor cár 1873-as bécsi vizitjének viszonzásáról. Nordau csak azután fogadta el Falk ajánlatát, miután meggyőződött arról, hogy a bécsi *Neue Freie Presse* nem ót kívánja küldeni (Schulte, 1997: 66). Három hét leforgása alatt 12 tárcalevelet küldött Pestre, amelyek közül a legtöbb a „Petersburger Briefe. Kaiser Franz Joseph in St. Petersburg” (Pétersvári levelek. Ferenc József császár Szentpétervárott) címet kapta. A következő állomás Skandinávia volt, ahol az idős és betegeskedő Hans Christian Andersennél is megfordult.¹⁴ Ezt követően Nordau Angliából jelentkezett; ekkor rögzítette nyári élményeit is az izlandi útirajzokban „Isländische Briefe” (Izlandi levelek) címmel. 1874 novembere Nordaut Párizsban találta, majd a következő évben innen indult dél-európai útjára. Élményeiről a pesti olvasóknak csak elszórtan számolt be, összefüggő tematikus egységet csak a francia vidékről írt levelek alkotnak „Provinzialbriefe aus Frankreich” (Franciaországi levelek) címmel. 1875 májusától augusztusig Nordau Spanyolországban tartózkodott, és keserűen gondolt az évvégi pesti hazatérésre. Ezekben a hónapokban nem is jelentkezett a lap hasábjain, csak novemberben írt spanyolországi élményeiről, majd a *Pester Lloyd*dal történt szakítás után megjelentetett még néhány tárcát a *Neues Pester Journal*ban.

4. Keresztül-kasul Európában

4.1. Berlieni élmények

A berlini benyomásokat rögzítő tárcaleveleket¹⁵ olvasva alig hihető, hogy Nordau komolyan foglalkozott azzal a gondolattal, hogy Berlint válassza végleges letelepedésének színhelyéül. Az utcákat járva nem tudott másra, mint háborúra és győzelemre gondolni: mindenütt kaszárnyákat, katonai épületeket látott, de önmagában már az egész város elrendezésétől, mértani pontossággal megszerkesztett alaprajzától, amely semmilyen egyenetlenséget nem

tűr, elborzadt. Ugyanezt érezte a lakóházak kapcsán is. A Spree melletti császárvárost csak „Kasernopolis”-nak aposztrofálta, amelyben a várost díszítő szobrok és emlékművek is mind a nagy háborúkra és dicsőséges csatákra emlékeztettek. Berlin az általános hadkötelezettség városa volt, és ennek megfelelően alakult a lakosság tudata és képzettsége is. A berliniek önérzetét csak fokozta az egyenruha és a kitüntetések viselése, a legmodernebb gyermekruházatnak is az uniformis számított, a gyerekszobák legkedveltebb játékszerei szintén az apróságok harci ösztöneit voltak hivatottak felébreszteni. A német nép tudatában a dicsőséges múlt mellett megkülönböztetett helyet kaptak a kiemelkedő hadvezérek tettei is. Sedan után érthető, ha Bismarck tetteiről és személyiségéről Nordau egy teljes tárcalevélben számolt be.¹⁶ Félistenként, zseniként tekintett rá a német nép, határtalan csodálat vette körül, képe nem hiányozhatott egyetlen hű hazafi házából sem. Nevét és tetteit ezerszer versbe foglalták, zeneműveket ihletett, gyermekeket és hajókat neveztek el róla, a képviselők soha nem látott tisztelettel voltak iránta a személyes találkozásokkor. De Nordau nem elégedett meg ennyivel a Bismarck-kultusz kipellengérezésében: részletesen beszámolt arról, hogy a felfokozott kultusz az államférfi környezetére is kiterjedt, komornyikjától kezdve a kocsisán át egészen a kutájáig. Ez utóbbi portréját sokra tartották a korabeli lapok:

„A Bismarck-kultusz mindenre kiterjed, amit a nagy férfiú magáénak mondhat, vagy valahogy kapcsolódik hozzá. [...] a nyilvános tisztelet még Bismarck kutájára is kiterjed! Komoly politikai lapok hosszú jegyzetekben foglalkoznak az állattal, alig túlzok, ha azt mondom, hogy szellemes kijelentéseket adnak a szájába - pardon, a pofájába [...]. Tényként mesélhetem el, hogy a »Gartenlaube« előfizetői ismételtén kérték a kutya portréjának a közlését, valószínűleg mindjárt életrajz és jellemzés kíséretében.”¹⁷

A korabeli német sajtó is tisztelettel adózott a hadvezér iránt. A *Kladderadatsch* című élclapban Bismarckról 1866 után szinte már csak idealizált képet lehetett fellelni: nem karikírozták ki gyér hajviseletét, vonásai erőt sugároztak, az egyenruha atletikus felépítésű testet sejtetett.

4.2. Szentpétervári tárcák - két szemszögből

Nordau útirajzainak egy része könyv formájában is hozzáférhető *Vom Kreml zur Alhambra* (A Kremltől az Alhambráig) címmel. Némely írás nem került be a válogatásba, némelyen kisebb-nagyobb tartalmi átalakítást végzett, míg több írás csak könyvformában létezik, és korábban nem jelent meg napilapban.¹⁸ A Ferenc József oroszországi látogatásáról szóló tárcák esetében nyilvánvaló, hogy a *Pester Lloyd* olvasói számára a császári programok bemutatása élvezett elsőbbséget, így látszólag semmitmondó dolgokról is, mint például a kisebb diplomáciai kellemetlenségekről, a császár kisebb rosszulleteiről is beszámolt Nordau a vonal alatti részben. A könyvalakban a szerző inkább az idegen országban látottakat, a tájakat, az autentikus élményeket, a valódi utazásokat állította a középpontba, és a császár személye iránt semmi érdeklődést nem mutatott.

A Szentpétervárról írt első tárcá nem más, mint egy panaszlevél a megtett hosszú és unalmas útról, valamint a határátlépésnél elszenvedett kellemetlenségekről. Az írás nem tesz említést az egyik orosz határőr sikeres megvesztegetéséről, mikor is az Nordau francia útikönyvét akarta elkobozni.¹⁹ Hosszan ecseteli egy orosz vasúti kupé hátrányait, az utasok alacsony műveltségét, amely az oroszok nagy részénél a „mi gyermekeink” színvonalán áll. Szóvá teszi még a nyelvi akadályokat, az „érthetetlen, ázsiai szavakat” is.²⁰ A legfeltűnőbb különbség a tárcalevelek és a könyv között az utazás fenomenológiájáról szóló rész, amely a könyvben ezt a tárcát megelőzi.

A *Pester Lloyd* olvasóinak Nordau először egy éjszakai eseményről tudósított, amelyet a Néván rendeztek a walesi herceg tiszteletére. Részletesen írt olyan látszólag jelentéktelen köznapi eseményekről, mint az időjárás, vagy összehasonlította a szentpétervári világitási viszonyokat, a város csendjét és szótlanságát a dél-európai viszonyokkal - noha még nem járt ott. A fiktív összehasonlításban az orosz táj a délvidéki hangzavarhoz szokott ember számára szinte kihalt képet mutat. Az ünnepségen felhangzó dallamokat, amelyek néhol ázsiai vonásokat mutattak, Nordau különösnek és idegennek értékelte. Az orosz nőkről sem tudott maradéktalanul jól írni: sok impozáns jelenséget, fejedelmi termetet látott, de hiányolta az igazán szép arcokat. Az előkelő orosz nőket inkább pikánsnak, mint szépnek nevezi.²¹

Ferenc József császár megérkezése után a pesti olvasóknak arról számolt be, hogy a hosszú vonatozás cseppet sem fárasztotta ki az uralkodót. Részletesen leírta a császári vonat belsejét is. Megjegyezte, hogy Andrassy Gyula grófot, aki érkezésekor a „Honvédgeneral” egyenruhát viselte, a cár „nagy melegséggel” üdvözölte.²² A hivatalos programok kapcsán Nordau az orosz cárt figyelmes vendéglátónak nevezte. Apróbb kellemetlenségekről is beszámolt, például a Nagy Színházban a díszelőadást csak orosz nyelven játszották, de a kor felkapott énekesnője, Adelina Patti Verdi Traviátájában olyan alakítást nyújtott, ami miatt Európa számos fővárosa méltán irigyelhetette Szentpétervárt.²³

A bécsi uralkodói vizitet nagy érdeklődés előzte meg, az üzletek kirakatában a császár arcképe díszelgett.²⁴ Noha az asszonyok a társasági élet fellendülését várták a látogatástól, a császár nem tudott és nem is akart ennek az elvárásnak eleget tenni.²⁵ Annál nagyobb érdeklődést mutatott Ferenc József a város nevezetességei, valamint a városban és Odesszában élő osztrák-magyar küldöttség iránt. A pesti olvasók értesülnek arról is, hogy a vizitre vallási szempontból kedvezőtlen időpontban került sor: az ortodox egyház böjtöt megelőző karneváli időszakában.²⁶

A tárcaíró feladata, valamint a műfaj sajátosságai nem tették lehetővé, hogy Nordau pontosan beszámoljon az államférfiak tárgyalásairól. Nordau a császár napirendjét illetően csak arról írt, hogy az uralkodó minden reggel fogadta gróf Andrassy Gyulát minimum egy fél órára, napi rendszerességgel kapott a bécsi Hofburgból táviratokat és híreket, többek között Deák Ferenc állapotáról.²⁷

A könyvváltozatban a „Kaiser Franz Josef von Osterreich,, - nem pedig a „Kaiser und König von Österreich-Ungarn”-t emlegeti! - csak marginálisan fordul elő²⁸, viszont annál nagyobb figyelmet kapott a szentpétervári élet számos mozzanata, amely a tárcákban alig köszön vissza.²⁹ Palotákról, gazdagságról, luxusról, francia konverzácioról és színdarabokról lehet olvasni, amelyek mind a párizsi élet utánzásának és egyben eltúlzásának eszközei.³⁰

Az oroszországi út az „orosz Rómában”, azaz Moszkvában folytatódott. A pesti olvasóknak Nordau arról írt, hogy Ferenc József császár egyszerű turistaként akarta a Kreml-várost látni a festményeivel, a kincseivel, a sírboltjaival.³¹ Nordau maga is szemrevételezte a várost, és lesújtóan írt az utcák összevisszaságáról. Az egész várost inkább egy hatalmas falunak nevezte. A könyvben még nyersebb hangnemben hozzátette, hogy a hatalmas mennyiségű kincs ellenére sem sorolható Moszkva a civilizált városok sorába;³² még a franciáskodó, „elfajult” Szentpétervárral szemben is alulmaradt a maga ázsiai vonásaival.³³

Az oroszországi tárcák érdekessége, hogy Nordau sem ezekben, sem később, a könyvváltozatban nem tesz említést a kortárs orosz irodalomról. Ennek alapján valószínű, hogy Nordau Oroszország-képére a nagy orosz írók (Turgenyev, Tolsztoj, Dosztojevszkij) nem gyakoroltak hatást.

4.3. Skandináv benyomások

Nordau a skandináviai élményeibe csak egy tárcalevél erejéig engedett bepillantást a pesti olvasóknak. Az idős író, Andersent látogatta meg, aki 1841-es emkékeit felelevenítve a magyar főváros szépségét dicsérte.³⁴ Egyben kérte Nordaut, hogy pesti fordítójának - akit ugyan név szerint nem ismert - tolmácsolja köszönetét. Könyvalakban jóval bővebben, egy teljes fejezetben számolt be Nordau az észak-európai tapasztalatairól. Későbbi sikerkönyveiben is visszaköszönnek az európai faji különbségekkel foglalkozó részek. A germánoknak „fejlett individualizmust” tulajdonított a román és a szláv népcsoportok kollektívizmusaival szemben. Ez Nordau szerint többek között abban mutatkozott meg, hogy a germánok szívesen laktak elszórtan, távol a szomszédoktól, amolyan „kiskirályként”.³⁵ Szerinte ez a germán törzsön belül leginkább a dánoknál jelentkezik, akik a görögökhöz és a zsidókhoz hasonlóan befolyásolták az európai kultúrkört. Dániát a „szocializmus melegágyának” nevezte:

„A dán törzs európai kultúránk fejlődési irányára olyan nagy hatást gyakorolt, mint ez már csak két másik, számban ily kis népnek adatott meg, nevezetesen a görögöknek és a zsidóknak. A görögöknek köszönheti az európai emberiség a művészetét és a mai irodalmát és filozófiáját; a zsidók a kereszténységet adták neki, noha ma az emberi gondolat szabad fejlődésének egy akadálya, létrejöttékor egy nagy erkölcsi előrelépést jelentett. A dánok, természetesen nem tudatosan és szándékosan, Európát az alsóbb osztályokat gyötrő társadalmi egyenlőtlenséggel lepték meg.”³⁶

A „Der Deutschenhaß und seine Gründe” (A németutálat és annak okai)³⁷ című fejezetben Nordau a germán törzsön belül a német nép iránti ellenérzések mozgatórugóit próbálta feltárni, illetve arra magyarázatot találni, hogy a román népcsoporttal miért szimpatizálnak. Az okot a civilizált világ két fő népcsoportjának „initim alaptulajdonságaiban” vélte felfedezni.³⁸ A germánok és a románok különböző természetűek: „A népek családjában a románok jelképezik a női, a germánok a férfiúi elemet.”³⁹ Nordau a különbségeket a beszédmódban, a költészetben, a világnézetben, a vallásban, a művészetben, a környezetben, a politikában és a testfelépítésben vélte megtalálni.

A Skandináv Unióról szóló részben Nordau azt fejtette ki, hogy a 19. század a kis nemzetekkel szemben ellenséges. Prognózisa szerint a jövő Európája csak három nagy, egymással rokon törzset: a szlávot, a románt, a germánt fogja látni, míg a kis népek mint „etnikai individuumok, kultúrelemek” el fognak tűnni.⁴⁰

1874 júliusában Nordau a „Diana” nevű postahajó fedélzetén Izland felé vette az irányt. Az itt szerzett élményeket augusztus és november között tíz tárcalevélben osztotta meg a *Pester Lloyd* olvasóival. Az izlandi nőket kendőzetlenül ronda teremtéseknek nevezte, míg a férfiak között még talált „emberformájú fejet és testet”.⁴¹ A szigetlakók műveltségi szintjének és életszínvonalának megfelelően alakult a vallásuk is: a katolicizmus a hosszú litániákkal és a sok szenttel nem azoknak való, akik reggeltől estig kemény fizikai munkát végeznek. Ők tömjénfüst helyett poshadt halszaghoz szoktak, ezért az „olcsóbb, egyszerűbb és praktikusabb” protestantizmus hódít itt az „előkelő” katolicizmus helyett.⁴² További tárcaleveleiben hosszasan írt az izlandiak milleneumi előkészületeiről, a király és alattvalói Grimm-mesébe illő, közvetlen viszonyáról, egy lóháton megtett utazásról⁴³, az Izlandon belüli utazás nehézségeiről, az ezzel járó „röghözkötöttségről”, valamint a természeti csodákról, a gejzírekről. Nordau véleménye szerint „az izlandiak szellemileg és erkölcsileg Európa legalacsonyabb szinten álló népcsoportja”.⁴⁴

4.4. Francia levelek

Nordau első franciaországi tartózkodásának irodalmi lecsapódása a Párizsról és a francia vidékről szóló tárcákban figyelhető meg. Kritikusan szemlélte a francia fővárost, és rámutatott a természetes, még romlatlan vidék értékeire. A pesti olvasóknak a könnyedségéről híres párizsi embert az idegennel szemben kimértnek, tarózkodónak mutatta.⁴⁵ Nordau Párizs szerepét mulékonynak látta a nagyobb európai városokkal való összehasonlításban, mert míg a francia metropolisz csupán az európai érdeklődéséből élt, addig London, Berlin, Szentpétervár és Bécs szerepe csak mély gazdasági, politikai és társadalmi átalakulások következtében változhatott. A világpolitikai események alakulása ellenére Párizs maradt a németek kedvenc úticélja, ami az országban elköltött évi tízmillió frankban is megmutatkozott. Ezért ha a párizsiaknak két évig le kellett volna mondaniuk erről az összeégről, úgy a franciákból biztosan előjött volna az elfelejtett jómodor:

„tíz az egyhez lehet fogadni, hogy a párizsi lakosság nagy része meg fogja tanulni elrejtteni antipatikus érzéseit, és a németeknek azt fogja nyújtani, amit az ellenségtől is meg szabad követelni - az udvariasságot”.⁴⁶

Mielőtt az irányt a francia vidék felé vette volna, Nordau rámutatott arra, hogy Párizsban az imperializmus milyen pusztításokat vitt véghez anyagi és erkölcsi téren egyaránt. Civilizációs kritikájából kitűnik, hogy Párizs „kozopolita termék”, amelyre az egész civilizált világ hatást gyakorolt. A francia fővárost „bordélyháznak” nevezte, amely az egész világ számára nyitva állt. A dolgozó, nemzeti értéket teremtő Franciaországot nem Párizsban kell keresni: az ország szellemi, lelki és erkölcsi tartaléka a vidéki Franciaországban rejlik, amelynek létéről Párizs mit sem tud.⁴⁷ Burgundiában lenyűgözte az ételek, italok kavalkádja, az életmód, valamint az udvariasság, a templomokban csodálta a jámbor tömegeket, a gyóntatószék előtt várakozókat és a mindig friss virágot.⁴⁸

Külön tárcában foglalkozott Nordau a kommunista törekvésekkel, „ezekkel a sokkal inkább mulatságos, mint veszélyes tanokkal”.⁴⁹ A franciák többsége számára életidegen volt a vagyontársaság fogalma, mivel „a jólét, a gyarapodás és az elégedettség” ezt nem kívánta, arról nem is beszélve, hogy a francia nemzeti karakternek nagymértékben ellentmondott, hiszen majd minden franciában egy kis kapitalista rejtőzött.⁵⁰

A francia jövőt taglaló tárcalevélben a Párizs és a francia vidék szembeállításával mellett Nordau kitért a francia újságok helyzetére is.⁵¹ Az angol lapokkal összehasonlítva a francia lapokat „a világ legrosszabb lapjainak” nevezte, amelyek „csak helyi lapoknak nevezhetők a szó legszűkebb értelmében”.⁵² Ezek az orgánumok „nem közvetítenek különböző népek szellemi élete között”, ami a francia újságírók hiányos nyelvismerete miatt nem meglepő. Ehhez társult még a logikai érvelés hiánya, ami „az erőszakosan viccelődő, szóferdítő és patetikus stílust” eredményezte.⁵³ Ezzel szemben az angol sajtóról szuperlatívuszokban írt: őszinte, alapos, körültekintő, tisztességes, világot látott, tapasztalt, szakmailag magasan képzett, stílusa kifogástalan - meleg, élénk és humoros. Azaz: az angol sajtó „népének tanítója, tanácsadója és szórakoztatója”.⁵⁴

A francia tárcalevelek kapcsán is érdemes összehasonlítani az újság- és a könyvformátumot. A könyv tartalma annyival gazdagabb, hogy Nordau kitért abban az egykor oly előkelő és fejlett provençe-i nyelv zsugorodására.⁵⁵ A „Südfrauzosen und Nordfrauzosen, (Délfranciák és északfranciák) címet viselő részben a törzsön belüli ellentétek kapcsán arra a megállapításra jutott, hogy mivel délen a római, északon pedig a germán vér dominál, ezért Franciaországon belül valamivel gyengébben és kiegyensúlyozottabban a román és a germán népek között fennálló nagy ellentét ismétlődik meg.⁵⁶

5. Az utazás fenomenológiája

Nordau európai tanulmányútja már sok hasonlatosságot mutat a modern tömegturizmus szokásaival. Minden úticél elérhető vasúttal vagy hajóval, az európai fővárosok és a nagyobb városok néhány óra alatt megtekinthetők. A részletek, valamint a politikai és szociális viszonyok megismerésére nem jut idő. Ami első pillantásra nem ragadja meg a látogatót, az a feledés homályába merül. A személyes találkozások sem annyira fontosak. Nordau Kopenhágában megcsodálta ugyan Andersen törékeny természetét, részletesen írt hajlott koráról, rossz egészségi állapotáról, feledhető némettudásáról, majd egy dedikált fényképpel már odébb is állt. Irodalmi munkásságának méltatására nem vesztegetett egy sort sem. Az utazás az ehhez fogható felszínesség ellenére is a művelődés fontos eszköze volt:

„A középkori ember számára az utazás jelentette a legnagyobb felszabadultságot. És részben ezért a szenvedélyes vándorlási kedv. Aki utazott, kivirult; mindenütt újat talált, akkor is, ha nem keresett. Az új önmagában, újdonságként vonz” (Ratzel, 1898: 192).

Friedrich Sengle az utazás időtlenségét hangsúlyozza, valamint azt, hogy a tér kitágulása, a technikai fejlődés következtében „az ember vágya, hogy a Földet kicsiben és nagyban egyaránt birtokba vegye, csak megerősödött” (Sengle, 1972: 240).

Nordau számára, aki utazási kedvétől vezérelve bebarangolta egész Európát, volt az utazásban valami kijózanító, mert „minden országot és hegyet, amelyek a távolból oly mesésen kéknek tünnek, közlőről éber homokszínné váltak, és közeli szemlélésnél poétikai varázsuk elveszett” (Nordau, 1889: előszó). A tapasztalat, az átélt dolgok toleranciát indukáltak, a különböző nemzetek jobb megértéséhez vezettek:

„A különböző európai népekkel való intim közelségben felismerte, hogy ezek mindegyike a kevésbé dicséretes tulajdonságok mellett csak rendelkezik kiválóakkal is, hogy még a jellemének az első látásra taszító vonásai is - a történelmi, éghajlati vagy etnológiai okok ismeretében - sokkal szimpatikusabb fényben tűnnek fel, és hogy egyáltalán minden népet szeretni kellene, miután az ember behatolt a nyelvébe, irodalmába, múltjába” (Nordau, 1889: előszó).

Az útirajzokat tartalmazó kötet első tárcájában - az újságban közölttel ellentétben - szintén találhatunk olyan részeket, amelyek az utazás fenomenológiájával foglalkoznak.

„Nevezhetjük-e még az utazást a művelődés eszközének? Kitágítja-e még a szellemi horizontot? Megvan-e még az a hatása, hogy előítéleteket romboljon le, és az embereket egy nagyszerű életfelfogásra tanítsa?” (Nordau, 1889: 4)

Nordau válasza komor képet fest: „Egy modern utazó számára az ember már nem képezi megfigyelés és

vizsgálódás tárgyát” (Nordau, 1889: 6). Nordau az olvasóival saját megfigyeléseit és tapasztalatait kívánja megosztani. Ezekből pedig jutott bőven, mert mindvégig azon volt, hogy „lásson, tapasztaljon, tanuljon”. Tette mindezt medikusként és szociálisan érzékeny emberként egyaránt:

„A kórházakban a fületem a betegek mellkasára tettem, hogy megtaláljam panaszuk okát, és hogy enyhítsek ezeken; az utcákon a fületem a nép szívére tettem, feszülten hallgattam nehéz légzését és intim szívverését, megfigyeltem a betegségeit és izgalmaikat, és ha segíteni nem is tudtam, de éreztem a belső vágyat erre” (Nordau 1889: II, 349).

A *Pester Lloyd*-ban közölt recenzió szerint⁵⁷ Nordau útirajzai esetében a valójában irodalmi erényekkel bíró írásoknak az országokról és az emberekről szóló elmés megfigyelések képezik az alapját. A recenzens kiemeli, hogy a vándorlás során írt „tanulmányok” beépülnek mind egy nemzetpszichológiai, mind egy kultúrtörténeti kontextusba. Ez a módszer jellemzi a legjobban szerzőjének írói egyéniségét.

Irodalom

Belke, Horst (1973) Gebrauchstexte. In: H. L. Arnold, Volker Sinemus (szerk.) *Grundzüge der Literatur- und Sprachwissenschaft*. München: dtv.

Beller, Steven (1989) *Vienna and the Jews 1867-1938. A cultural history*. Cambridge

Bering, Dietz (1987) *Der Name als Stigma. Antisemitismus im deutschen Alltag 1812-1933*. Stuttgart

Botstein, Leo (1991) Das Ende des Assimilationsraumes: Max Nordau. In: *Judentum und Modernität. Essays zur Rolle der Juden in der deutschen und österreichischen Kultur 1848 bis 1938*. Bécs, Köln: Böhlau.

Brenner, Peter J (1991) Reisen in die Neue Welt. *Die Erfahrung Nordamerikas in deutschen Reise- und Auswandererberichten des 19. Jahrhunderts*. Tübingen: Max Niemeyer (= Studien und Texte zur Sozialgeschichte der Literatur Bd. 35).

Brenner, Peter J (1990) Der Reisebericht in der deutschen Literatur. In: *Internationales Archiv für Sozialgeschichte der deutschen Literatur. Sonderheft*. Tübingen: Niemeyer.

Brenner, Peter J (szerk, 1989) *Der Reisebericht. Die Entwicklung einer Gattung in der deutschen Literatur*. Frankfurt am Main: Suhrkamp (=Suhrkamp Taschenbuch 2097).

Dammann, Günert (1983) Was sind und wozu braucht die Literaturwissenschaft Genres? Thesen zum Verhältnis von Generizität und Einzelwerk. In: *Textsorten und literarische Gattungen. Dokumentation des Germanistentages in Hamburg vom 1. bis 4. April 1979*. Berlin

Fischer, Jens Malte (1997) Dekadenz und Entartung. Max Nordau als Kritiker des Fin de siècle. In: Roger Bauer (szerk.) *Fin de siècle*. Frankfurt am Main: Klostermann (=Studien zur Philosophie und Literatur des 19. Jahrhunderts. 35)

Genette, Gerard (1988) Műfaj, „típus”, mód. In: Kanyó Zoltán & Síklai I. (szerk.) *Tanulmányok az irodalomtudomány köréből*. Budapest: Tankönyvkiadó.

Gilman, Sander (1993) *Jüdischer Selbsthaß. Antisemitismus und die verborgene Sprache der Juden*. Frankfurt am Main

Gyáni Gábor (1993) Az asszimiláció fogalma a magyar társadalomtörténetben. In: *Valóság*. 4. szám. 18-27.

Jäger, Georg (1988) Das Zeitungsfeuilleton als literaturwissenschaftliche Quelle. Probleme und Perspektiven seiner Erschließung. In: Martens, Wolfgang (szerk.): *Bibliographische Probleme im Zeichen eines erweiterten Literaturbegriffs. 2. Kolloquium zur bibliographischen Lage der germanistischen Literaturwissenschaft*. Weinheim (= Mitteilungen der Kommission für germanistische Forschung. 4).

Kanyó Zoltán (1990) Beszédmód, műnem, műfaj. In: K. Z.: *Szemiotika és irodalomtudomány*. Szeged: JATE Kiadó.

Kaufmann, Kai & Schütz, Erhard (szerk, 2000): *Die lange Geschichte der Kleinen Form. Beiträge zur Feuilletonforschung*. Berlin: Weidler.

Klátik, Zlatko (1969) Über die Poetik der Reisebeschreibung. In: *Zagadnienia Rodzajów Literackich* Tom XI, Zeszyt 2 (21), Łódź.

Maár Judit (1995) *A dráma és az elbeszélő szöveg szemantikai vizsgálata*. Budapest: Akadémiai (=Modern Filológiai Füzetek 53).

Neuber, Wolfgang (1989) Zur Gattungspoetik des Reiseberichts. Skizze einer historischen Grundlegung im Horizont von Rhetorik und Topik. In: Brenner, Peter J (szerk.): *Der Reisebericht. Die Entwicklung einer Gattung in der deutschen Literatur*. Frankfurt am Main: Suhrkamp (=Suhrkamp Taschenbuch 2097).

Niggel, Günter (1981): Probleme literarischer Zweckformen. In: Jäger, Georg & Martino, Alberto - Sengle, Friedrich (szerk.): *Internationales Archiv für Sozialgeschichte der deutschen Literatur*. 6. kötet. Tübingen: Niemeyer.

Nordau, Anna und Max (1928) *Erinnerungen. Erzählt von ihm selbst und von der Gefährtin seines Lebens*. Lipcse, Bécs: Renaissance.

Nordau, Max (1889, 1880) *Vom Kreml zur Alhambra. Kulturstudien*. 3., javított kiadás. Lipcse: Elischer.

Petersen, Jürgen H. (1993) *Erzählssysteme. Eine Poetik epischer Texte*. Stuttgart, Weinmar.

Preisendanz, Wolfgang (1973) Der Funktionsübergang von Dichtung und Publizistik. In: *Heinrich Heine. Werkstrukturen und Epochenbezüge*. München (=UTB, 206).

Ratzel, Friedrich (1898) Reisebeschreibungen. In: Rodenberg, Julius (szerk.) *Deutsche Rundschau*. 95. kötet. Berlin, 183–211.

Rózsa Mária (1993) A magyarországi német nyelvű sajtó a kezdetektől 1944-ig (Vázlat). In: *Magyar Könyvszemle*. 2. szám. 224–230.

Schulte, Christoph (1997) *Psychopathologie des Fin de siècle. Der Kulturkritiker, Arzt und Zionist Max Nordau*. Frankfurt am Main: Fischer

Sengle, Friedrich (1972) Reisebeschreibung. In: *Biedermeierzeit. Deutsche Literatur im Spannungsfeld zwischen Restauration und Revolution 1815–1848*. 2. kötet. Stuttgart: Metzler. 238–277.

Strelka, Joseph (1971) Der literarische Reisebericht. In: Roloff, Hans-Gert (szerk.): *Jahrbuch der internationalen Germanistik*. 3. évf., 1. sz. Frankfurt am Main: Athenäum.

Strelka, Joseph (1985) Der literarische Reisebericht. In: Klaus Weissenberger (szerk.) *Prosa-kunst ohne Erzählen. Die Gattungen der nichtfiktionalen Kunstprosa*. Tübingen: Max Niemeyer.

Todorow, Almut (1996) *Das Feuilleton der „Frankfurter Zeitung“ in der Weinmarer Republik. Zur Grundlegung einer rhetorischen Medienforschung*. Tübingen: Niemeyer (=Rhetorik-Forschungen, 8. kötet).

Ujvári Hedvig (2001) Die Geschichte des *Pester Lloyd* zwischen 1854–1875. I–II. In: *Magyar Könyvszemle* 2. 189–203.; 3. 318–331.

Ujvári Hedvig (2003) Max Nordau pesti publicisztikája 1867–1880. Doktori disszertáció. *Kézirat*.

Weissenberger, Klaus (1985) Der Essay. In: W. K. (szerk.): *Prosa-kunst ohne Erzählen. Die Gattungen der nichtfiktionalen Kunstprosa*. Tübingen (=Konzepte der Sprach- und Literaturwissenschaft, 34).

Wellek, R & Warren, A. (1971) *Theorie der Literatur*. Frankfurt a.M.: Athenäum.

Lábjegyzetek

1

Das Alterbild. In: *Pester Lloyd* 1867. november 9. 263. sz. 2.

2

A lap történetéhez lásd Ujvári (2001).

3

Pester Lloyd 1867. december 12. 291. sz. 2.

4

Pester Lloyd 1867. december 21. 299. sz. 2. Mivel a névváltoztatás miatt több félreértés adódott, ezért ezt a közleményt még kétszer megismételték. Lásd *Pester Lloyd* 1867. december 25. 302. sz. 2 és december 27. 303. sz.

5

An die geehrten Leser des „*Pester Lloyd*“ és két másik, cím nélküli írás. In: *Pester Lloyd* 1867. december 21. 299. sz. 2.

6

Pester Lloyd (esti kiadás) 1875. június 21. 139. sz. 2. Meghagytam a nevek eredeti írásmódját – U. H.

7

Szerelem bolondjai (1868), A kőszívű ember fiai (1869), Eppur si muove (És mégis mozog a föld, 1871), Az arany ember (1872), A jövő század regénye (1873), Az ember, aki mindent tud (1874), Egész az északi polusig! Vagy: mi lett tovább a Tegethoffal? Regény egy hajón hátramaradt matróz feljegyzése után (1875), Az élet komédiásai (1875).

8

[Falk]: Fünfundzwanzig Jahre: 1854–1879. In: *Pester Lloyd* 1879. január 1. 1. sz. 2.

9

Vö. Genette (1988: 209–245), Wellek & Warren (1971: 245–259) és Kanyó (1990: 229–246), valamint Maár (1995: 9–29).

10

Eredeti címek: Die conventionellen Lügen der Kulturmenschheit és Entartung. A magyar címekre a Világirodalmi Lexikon Nordau-szócikke alapján hivatkozom. In: Világirodalmi Lexikon. Szerk. Király István. 9. kötet. Budapest: Akadémia 1984. 390–391. l.

11

- Nordau pesti éveihez lásd Ujvári (2003).
- 12 1873 áprilisa és novembere között mintegy száz írása jelent meg, szinte a lapban egy évtized alatt közölt mennyiség fele!
- 13 Weltausstellung. Finale. In: Pester Lloyd 1873. november 7. 256. sz. melléklet.
- 14 Eine Stunde bei Andersen. In: Pester Lloyd 1874. május 5. 104. sz. melléklet.
- 15 A tárcza műfaji meghatározásához Horst Belke definícióját használtuk. Ennek értelmében egy tárcza a témáját az élet minden olyan területéről merítheti, amely az olvasók érdeklődésére számot tarthat. Kedveli a látszólag semmitmondó, mindennapos jelenségeket. Célja nemcsak az olvasó szórakoztatása, A tárcsairó igyekszik az olvasóval bizalmas kapcsolatot kiépíteni (Belke, 1973). Almut Todorow ezt még azzal egészíti ki, hogy a tárcák témája a szószátyárkodó cikkektől a fontos kulturális, művészi, tudományos feladatok közvetítéséig terjedhet. A tárcza helyet adhat társadalmi változást bemutató írásoknak, foglalkozhat divattal, vagy éppen a hatalmat érintő kérdésekkel, beszámolhat tapasztalatokról, szólhat ideológiai vagy szociális kérdésekről is (Todorow, 1996).
- 16 Vom Fürsten Bismarck. In: Pester Lloyd 1874. március 22. 69. sz. 3 és melléklet.
- 17 Uo. Fordítás tőlem - U.H.
- 18 A továbbiakban csak KA jelzéssel, kötetszámmal (I, II) és lapszámmal utalok az aktuális vonatkozásokra.
- 19 Von Berlin nach St. Petersburg. In: KA, I, 12.
- 20 Petersburger Briefe. I. Von Berlin nach Petersburg. In: Pester Lloyd 1874. február 18. 41. sz. 2-3 és melléklet.
- 21 Uo.
- 22 Uo.
- 23 Uo.
- 24 Petersburger Briefe. VI. Kaiser Franz Josef in St. Petersburg. In: Pester Lloyd 1874. február 21. 44. sz. 3.
- 25 Petersburger Briefe. VII. Kaiser Franz Josef in St. Petersburg. In: Pester Lloyd 1874. február 22. 45. sz. 3.
- 26 Die Butterwoche in St. Petersburg. In: Pester Lloyd (A) 1874. február 23. 43. sz. 1.
- 27 Petersburger Briefe. VIII. Kaiser Franz Josef in St. Petersburg. In: PL 1874. február 24. 46 sz. 3 és melléklet.
- 28 KA, I, 56-62.
- 29 KA, I, 35-46.
- 30 Uo., 39.
- 31 Im russischen Rom. In: PL (A) 1874. március 2. 49. sz. 2 és Franz Josef in Moskau. In: Pester Lloyd 1874. március 3. 3 és melléklet.
- 32 KA, I, 70-71.
- 33 Im russischen Rom. In: KA, I, 75.
- 34 Egy hajóút alkalmával Andersen néhány napot Mohácson és Pest-Budán töltött. Lásd Világirodalmi Lexikon I. kötet. Budapest: Akadémia 1970. 293.
- 35 Durch Seeland. In: KA, I, 94-95.
- 36 Uo.
- 37 Der Deutschenhaß und seine Gründe. In: KA, I, 123-136.
- 38 Uo., 129.
- 39 Uo.
- 40 KA, I, S. 137-146.
- 41 Isländische Briefe. II. Die Faaröer. In: Pester Lloyd L 1874. augusztus 9. 183. sz. 3 és melléklet.
- 42

- 43 Isländische Briefe. V. Die Tausendjahr-Feier. In: Pester Lloyd 1874. október 10. 233. sz. melléklet.
- 44 Isländische Briefe. VII. Das Lager zu Thingvellir. In: Pester Lloyd 1874. október 21. 242. sz. 2-3.
- 45 Uo.
- 46 Fremde in Paris. In: Pester Lloyd 1875. január 13. 9. sz. melléklet
- 47 Uo.
- 48 Provinzialbriefe aus Frankreich. Durch Burgund. In: Pester Lloyd 1875. április 25. 95. sz. 3 és melléklet.
- 49 Uo.
- 50 Provinzialbriefe aus Frankreich. Der Kommunismus in Frankreich. In: Pester Lloyd 1875. május 30. 122. sz. melléklet.
- 51 Uo.
- 52 Provinzialbriefe aus Frankreich. Aussichten. In: Pester Lloyd 1875. június 8. 129. sz. melléklet.
- 53 Uo.
- 54 Uo.
- 55 Uo.
- 56 Die Heimat der Troubadours. In: KA, II, 208.
- 57 KA, II, 219.
- 58 Dr. Adolf Dux: Vom Kreml zur Alhambra. In: Pester Lloyd 1879. december 23. 352. sz. melléklet. A szerző Nordau újságírói tevékenységét már 1867 óta figyelemmel kísérte.

Állásfoglalás

[Közös állásfoglalás a kommunikációs alapképzés tervezett megszüntetéséről](#)

Legolvasottabb

- [Manipulál-e a média?](#)
- [Az internetes kommunikáció története és elmélete.](#)
- [Reklámhatás, problémamegoldás, intencionalitás](#)
- [Médiaerőszak: tények és mítoszok](#)
- [A tévémaci tudatformáló szerepe](#)

Könyvajánló

<>

Szomszédok közt

[> könyv rendelés](#)

Megrendelés

<>

2016 nyár

[> régebbi lapszámok](#)

Pódiumbeszélgetések

[„Szomszédok közt” pódiumbeszélgetés](#)

Kérdez: Bajomi-Lázár Péter Médiakutató

Válaszol: Kovács M. András és Lányi Balázs forgatókönyvíró

[> korábbi pódiumbeszélgetések](#)

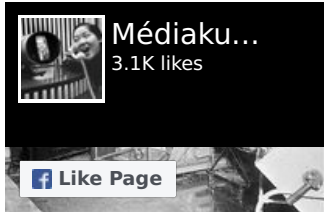
Partnereink

[Magyar Kommunikációtudományi Társaság](#)

[Sajtószabadság Központ](#) (rendszeres tevékenységét források hiányában megszüntette)

[Eastbound - Culture, Society, Media](#)

[Infokommunikáció és jog](#)

© [Médiakutató Alapítvány](#) 2000-2017. [Impresszum](#) [Szerzőinkhez](#)